60895

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

1995 йил

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА · ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ · СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

4 август, №31 (3318)

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида

ИҚТИСОДНИНГ МАЪНАВИЙ АСОСЛАРИНИ МУСТАҲКАМЛАЙЛИК

Узбекистон Ёзувчилар уюшмасида ёзувчилар, адабиётшунос ва иқтисодчи олимларнинг Президент Ислом Каримовнинг «Узбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» китобига бағишланган йиғилиш бўлиб ўтди. Уни Ёзувчилар уюшмаси раиси, Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол кириш сўзи билан очди.

Иқтисод фанлари доктори, ёзувчи Манноп Эгамбердиев «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» китобида илгари сурилган масалалар юзасидан маъруза қилди. Нотиқ китобда бозор иқтисодиётига ўтиш билан боғлиқ жараёнлар пухта таҳлил этиб берилганлигига эътиборни қаратди. Иқтисодчи олим, профессор Аҳмадиёр Шокиров сўзга чиқиб, иқтисодий ислоҳотларнинг маънавий аҳамияти ҳақида фикр юритди. «Китобда иқтисодиётни чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари билан бирга унинг маънавий асослари ҳам чуқур очиб берилган, — деди у.

— Жаҳонда иқтисодий жиҳатдан юксак ривожланган мамлакатлардан бири Япония. Бу мамлакат иқтисодий сиёсатининг фақат 30 фоизини тадбиркорлик ва ер ости бойликларидан фойдаланиш ташкил этади. Иқтисодиётнинг 70 фоизи эса ҳалоллик асосига қурилган. Уларнинг ютуғи ўша ҳалолликдадир. Биз ҳам иқтисодий ислоҳотларнинг маънавий аҳамиятига жиддий эътибор бермоғимиз лозим. Шубҳасиз, иқтисодиётнинг маънавий асосини ҳалоллик ва фидойилик ташкил этади. Бизнинг ҳар биримиз бу жараёнга ўз ҳиссамизни қўшмоғимиз, меҳнат ва қобилиятларимизни сафарбар этмоғимиз даркор».

Академик Иззат Султон сўз олиб тараққиётнинг эволюцион йўлидан бормоқлик, «янги»ни барпо этишда «эски»нинг ҳам қўл келиши ҳақида гапирди. Олим бозор иқтисодиётига инқилобий тўнтаришларсиз, босқичма-босқич, эволюцион йўл билан ўтилаётганлигининг муҳим аҳамиятига тўхталди.

Музокарада иштирок этган ёзувчи Файзулла Қиличев иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий асослари ҳақида гапирди.

Ёзувчилар Одил Ёқубов, Шукрулло, Абдуқаҳҳор Иброҳимов, Саъдулла Ҳаким Президентимизнинг янги китобидан келиб чиқадиган хулосалар, ёзувчилар, ижодкорларнинг бу жараёндаги ўрни, уларнинг иқтисодий ислоҳотлар моҳиятини халқ онгига чуқур сингдиришдаги вазифалари тўғрисида фикр юритдилар.

КОТИБИЯТ ЙИҒИЛИШИ

Яқинда Ёзувчилар уюшмаси котибияти йиғилиши бўлиб ўтди. Уюшмага янги аъзолар қабул қилиш ва бошқа ташкилий масалалар кун тартибига қўйилди.

Ёзувчилар уюшмаси адабий маслаҳатчиси Раҳимжон Отаев котибият аъзолари ва йиғилиш қатнашчиларини уюшма аъзолигига қўйилган номзодларнинг таржимаи ҳоллари ва ижодий фаолиятлари билан таништирди.

Ёзувчилар Жамол Камол, Мирмуҳсин, Маҳкам Маҳмудов, Нортўхта Қиличев, Гулчеҳра Жўраева, Абдуқаҳҳор Иброҳимов уларни қўллаб-қувватлаб сўз айтдилар.

Карим Баҳриев, Илҳом Ғаниев, Азимжон Азизов, Тўра Жуман, Убайдулла Содиқов, Мамажон Муҳиддинов, Владимир Чеботин, Раҳима Исҳоқова, Абдунаби Ҳамро, Паймон (Тўхтаев Тўхтамиш), Оллоназар Улуғов бир овоздан Ёзувчилар уюшмаси аъзолигига қабул қилинди.

Уюшма отахон ёзувчи Ҳаким Назирнинг 80 йиллик юбилейини нишонлаш ҳақида қарор қабул қилди. Ёзувчи Мирмуҳсин юбилей ташкилий қўмитаси раиси этиб тайинланди. Шунингдек, шоир Рўзи Қодирийнинг 70 йиллик юбилейини ҳам ўтказишга қарор қилинди. Юбилей ташкилий қўмитаси раислиги шоир Жуманиёз Жабборов зиммасига юклатилди.

Йиғилишда Тожикистон шоирлари билан ҳамкорликда октябрь ойида шаҳримизда ўтказиладиган Тошкент — Хўжанд мушоирасига тайёргарлик масалалари кўрилди.

Котибият Адабиёт фонди дастурини тасдиқлади.

Йиғилишни Ёзувчилар уюшмаси раиси Жамол Камол олиб борди.

«СЕН МЕНИНГ СОҒИНЧИМСАН» 6-бет

ҚЎРҚМАС ҚАЛБДАН АСРАСИН 5-бет

«... ФАҚАТ КИМХОБ КИЙГАН ЭМАСДИР ГЎЗАЛ»

«ЎзАС», 1995 йил 21 июл

Асқар СУЛАЙМОНОВ, Тошкентдаги 237-мактаб директори:

— Ҳурматли таҳририят!

Мен «Узбекистон адабиёти ва санъати»нинг узоқ йиллик муштарийлариданман. Ҳафталикнинг бирорта ҳам сонини канда қилмай ўқиб, мутолаа қилиб бораман ва ҳар сафар қалбимда руҳий-маънавий жиҳатдан катта бир қониқиш ҳис этаман. Яқинда чоп этилган «... Фақат кимхоб кийган эмасдир гўзал» мақоласи билан танишганимда ҳам шундай ҳолатни бошимдан ўтказдим. Уни қайта-қайта ўқидим. Муаллиф Абдунаби Ҳайдаровга минг раҳмат! У мақоласини ғоятда самимийлик билан қоғозга туширибди. Биз педагогларни анча йиллардан буён ўйлантириб, қийнаб келаётган муаммоларни беҳад куюнчаклик ва дадиллик билан қаламга олибди. Кўпчиликнинг дилидаги дардларни ўзининг жўяли фикр-мулоҳазалари, мантиқий хулосалари асосида далиллаб берибди.

Ҳақиқатан ҳам, ёш авлод таълим-тарбияси, уларнинг одоб-ахлоқи, жумладан, кийиниш ва муомала маданияти энг долзарб масалалардан ҳисобланади. Мен муаллифнинг бу ҳақдаги барча фикрларига тўла қўшиламан. Унинг хулоса сифатида ўртага ташлаган «... Юқори синфлар ўқувчилари учун ҳам алоҳида либослар яратиш мақсадга мувофиқдир. Умуман олганда эса, эндиликда мустақил Ўзбекистон мактаб ўқувчисининг ўзига хос ахлоқ кодексини яратишнинг, бу мажмуада ёшларнинг муомала ва кийиниш маданияти тамойилларини ҳам белгилаб қўйишнинг мавриди етган кўринади», деган таклиф-истакларини эса чин дилдан қўллаб-қувватлайман. Бу ҳақда кенг жамоатчилик, айниқса, Халқ таълими вазирлиги, унинг вилоят, шаҳар-туманлардаги бошқарма ва бўлимлари мутасаддилари, барча ўқитувчилар, ота-оналар, илғор фикрли зиёлилар жиддий бош қотиришлари зарур! Агар шундай қилсак, бу борада ижобий тўхтамга келсак, ёш авлод, қолаверса, жамият олдида ниҳоятда савобли ва хайрли ишга қўл урган бўлардик.

***

Феруза ҚОДИРОВА, халқ таълими аълочиси:

— Мен салкам ўттиз йилдан буён мактабда ишлайман, ёшларга ўзбек тили ва адабиёт фанидан сабоқ бераман. Ўтган давр мобайнида мақолада баён этилган воқеага ўхшаш ҳодисаларга кўп бор дуч келганман. Баъзи бир ўсмир йигит-қизларнинг илм олишдан кўра ясан-тусан қилиб, шоҳона кийинишга зўр беришларини, шу асноda содда-одми кийинган синфдошлари ва ўқитувчиларини менсимасликларини кўриб, неча бор ташвиш-изтиробларга тушганман. Шунга кўра, Абдунаби Ҳайдаров тилга олган воқеа ўта ҳаётий, у билдирган фикр-мулоҳазалар, таклиф-истаклар жуда ўринли деб баралла айта оламан. Айни чоғда битта истагимни билдирмоқчиман, менимча, «... Фақат кимхоб кийган эмасдир гўзал» мақоласи жумҳурият Халқ таълими вазирлигида, унинг вилоят, туман, шаҳарлардаги бошқарма ва бўлимларида, мактаблар ва лицейларда атрофлича ўрганилиб чиқилиши, иложи бўлса, ўқитувчиларнинг Август кенгашларида ҳам муҳокама қилиниши керак.

Акс садо

БУ ФАҚАТ САВОБ БЎЛАДИ

Ҳурматли таҳририят!

Ҳафталикнинг шу йил 7 апрел сонида чоп қилинган «Наби Ғаниев рози бўлармиди?» номли мактубни ўқиб, аввалига унга амалий иш билан, яъни «Тоҳир ва Зуҳра» филмини қайта тиклаб, кенг томошабин оммасига намойиш қилиш билан жавоб қайтармоқчи бўлдик. Лекин бу номдор филмнинг янги нусхаси қайта тиклангунча ҳафтаномангизнинг муҳтарам ўқувчиларида биз бошлаган улкан иш ҳақида ҳар хил фикрлар юзага келиши мумкинлигини ҳисобга олиб, мактубга қуйидаги жавобни қайтаришни лозим топдик.

Тўғри, биз мактуб муаллифи, киношунос Ҳамидулла Акбаровнинг эзгу ниятини тушунамиз. У «Ўзбек киносининг дурдона асарига путур етиши»дан хавотирланади, бу шоҳ асарни беқусур сақлаб қолиш учун, «унинг айрим кадрларини эҳтиётлик билан таъмирлаш»ни маслаҳат беради. Олим «Наби Ғаниевнинг тенги йўқ асари қандай суратга олинган, монтаж қилинган, овоз билан бойитилган бўлса, шундайлигича қолиши керак», деб таъкидлайди.

Биз ҳам бу борада ҳурматли муаллиф билан ҳамфикр ва ҳаммаслакмиз: «Тоҳир ва Зуҳра» филмининг биронта кадрига ҳам, унинг монтажига ҳам асло «путур етказмоқчи» эмасмиз, фақат филмда артистлар хато талаффуз қилган сўзларни тузатмоқчимиз, холос.

Гап шундаки, филм суратга олинган 1945 йилда ҳеч қандай магнит тасмаси бўлмаган. Артистларнинг овози суратга олиш жараёнида бир йўла ёзилаверган. Шу сабабли, артистларимиз, гарчи улар буюк истеъдод соҳиблари бўлишса ҳам, диалогларда қатор хатоликларга йўл қўйганлар. Афсуски, бу хатоларни ўша пайтда тузатишнинг имкони бўлмаган.

Қуйида биз фикримизнинг далили учун, ўқувчилар эътиборига бир нечта мисол келтирмоқчимиз:

1. ШОИР НОЗИМ (Раззоқ Ҳамроев) филм муқаддимасида бутунги авлодга юзланиб: «Сиз, давронидан ободлар», — дейди. Ҳолбуки, у «даврони» деб айтиши керак эди.

2. САРДОР (Аброр Ҳидоятов) бозор бошида «хоннинг саховати» ҳақида гап очилганида нимадир дейди (унинг оғзи қимирлайди), лекин унинг, бутун бошли гапи ёзилмай қолган.

3. ТОҲИР (Соат Толипов) бир ерда гапининг ярмини ўзининг овози билан, гапнинг иккинчи ярмини эса, Қоработир (Шукур Бурхонов)нинг овози билан давом эттиради.

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Булар ҳали «ҳолва»! Филмдаги деярли ҳамма диалогларнинг охири «ямланиб» кетган эшитилмайди, қўшиқ сўзлари хиралашган, айрим жойлари мутлақо ўчиб кетган.

Мактуб муаллифи «таъмирлаш керак» деганида нимани назарда тутганини билмаймиз-у, лекин диалогларнинг ўчиб кетган ерларини бошқа артистнинг овози билан тўлдириш, турган гапки, ямоқчилик бўлади. Ямоқчиликни эса, на санъат ва на адабиёт ҳазм қилади.

Бошқа иложи ҳам, йўли ҳам йўқ.

Хуллас, Ўзбекистон Республикаси Давлат кинокампанияси маъмурияти шуларни ҳисобга олган ҳолда, бу мумтоз филмнинг экранга чиққанига 50 йил тўлишини нишонлаб, уни қайта тиклашга қарор қилди ҳамда бу олижаноб иш учун катта маблағ ажратдики, бундай ташаббусни, албатта, қўллаб-қувватламоқ лозим!

Ишончимиз комилки, ўз дурдона асарининг филмотекада чанг босиб ётганини эмас, балки унга қайта жон ато этилиб, мустақил республикамиз экранларида қуёшдек порлиб, намойиш қилинаётганини ҳамда минглаб томошабинлар кўзини қувонтираётганини кўрган раҳматли Наби Ғаниевнинг руҳи, албатта, шод бўлади.

Бу савобдан ўзга нарса эмас!

Анвар ҲИДОЯТОВ,
Ўзбекистон Республикаси Давлат Кинокампанияси раисининг ўринбосари,
Аъло ХЎЖАЕВ,
«Ўзбекфилм» киностудиясининг директори,
Қодир МИРМУҲАМЕДОВ,
дубляж гуруҳининг фахрийси,
Камолиддин УСМОНОВ,
дубляж гуруҳи бошлиғи,
Эркин ҚАЮМОВ,
дубляж гуруҳи овоз оператори,
Йўлдош АБДУКАРИМОВ,
дубляж гуруҳи режиссёри

Шеърий лаҳза

Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон халқ шоири

ЗУЛФИЯ ОПАГА

Ўтган йиллар учун чекманг хижолат,
Узр сўрайберманг юрагингиздан.
Хижолатин тортсин ўзи табиат,
Табиат узрини сўрасин сиздан.

Заҳматкаш, меҳнаткаш шу қалам билан,
Буюк асримизнинг сиз ҳам нақлисиз.
Даврга гоҳ қувонч, гоҳ алам билан,
Баҳо бермоқликка сиз ҳам ҳақлисиз.

Табаррук бир ёшга етибсиз Омон,
Аллоҳим кун берса адоғи бўлмас.
Агар юракларни забт этса инсон,
Ундайин умрнинг саноғи бўлмас.

Қоронғу тунларда оловли сўзни,
Кимки машъал қилса толе унга ёр.
Бахтли аёлман деб атабсиз ўзни,
Сиздай шоири бор халқ ҳам бахтиёр.

ШОИРНИНГ ЎҒЛИ

Дейсан, молу мулк йўқ сизда зиёда
Ҳолбуки, шоирсиз, Ватанда номдор.
Оҳ, ўғлим, бу кўҳна, бир кам дунёда,
Кимдир камтарроқ ҳам яшаши даркор.

Номимиз эшитса кимдир учунгай,
Арзийди бадавлат, туғлиман десанг.
Балки, дўстларинг ҳам тўғри тушунгай,
Абдулла Орифнинг ўғлиман десанг.

ҚЎҒИРЧОҚЛАР ТОМОШАСИ

Хоразм вилоят қўғирчоқлар театри 1993 йили Хива шаҳрида ташкил қилинди. Театрга М. Уйғур номидаги Тошкент Санъат институтининг қўғирчоқ театри актёрлари бўлимини битказган 9 та мутахассис, шунингдек, Огаҳий номидаги вилоят мусиқали драма ва комедия театридан бош режиссёр, саҳналаштирувчи режиссёр ва малакали актёрлар жалб этилди. Ижодий жамоа ўша йили октябр ойида Андижонда бўлиб ўтган IV қўғирчоқ театрларининг Республика анжуманида «Афанди ҳангомалари» спектакли билан қатнашди. Актёр Одамбой Абдуллаев фестивалнинг «Энг яхши эркак роли учун» совринини олди. Театр репертуарида ҳозирги кунда «Тўғри ва эгри», «Зумрад ва Қиммат», «Чодир Жамол», «Кашмир қўшиғи», «Туҳмат тош ёрар» ҳамда «Сусамбил» каби қўғирчоқ спектакллар ўрин олган. Бу асарлар хоразмлик томошабинларнинг олқишига сазовор бўлмоқда. Актёрлардан Юсуфбой Юсупов, Мақсуд Бобожонов, Роҳила Матниёзова, Отабек Ниёзматовлар ажойиб образлар яратмоқда. Ижодий жамоа айни кунларда «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» достони асосида Мансур Қурёзовнинг «Шоҳсанам қиссаси» пиесасини V Халқаро қўғирчоқ театрлари анжуманига тайёрлаяпти.

Шу кунларда театрнинг иқтидорли актёри Давронбек Отабоев бошчилигидаги ижодий жамоаси вилоятнинг шаҳар ва туманларида, маданият ва истироҳат боғларида махсус дастур асосида тайёрланган қизиқарли томошалар кўрсатишмоқда.

Гулнора ҚУРБОНОВА

Бизнинг шарҳ

БОЗОР ВА МАЪНАВИЯТ

Саксонинчи йилларнинг ўрталарида хизмат сафари билан ўша пайтлари республикамизда анча кўзга кўринган туманлардан бирига борган эдим. Собиқ мафкурага хос тарғибот-ташвиқот ишлари яхши йўлга қўйилган чорвачилик фермасига таклиф этишди. Ҳаммаёқ ҳавас қилгудек саранжом-саришта. Қаёққа қараманг — шиор, плакат. Турли-туман китоблар, нутқлар тўпламлари. Планни бажариш тўғрисидаги чақириқлар. Чорвадорларнинг дам олиш хонаси пойтахтдаги энг яхши меҳмонхоналарни эслатади. «Душ ҳам ташкил қилдик, — дейди фирқа қўмитасининг котибаси ифтихор билан. — Яқинда район миқёсида кўргазмали семинар ўтказдик, бир ойдан кейин қўшни вилоятлардан меҳмонлар келишади. Тайёргарлигимиз яхши...»

Суҳбат орасида чорвадорларнинг йиллик даромадларини сўраб қолдим. «Даромадимиз чакки эмас, маошни вақтида олиб турибмиз», — дейишди. Мен етиштирилаётган гўшт, сут ва бошқа маҳсулотларнинг таннархига, иш фаолиятининг йиллик натижаларига қизиқдим. Жўяли жавоб бўлмади. Ферма мудири колхоз раисига, раис фирқа котибасига, котиба бўлса вилоятдан келган расмий вакилга қараб туриб қолишди. Колхоз идорасида ҳисобчилар, чорвачилик бўйича мутасаддилар билан узоқ суҳбатлашиб ҳам саволимга жавоб тополмадим. Деярли барча даромад дегани, бу — ойлик иш ҳақи, деб тушунишарди. Нега энди десангиз, ҳайрон бўлиб елка қисишади, аммо бир нима дейишмайди.

Барибир аниқладик. Намунали «қизил бурчаг»и, шиору плакатлари билан райондагина эмас, вилоятда ҳам илғорлар рўйхатидан жой олган мазкур ферма йилига 100 минг сўм... зиён келтирар экан. Раисга «Токи шундоқ экан, фермага кираверишдаги «Партия қарорларини амалга ошириш — ҳаммамизнинг виждон ишимиз!» деган шиор ўрнига «Фермамиз жамоаси йилига 100 минг сўм зиён келтиради», деб ёзиб қўйилса қандоқ бўларкин, одамлар ўқиб, таъсирланиб, эҳтимол ишлар ўнгланиб кетар», дедим жиддий. Раис ҳам анойилардан эмас экан, жиддий жавоб қилди: «Ука, тушунган одамсиз, чорвачилик— давлат сиёсати, сиёсат билан ҳазиллашиб бўлмайди. Чорвамиз даромадли соҳа эмаслигини биламиз. Аммо буни айтиб одамларнинг руҳини туширишдан нима фойда...»

Бу суҳбатга роса ўн йил бўлган эса-да ҳамон эслаб юраман. Ўша раис ҳозир яхшигина тадбиркор бўлиб кетганини, иқтисодий мулоҳазалари бугунги бозор манзараларига жуда мос келишини ҳам биламан. Лекин, на ўшанда, на ҳозир — ора-чора кўришиб қолсак, ўтган кунларни эслаб таъна қилмайман. Талаб, таомил шунақа эдида ўша йиллари. Энди-чи? Энди ҳам меҳнат натижаси билан ҳисоблашмаслик мумкинми? Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг таннархи, сифати, керак-нокераклиги, товар қиёфаси тўғрисида ўйламай, талаб ва эҳтиёжни аниқламай, харидорни, унинг харид қувватини тасаввур қилмай иш юритиш мумкинми? Мумкин эмас. Бозор муносабатларига ўтишнинг умумий қонуниятларидан ташқари унинг конкрет жой, конкрет шароит билан боғлиқ хусусиятларини ҳисобга олмай туриб талаб этилаётган даражадаги натижаларга эришиш мумкинми? Мумкин эмас. Мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов раислигида 1995 йилнинг биринчи ярмида иқтисодий ислоҳотларнинг амалга оширилиши ва уларни янада ривожлантиришга доир чора-тадбирлар, пул муомаласи ва халқ хўжалигида ҳисоб-китобларнинг аҳволи тўғрисидаги масалалар муҳокама қилинган йиғилишда бу нарса яна бир бор эътироф этилди. Бугун бутун мамлакат миқёсида истиқлол сабаб тамомила янгича шароит юзага келди: мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, уни ҳақиқий эгаларига етказиш жараёни изчил давом этмоқда. Хусусан, ўтган ярим йил ичида 4300 корхона давлат тасарруфидан чиқарилди. Мамлакатда мулкдорлар табақаси пайдо бўлди, жамиятда мулкка нисбатан янгича муносабат қарор топди. Социализм узоқ йиллар давомида бетўхтов ҳайқириб келган, аммо рўёбга чиқишига айни ўзи йўл бермаган улуғ бир мақсад амалга ошди — одамларга ўз лаёқатлари, истеъдодларини тўла намоён қилиш, яхши ишлаш, яхши даромад кўриш, ўз меҳнати натижаларидан тўла баҳраманд бўлиш имконияти яратиб берилди. Ҳар бир кишининг, ҳар биримизнинг бундан кейинги турмушимиз, фаровонлигимиз, юртимизнинг тинчлиги, тўкин-сочинлиги энг аввало ўзимизга, ҳар биримизга, қандай ишлашимизгаю қай таомилларга амал қилишимизга, ҳалол-поклигимизга, виждону иймонимизга боғлиқ эканлиги шууримизга сингмоқда.

Давлат бугун ҳам бош ислоҳотчи сифатида янгича шароитлар моҳиятини чуқур англаб етган, янгича иш усулларини дадиллик билан жорий этаётган, янги йўллар, ечимлар топаётган ҳар бир кишини, корхона ёки муассаса раҳбари ва жамоасини қўллаб-қувватламоқда. Аммо, шуни англаб етиш жуда зарурки, давлатнинг бу ғамхўрлигини суиистеъмол қилмаслик лозим. Иш фаолиятини ҳаётий ҳақиқатлар, амалий заруратлар билан уйғунлаштира олмаган, боқимандалик кайфиятидан ҳамон қутула билмаган, ишлаб чиқараётган маҳсулотининг «тақдири» билан қизиқмаган раҳбарлар учун ҳеч қандай истиқбол йўқ. Замонни ўрганиш, янги шароит қонуниятларини англаб етиш, зарур бўлса ҳеч уялмай қўлга қоғозу қалам олиб истиқлол билимларини қайтадан ўрганиш пайти келди. Бунинг ҳеч айби йўқ. Эртага ишни барбод қилиб, банкротлик ҳолатига тушиб, бир ўзини эмас, бутун меҳнат жамоасини мураккаб аҳволга солиб қўйгандан, бугун вақт борида ҳаракат қилган, ҳисоб-китобларни пухта ва аниқ олиб борган маъқул.

Кейинги пайтларда қишлоқ аҳолиси учун янги иш жойларини ташкил этиш, қишлоққа саноатни олиб кириш масалаларига жиддий эътибор берилмоқда. Вазирлар Маҳкамасидаги йиғилишда қишлоқ меҳнаткашлари ижтимоий муаммоларини ҳал этиш — ислоҳотлар иккинчи босқичининг муҳим вазифаси эканлиги алоҳида эътироф этилди. Маърифат, маънавият масалалари ҳокимларнинг, барча раҳбарларнинг диққат-марказида туриши лозимлиги айтилди. Бу борада Наманган, Андижон вилоятларида намунали ишлар амалга оширилмоқда. Қишлоқларда аҳоли учун қулай маданий-маиший марказлар бунёд этилаётгани, шаҳар ва қишлоқларимиз ободончилигига эътибор кучаяётгани мақтовга арзигуликдир. Аммо ҳамма жойда ҳам маънавиятга, маънавий фаровонликка етарли даражада эътибор мавжуд дея айта олмаймиз. Клублар, кутубхоналар, музейлар, мактабгача тарбия муассасалари ишини ўз ҳолига ташлаб қўйган, почта хизмати қай аҳволда эканлигига мутлақо қизиқмаётган, янгиликларни ўқиш, кузатиб боришга «вақт топа олмаётган» раҳбарлар ҳам йўқ эмас. Гоҳо редакцияларга «газетангизнинг фалон сонида фалон мақола чиққан экан, бир дона топиб бера олмайсизми?», қабилидаги илтимослар ҳам бўлиб туради. Танқидий мақолаларга «газетадан бир нусха жўнатинглар, аввал ўқиб чиқайлик, сўнг жавоб қиламиз», деган хатлар келади.

Маънавиятнинг меваси бир мавсумда пишмайди. У йиллар давомида етилади. Қайта «тарбиялаб» бўлмайди. Шундай экан, бу борада хатоларга йўл қўймайлик. Юртимизнинг, халқимиз, миллатимизнинг эртанги куни бизнинг маънавиятга бўлган бугунги муносабатимизга бевосита боғлиқ эканлигини унутмайлик.

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

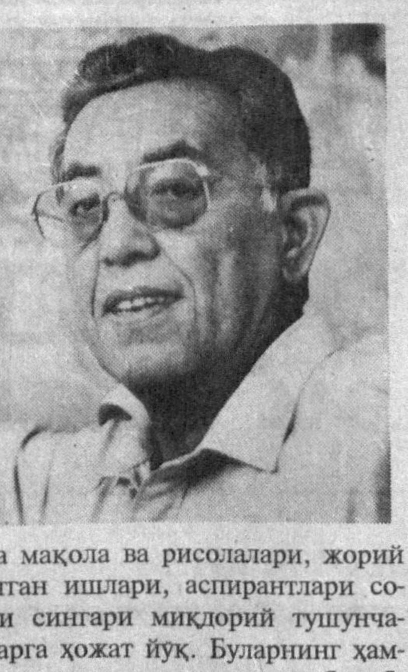

ИЛМ-ЎЗНИ БИЛМАКДИР

Тўрабек ДОЛИМОВ:

КЎНГИЛДА ЁРУҒЛИК БОР

Неча асрлар ўтса ҳамки, Берунийнинг тафаккур зиёси, Улуғбекнинг ақл машъали, Навоийнинг назмий олами не-не истеъдодларни янги-янги кашфиётларга даъват этиб келаётир. Ана шу беназир алломаларнинг бебаҳо илмий меросига ворис бўлмиш мустақил Ўзбекистонимиз илм-фани ривожланишининг янги босқичига қадам қўйди. Ҳар бир давр илм-фан олдига муайян вазифалар қўйиб боргани сингари бугун ҳам етук алломалар ва уларнинг илмий мактаблари асл шуҳратини тиклаш, уни тафаккур ривожи ва халқ ҳаётига амалий таъсирини кучайтиришдек улуғ ишлар турибди.

Мухбиримизнинг Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг академиги, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси депутати, Тошкент Давлат университети проректори, профессор, таниқли геолог олимимиз Тўрабек Долимов билан суҳбати ана шу жараённинг ўзига хос белгилари, ижтимоий-маънавий муаммолари хусусида баҳс этади.

• КИМ ЧИНАКАМИГА ИШ БИЛАН, ҲАҚИҚИЙ ИЖОД БИЛАН ШУҒУЛЛАНАЁТГАН БЎЛСА, ЎША ОЛИМГА ЯХШИ ШАРОИТ ЯРАТИБ БЕРИШ КЕРАК.

— XX асрнинг энг муҳим хусусиятларидан бири фаннинг мислсиз тараққий этганлигидир. У инсониятни омоча ер ҳайдашдан Ойга сайёҳатга қадар олиб чиқди. Бу ҳақда жуда кўп гапириш, бинобарин, унинг иқтисодий, тарихий, геополитик сабабиятлар тақозоси ҳамдир. Шунга кўра фаннинг бундай шиддатли равнақи алоҳида бир масала. Асримизда бошқа улкан тарихий воқеалар ҳам бўлиб ўтди (революциялар, собиқ иттифоқнинг тарқаб кетганлиги, урушлар, ёш мустақил давлатларнинг вужудга келиши ва ҳ. к.). Шуларнинг ҳаммасини назарда тутганимизда ҳам, менимча, XX асрда ва афтидан XXI асрда ҳам олим шахси жамиятда бош фигура бўлиб қолади. Шу ўринда савол туғилади: хўш, олим одам ким ўзи? Унинг ўзига хос хусусияти нимада?

— Бу жуда мураккаб савол. Масалага фалсафий жиҳатдан ёндошиладиган бўлса, фан кўп ҳолларда илмлар йиғиндиси сифатида талқин этиб келинди. Бироқ, менинг назаримда, олим, биринчи навбатда, тафаккур соҳибидир. XX аср бошларига қадар олимга шундай деб қаралар эди. Ушанда сизнинг саволингизга ҳам қандайдир аниқроқ жавоб бериш мумкин эди. Аммо Биринчи жаҳон урушидан сўнг фан ва ишлаб чиқаришнинг шиддат билан ривожланиши миқдорий ёндашувлар (айниқса собиқ СССРда) посангисига жиддий таъсир кўрсатди ва «олим» деган тушунча ўзининг асл моҳиятига нисбатан сийқалана бошлади. Собиқ иттифоқнинг кўп нарсаларни сир тутиши, ҳаддан зиёд мафкуралашганлиги оқибатида олим меҳнатини баҳолашнинг миқдорий жиҳатлари (мақолалар, дипломлар, тезислар, аспирантлар, докторантлар, жорий этишлар миқдори ва ҳ. к.) устивор бўла борди. Сўзсиз, бу кўрсаткичлар зарур эди, бироқ энг асосийси эмасди. Айнан мана шунинг учун ҳам собиқ иттифоқ даврида «олим»лар сафи тез ўсиб, уларнинг сони жиҳатидан кўпгина Европа мамлакатларидан ҳам ўзиб кетилди.

Олим — бу, жанг майдонини ишғол қила оладиган сипоҳий; олим — табиат ва жамиятдаги янги ҳодисаларни кашф эта оладиган инсон. Эҳтимол, мен бир оз муболаға қилгандирман, бироқ барибир моҳият ўзгармайди. Айнан шу нуқтаи назардан айтадиган бўлсак, жамиятда олимлар ҳамиша кам бўлган. Н. Коперник, Г. Галилей, Мирзо Улуғбек, Ҳ. Абдуллаев, С. Юнусов, О. Содиқов даражасидаги олимлар барибир кам.

Бироқ бундай чинакам олимлар кашф этган қонуниятларни ҳодиса сифатида ўрганиш, ҳаётга тадбиқ этиш, исботлаш ҳам зарур. Бу эса бир одам ёки бирор кичик гуруҳнинг қўлидан келмайди. Худди шу ўринда «илмий ходимлар» деган ном билан аташ ўнғайроқ бўлган бошқа бир тоифадаги илм одамлари кўз олдимизга келади. Фаннинг, айниқса техниканинг сўнгги юз йил ичидаги равнақи шу тоифадаги одамларнинг илмий меҳнати билан рўёбга чиққан.

Олим кўпми ёки илмий ходим — буни ҳеч ким ҳисоблаб чиқмаган. Илмий муҳитда фанга оид тушунчаларнинг бундай тафовутланишига амалда ҳеч ким қарши ҳам эмас. Бошқача айтганда, олим ўз иқтидори билан «жанг майдони»ни ишғол этса, илмий ходим муайян истеъдоди билан шу майдонда илмий фаолият билан шуғулланади. Масалан, Ҳабиб Абдуллаевнинг рудалашишнинг интрузиялар билан генетик боғлиқлиги ҳақидаги ғояси фикримизга далил бўла олади. Олим ўз қонуниятини кашф этди. Кўплаб илмий ходимлар эса шу қонуният асосида ўнлаб конларни топдилар ва олимнинг ғоясини амалда рўёбга чиқардилар.

Ҳақиқий олим яратган илмий ғоя, кашфиёт илмий ходимларнинг имкониятларини нечоғлиқ оширишини кўряпсизми?! Худди шундай бир мисолга эътиборингизни тортаман. Иброҳим Ҳамробоев 1958 йилдаёқ олтин билан маргимушнинг алоқадорлиги ҳақидаги ғояни илгари сурган эди. Домламиз маргимушни кўп бор тадқиқ этиб, ҳамма вақт унинг таркибида олтиннинг, яъни иккала модданинг бирга учрашига қараб шу ғояни илгари сурганлар. Шу пайтда Муруғтовда олтин конлари қидирилаётган эди. Иброҳим Ҳамробоев олтин ва маргимушнинг бирга учраши асосида Нурота, Томди, Букантов минтақасида олтин камари (пояси) борлигини исботлаб берди. Маржонбулоқ, Зармитон ва бошқа жойлардаги конларнинг ишга туширилиши билан олим илгари сурган ғоя амалий тасдиғини топди. Фақат биздагина эмас, Узоқ Шарқ, Кавказ, Украина, Байкалорти ва бошқа жойлардаги ўнлаб олтин конлари ҳам ана шу ғоя, ана шу қонуният асосида очилган. Шуни фахр билан айта оламизки, ўзбек олими кашф этган ана шу қонуният асосида ишлаб академик, профессор, фан доктори бўлганлар беҳисоб. Лекин илмдаги ҳалолликнинг шу жиҳатига ҳам тан бериш керакки, бу илмий ходимларнинг ҳаммаси ғоя, кашфиёт эгасининг номини эъзоз билан тилга оладилар. Олим ва илмий ходим ўртасидаги чин муносабат, менимча, мана шундай бўлмоғи керак.

— Бу икки тоифадаги мутахассисларни бир-биридан фарқлаш мумкин бўлган мезонлар ҳам борми?

— Шундай мезонлар бўлса иш жуда осон кечарди. Олим ва илмий ходимни тўғридан-тўғри фарқловчи мезонлар йўқ. Менимча, бундай мезонларни ахтариб топиш ҳам шарт эмас, негаки, бу психологик жиҳатдан ниҳоятда нозик масала.

Олимлар даврасида ҳеч қачон қилинган ишларнинг сони, миқдори муваффақият қозонган эмас. Ҳамма вақт кимнинг нима ёзганлиги, қандай илмни рўёбга чиқарганлиги муҳим саналган. Бу ўрин-

да мақола ва рисолалари, жорий этган ишлари, аспирантлари сони сингари миқдорий тушунчаларга ҳожат йўқ. Буларнинг ҳаммаси иккинчи даражали бўлиб,

муҳим амалий аҳамият касб этмайди.

Қатъий қилиб айтадиган бўлсак, илмий ходимлик — бу ҳам бир касб. Унинг касб маҳорати эса янада муҳим. Негаки, у ёки бу кашфиёт, илмий ишнинг тақдири, сўзсиз, уларга боғлиқ бўлади. Илмий ходимни тарбиялаш, тайёрлаш мумкин. Олим эса, бу — ноёб иқтидор эгаси. Унинг, энг аввало, худо берган табиий истеъдоди ва шу истеъдод боис нурланиб турган юксак илмий маҳорати бор...

Олим ва илмий ходим тушунчалари ҳақида фикр юритар эканман, мени бу ўринда тўғри тушунишларини истайман: уларнинг ҳар икки тоифаси ҳам жамият ва

• МЕН ШУНГА ҚАТЪИЙ ИШОНАМАН , ОРАМИЗДА МИЛЛАТНИНГ ГУЛИ, ФАХРИ СИФАТИДА АСРАШГА ЛОЙИҚ, АРЗИГУЛИК ОЛИМЛАР БОР.

фан равнақи учун ниҳоятда зарурдир. Муаммо эса бошқа масалада. Ўтган йиллардаги ура-урачилик кайфияти, фаннинг мафкуралаштирилганлиги шунга олиб келдики, ҳаётда бу тушунчалар ўртасидаги тафовут бутунлай йўқолиб кетди. Ҳамма олимга айланиб қолди. Уларни тайёрлашдаги «ялпи»чилик усули вазиятни мураккаблаштирди. Ҳозир бизнинг олдимизда шундай савол кўндаланг турибди: «олим»ларимиз шу қадарли кўп бўлса, нега уларнинг меҳнати натижаси унча кўринмайди, нега яшаш даражамиз юқори эмас? Ёки барибир чин маънодаги олимларимиз озчиликми? Ҳа! Демак, ҳақиқий олимлар-

• ФАНИМИЗНИНГ ИЛДИЗЛАРИ БАҚУВВАТ ВА СОҒЛОМ. ШУ НАРСА УМИД УЙҒОТАДИ, КЎНГЛИМИЗГА ЁРУҒЛИК БАХШ ЭТАДИ.

ни ахтариш, тарбиялаш керак.

— Сиз тилга олган шу масалаларга бевосита боғлиқ ҳолда илмий мактаблар масаласи ҳам келиб чиқаётир. Бу ҳақда ҳозир кўп гапирилмоқда, баҳс-мунозаралар бўлмоқда. Сизнинг бу ҳақда фикрингиз қандай?

— Бу ҳам ноёб нарса. Илмий мактаблар кўп эмас. Қайси халқнинг илмий мактаблари кўп бўлса — ўша халқ бахтли, ўша мамлакат бой. Бизнинг республикамиз ўзининг математиклар, химиклар, геологлар, биохимиклар ва бошқа илмий мактаблари билан ҳақли равишда фахрлана олади. (В. И. Романовский, Т. А. Саримсоқов, С. Ҳ. Сирожиддинов, Ҳ. М. Абдуллаев, С. Ю. Юнусов, Ё. Туракулов, Т. Жўраев ва бошқалар). Мен алломаларимиз яратган ва уларнинг номи билан аталувчи илмий мактабларга баҳо бериш учун ўзимни маънавий ҳуқуққа эга деб билмайман, бироқ шунга қатъий аминманки, уларни билишади, ҳурмат қилишади,

ҳисоблашишади.

Шунга қарамай, бу борада ғалати бир ҳол юзага келганини ҳам айтмасдан бўлмайди. Гоҳо «илмий мактаблар» сони бирданига ошиб кетади. Биров билмаган, номини ҳеч ким тилга олмайдиган, янги-янги «илмий мактаблар» номи осмондан тушгандек пайдо бўлиб қолади. 3-4 фан номзоди чиқарган бўлса ҳам ўз мактабини яратган деган гап оғзимизнинг бир четидан бемалол чиқиб кетмоқда. Бундай ҳолга очиқдан-очиқ эътироз билдириб бўлмайди, бироқ жим ҳам ўтира олмайсиз, ахир кўз олдингизда шундай ноёб сўз сийқалашиб кетаётган бўлса!

Илмий мактаблар, такрор айтаман, кўп бўлмайди. Улар шу мактабларнинг йўлбошчилари қанча бўлса шунча бўлиб фақат аниқ фаолият билан баҳоланади. Илмий мактаблар йиллар мобайнида вужудга келади, ўсади, гуллаб яшнайди, вақт ўтиши билан янги мактабларга ўз ўрнини бўшатади. Илмий мактаб — бу, фанда сўзини ўзига хос услубда айта олувчи, масалага ўзига хос тарзда ёндошувчи ҳамфикр олимларнинг ихтиёрий иттифоқидир. Унинг жуғрофий ва маъмурий чегараси бўлмайди. (Масалан, Ҳабиб Абдуллаев мактаби). Ва ниҳоят, илмий мактаблар чинакамига ўзига хосликка эга бўлсалар ғоялар, фикрлар курашида ҳам ўзини намоён эта олади, демак тараққиётга хизмат қилади. Яъни у тирик организмга ўхшайди.

Илмий мактаб етакчиси — у алоҳида бир катта шахс. У мунтазам равишда ғоялар яратади. Шу билан бирга у юксак касб маҳоратига, шогирдларни танлай билиш иқтидорига эга бўлиши, уларга меҳр-муҳаббат билан муносабатда бўла олиши зарур. Бу жараёнда ёш мутахассиснинг ўрни қандай? Биринчидан — мукаммал ўқиш, ўрганиш. Иккинчидан — ҳеч нарсани охиригача ҳал қилинган мутлақ тугал нарса деб билмаслик, учинчидан андазага кирган, бошқалар юриб сийқасини чиқарган йўллардан юрмаслик. Албатта, бу осон ва жўн нарса эмас. Одатда обрў-эътибори баланд олимнинг сиқувига ҳам дуч келиш мумкин, бироқ истеъдоднинг куч-қудрати шундаки, у бундай ҳолларга қарши тура олади ва ўзлигини шу курашда намоён этади. Бу чиндан ҳам қийин.

— Илмий мактабларда турли авлодга мансуб, турли мижоздаги одамлар иш олиб борадилар. Уларнинг ўзаро муносабатлари қандай бўлиши керак?

— Бу саволга тўлиқ жавоб бериш қийин. Негаки, биз масаланинг маънавий ва психологик жиҳатларига ҳам ўта бошладик. Бу ўринда ҳамма нарсани жамоада шаклланган вазият ҳал қилади. Агар жамоада ишчан, дўстона вазият ҳукм сурса — ҳамма нарса жой-жойида бўлади, қаердаки бундай соғлом вазият қарор топмас экан, бир-бирини хушламаслик, иғво, зимдан курашлар ва ҳоказо иллатлар бижғийди.

— Сиз фаннинг энг долзарб масалалари ҳақида куюниб фикр юритяпсиз. Ҳаёт эса ўз йўлида давом этаяпти. Гоҳида фаннинг, илмий ходимларнинг обрў-эътиборини янада ошириш керак деган гаплар ҳам қулоққа чалиниб қолади. Фан соҳасига ёшларнинг келиб қўшилиши камайган ҳоллар йўқ эмас. Бунинг маошга, бозор иқтисодига ҳам алоқаси борми?

— Ҳа, шундай бўляпти. Бу ҳолни шундай деб изоҳловчилар бор. Бироқ чуқурроқ ўйлаб кўрайлик: хўш, кимлар шундай демоқдалар? Ҳозир олимларнинг икки тоифаси бор: биринчиси (улар кўпчилик) ишлаяпти, ижод қилаяпти, грантлар олишмоқда, мақолалару китобларини чоп этишяпти (ҳам ўзимизда, ҳам хорижда). Бошқа бировлари эса (улар, менимча, озчилик) ҳамма жойларга бош суқиб талаб қилишяпти, талаб қилишяпти... талаб... Мен биринчи тоифадаги олимларга ишонаман. Улар биз қандай даврда яшаётганимизни, бир ижтимоий-тарихий даврдан бошқасига ўтиш давридаги қийинчиликлар моҳиятини теран англашади. Жамият мураккаб даврда яшаётган паллада фаннинг гуллаб-яшнаши ҳам қийинлашиши ҳаммага аён ҳақиқат. Лекин бу вақтинчалик ҳол, у ўтиб кетади. Агар биз бу ҳақиқатни ҳис эта билсак, юзага келган вазиятдан чиқиб кетиш ҳам осон кечади.

Албатта, илмий фаолият билан шуғулланиш зўр шароитларда яшашни кафолатласа жуда яхши бўларди, эҳтимол, эрта бир кун шундай кун ҳам келар. Бироқ бу масаланинг ниҳоятда жўн ечими бўлур эди. Энди маош хусусида. Мен ҳам илмий ходимлар иш ҳақи оширилиши, имкониятлар кенгайиши, алоқалар йўлга қўйилиши, у-бу нарсалар ва таъминотнинг яхшиланишини хоҳлайман. Бироқ биз яна талаб устига талаб қўйиб, фақат «бер», «бер»дан нарига ўтмаслигимизга кафолат борми? Йўқ, бундай кафолат йўқ. Маошни оширишни, яхши шароитлар яратишни талаб қилиш учун катта ақл керак эмас. Бу жуда осон ва жўн нарса. Энг қийин нарса эса — бу, ишлаш, чинакамига ижод қилиш, ишлаб пул топишдир (айнан бозор шароитларида шу нарса талаб этилади).

Шу ўринда Тошкент Давлат университети тажрибасидан баъзи мисолларни келтираман: ҳақиқий илмий ижод билан шуғулланаётган ўқитувчилар нафақат маош, балки грантлар ҳам, мукофотлару илмий устамаларни ҳам олишмоқда. Бундай олимлар битта-иккита ҳам, ўнлаб ҳам эмас, балки юзлабдир! Улар жуда кўп илмий муассасалар билан алоқа ҳам боғлашган. Мен ҳар куни бунга гувоҳ бўлиб турибман...

Ким чинакамига иш билан, ҳақиқий ижод билан шуғулланаётган бўлса, ўша олимга яхши шароит яратиб бериш керак. Яратганда ҳам маошни ошириш йўли билан эмас, ҳаёт ва ижод шароитларини яхшилаш йўли билан. Бунда, сўзсиз меҳнатга табақалашган ҳолда ҳақ тўлаш, илмий маҳкамачиликка, бир текисчиликка қарши курашиш зарур бўлади. Очиғини айтганда ҳамманинг маошини ялписига ошириб қўйиб бўлмайди. Бу халқ бойликларини совуришга олиб келади.

Мен шунга қатъий ишонаманки, орамизда миллатнинг гули, фахри сифатида асрашга лойиқ, арзигулик олимлар бор. Биз уларни янада қадрлаш, асраб-авайлаш йўлларини ахтаряпмиз. Бу оғир ва қийин масала. Психологик жиҳатдан баъзиларга оғир ботади, бироқ барибир шундай қилмасак бўлмайди.

Фанимизнинг илдизлари бақувват ва соғлом. Шу нарса кўнглимга таскин беради. Чунки, биз энг муҳим бўғинни — ҳақиқий олимлар ва уларнинг шогирдларини асрай билдик. Шу нарса умид уйғотади, кўнглимизга ёруғлик бахш этади.

Суҳбатни
М. АБДУЛЛАЕВ
ёзиб олди

БИЗНИНГ ЭНГ КАТТА БОЙЛИГИМИЗ — ХАРИДОР!

ИСТИҚЛОЛ ВА ИҚТИСОД

Мабодо, кейинги пайтларда йўлингиз тушиб, Тошкент шаҳар Чилонзор туманидаги савдо ишлаб чиқариш ҳиссадорлик жамиятига қарашли 24-дўконга кирган бўлсангиз, бир нарсага эътибор бергандирсиз: бу ерда сотилаётган маҳсулотларнинг нархи бошқа дўконлардагига нисбатан 10-15 фоиз арзон. Дўкон аҳлининг нияти эса келгусида нарх-навони янада пасайтириб, 20 фоизгача туширишдан иборат. Хўш, улар бундай кўрсаткичларга нималарнинг эвазига эришмоқчилар? Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида мол баҳосини тобора арзонлаштиришдан жамоа иқтисодий зарар кўрмайдими? Жамоатчи мухбиримиз Акбар ЮНУСОВнинг дўкон директори Дониёр Бадал ўғли билан суҳбатида худди шу хусусда сўз юритилади, айни чоғда, халққа савдо хизмати кўрсатишда хушмуомалалик ва тадбиркорлик нечоғли муҳим аҳамиятга эгалиги ҳақидаги фикрлар ўртага ташланади.

— Дониёр, яширишнинг ҳожати йўқ, савдо ходими деган сўзни эшитсак, кўпчилигимизнинг энсамиз қотади. Аниқроғи, кўз ўнгимизда ҳам тарозидан, ҳам харидорнинг пулидан уриб қоладиган, ҳар қандай оғир шароитда ҳам пичоғи мой устида бўлган дўкончи-ю, омбор мудирлари пайдо бўлади. Баъзи ёзувчи ва журналистларимиз ҳам асарларида уларни асосан қаллоб, эгриқўл кишилар сифатида тасвирлашади: қачон қараманг, дўкончилар харидор ҳақига хиёнат қилиб, текин даромад орттиради ёки ноёб-тақчил молни яшириб қўйиб, ортиқча нархда сотади. Энди, очиғини айтингчи, сиз бу фикрларга қўшиласизми?

— У, оғир савол бердингиз. «Йўқ, қўшилмайман», десам, эл-юрт олдида кулгига қоламан. Негаки, шамол бўлмаса, дарахтнинг учи қимирламайди деганларидек, халқ бир нарсани кўрмаса-билмаса, беҳуда гапирмайди. Харидорни алдаб, ортиқча пулини шилиб олиб қоладиган савдо ходимини ҳар қадамда учратиш мумкин. Шунга қарамай, борди-ю, мен «Бояги фикрларга юз фоиз қўшиламан», десам, айрим ҳамкасбларим олдида ноҳақлик қилган бўламан. Чунки савдо ходимларининг ҳаммасини ҳам бирдек ёмонотлиққа чиқариш инсофдан эмас. Уларнинг орасида ҳалол ишлайдиганлари ҳам кўп. Ҳамма бало шундаки, савдо ходимлари доимо эл кўзида бўладилар, уларга кунда-кунаро иши тушмайдиган одамни топиш қийин. Шу боис юзта дўкончи орасида 5-6 та эгриқўллиси бўлса, улар қолган ҳамма ҳамкасбларининг шаънига доғ туширадилар. Таъбир жоиз бўлса, бирнинг касри мингга уради. Менимча, савдо ходимлари ҳақида фикр юритганда масаланинг ана шу жиҳатини ҳам эсдан чиқармаслик зарур. Ҳаркалай, бу соҳанинг эгаси бўлиш осон иш эмас, ўзига яраша машаққатлари ва масъулияти бор. Халқимиз: «Хизрнинг назари тушмаса, эшак бозорида даллол ҳам бўлолмайсан», — деб бежиз айтмаган.

— Мен харидор билан сотувчи ўртасидаги муносабатни тарозининг икки палласига ўхшатаман. Агар уни хаёлан адолат тарозисига менгзасак, шу пайтгача харидор томонидаги посангининг тоши оғирроқ ва салмоқлироқ бўлиб келаётганининг гувоҳи бўламиз. Бас, шундай экан, бир саволимга жавоб беринг-чи, савдода том маънодаги поклик ва ҳалоллик бўладими? Умуман олганда, харидорни ҳам қувонтирадиган, ҳалол ишлайдиган савдо ходимини ҳам ноўрин таъна-дашномлардан қутқарадиган тизимни бирон-бир халоскор тадбир борми?

— Бор! Уни бугунги кунда ҳаётимизни тобора кенг қамраб олаётган бозор иқтисодиётидан излаш керак. Бундай шароитда савдо-сотиқ одоби деган тушунча биринчи ўринга чиқади. У савдо соҳасига дахлдор ҳар қандай қонунлар, қарорлар, кўрсатмалар, назорату тафтишлардан ҳам самарали ва баракали амал ҳисобланади. Ўз мавқеи учун курашаётган дўкон аҳли унга қатъий риоя қилиши, шу аснода икки нарсага жиддий эътибор қаратиши лозим. Биринчиси — асрлар давомида шаклланган савдо-сотиқ анъаналарига, ҳозирда тараққий этган мамлакатлардаги савдогару тижоратчилар эришган ютуқларга суяниш, ҳар доим тўғрилик билан даромад орттириш йўлларини излаш. Иккинчиси — дўконда арзон, аммо сифатли ва кўримли маҳсулот бўлишига эришиш. Буларга амал қилган савдо шахобчаси асло кам бўлмайди. Айтайлик, дўконимизда гўшт сотилмоқда. Шубҳасиз, биз шу жараёнда уни пештахта устига келтириб қўйгунча сарфлаган харажатларимизни чиқариб олишдан ташқари келгусида фаолиятимизни давом эттириш учун фойда кўришимиз ҳам керак. Шу мақсадда ҳар килоси устига 2 сўмданг устама нарх белгиласагу, бир кунда 100 килограмм гўшт сотсак, 200 сўм фойда олишимиз мумкин. Борди-ю, ўша устама нархни 2 сўм эмас, 1 сўм қилиб белгиласак-чи, нима бўлади? Тайин гап, 100 сўм ютқазамиз. Лекин биз бошқа бир жиҳатдан — харидордан ютамиз. Дўконимиз кўплаб харидорга эга бўлади. Чунки ҳар қандай киши ҳам айнан бир хил сифатли ва навли маҳсулотнинг арзонини сотиб олишни афзал кўради. Харидорнинг кўплиги эса бозор иқтисодиёти шароитида ҳар қандай дўкон учун катта бойлик ҳисобланади. Мижозлар сафи қанча кенгайса, фойда ҳам шунча ортиб бораверади. Акс ҳолда, дўкон синади. Бу ўринда «Харидорга хушмуомалали бўлайлик!» деган шиорнинг ҳам, «Арз ва шикоятлар дафтари» тутишнинг ҳам, қонунбузар сотувчиларга нисбатан маъмурий ва жиноий жавобгарлик чораларини белгилашнинг ҳам фойдаси йўқ. Тартиб сақловчи ҳам, ҳалол ва тўғри ишлашга мажбур этувчи ҳам, кези келганда, жазоловчи ҳам бозор иқтисодиётининг ўзи бўлади.

— Демак, гапингизга қараганда, бозор иқтисодиёти шароитида ҳам нарх-навони арзонлаштирса бўлар экан. Лекин бу ҳолда сиз фойда кўриш нарида турсин, ўша маҳсулотни дўконингизга келтиргунча сарфлаган харажатингизни қоплай олмай қолишингиз ҳам мумкин-ку...

— Хавотирингиз ўринсиз. Фойда олишнинг бошқа йўллари ҳам кўп. Бунинг учун савдо аҳли изланувчан ва тадбиркор бўлса, кифоя. Мана, ўзимиздан қиёс, биздаги моллар нархи бошқа хусусий дўконларда сотилаётганларига қараганда 10-15 фоиз арзон. Биз бунга икки йўл билан эришдик. Аввало, ўртадаги даллоллар хизматидан воз кечдик. Маҳсулотни гоҳида арзимас хизмати учун ҳам катта ҳақ сўрайдиган воситачилардан эмас, балки тўғридан-тўғри ишлаб чиқарувчиларнинг ўзларидан оладиган бўлдик. Иккинчидан, дўконимизга имкон қадар рақобатдош молларни келтиришга интилаяпмиз. Жумладан, сут комбинатларини эринмай бирма-бир айланиб чиқиб, улардан энг арзон, лекин сифатли маҳсулотларнигина оляпмиз. Қолаверса, биз кундалик иш тартибимиздан ҳам айрим ўзгаришлар ясадик. Масалан, дўконимиз иш вақтини 2 соатга чўзиб, тунги соат 10 га қадар узайтирдик. Шунингдек, барча ходимларимиз учун аввалгиларидан кескин фарқ қиладиган, кўринишидан анча бежирим, кишига салобат бағишлайдиган махсус хизмат либослари жорий этдик. Бизнинг аҳолига намунали савдо хизмати кўрсатиш борасидаги бу саъй-ҳаракатларимизни жамиятимиз раиси Шоюсуп Шомуҳумедов ҳар томонлама қўллаб-қувватламоқда.

Синмасликнинг, рақобатта дош беришнинг яна бир муҳим шарти шуки, савдо дўкони фақат тайёр молни сотиш билан кифояланмай, ўзи ҳам маҳсулот ишлаб чиқарувчи бўлиши лозим. Ана шунда у мол излаш ташвишидан қутилади, даллоллар хизматига муҳтожлик сезмайди. Кўҳна Тошкентнинг темирчилик, ҳунармандчилик устахоналари, қандолатпазлик дўконлари каби худди шу ернинг ўзида зарур хом ашёни сотиб олади, буюртмалар қабул қилади, маҳсулотларини нисбатан арзонлаштириш имконига эга бўлади. Пировардида, тобора кўпроқ харидор орттиради. Ҳозир биз шу йўлдан бораяпмиз. Масалан, мен дўконга раҳбар бўлиб келган дастлабки пайтларда бу ерда ноннинг 5-6 хили сотиларди, ҳозир уларнинг тури 17 тага чиқди. Эндиликда дўконимиз жойлашган маҳалла оқсоқоллари билан маслаҳатлашиб, нонвойхона қуришни мўлжаллаб турибмиз. Уни ишга туширгач, тандирда пишган патир, лочира, ширмой нонларни бозордагига нисбатан арзонроқ нархда сота бошлаймиз. Шунингдек, яқин орада кондитер ва макарон маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган цехларни, тунда ҳам очиқ бўладиган қаҳвахонани ишга тушириш ниятидамиз.

— Сиз адолатли рақобат бўлишига ишонасизми?

— Ҳозирча, йўқ. Тижоратда амалиёт ҳукмрон мавқеига эга. «Даъвогар суст келса, қози муттаҳам бўлади» деган гап бежиз айтилмаган. Биз ҳар қандай ҳолатда ҳам ҳушёр ва сергак турмасак бўлмайди. Устига устак, бизда ҳали-ҳануз тадбиркорларнинг йўлига сунъий тўсиқлар қўювчи тўралар бор. Улар жумҳуриятимиз раҳбариятининг тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш тўғрисидаги фармон ва қарорларининг бажарилишига ғов бўлмоқдалар. Мана, масалан, биз биргина бўрдоқичилик тизимини сотиб олиш, ишга тушириш учун рухсат олишга икки ойдан ортиқ вақт сарфладик, бу ҳол ҳозир ҳам давом этаяпти...

— Полякларда шундай гап бор: «Бугунги ишни эртага қолдириш уни йўққа чиқариш билан баробар». Шундай экан, баъзи ишларда таваккалчилик қилиш ҳам керакми дейман. Мисол тариқасида ҳозир тижорат дўконларида ва қўлда сотилаётган, чет элларда ишлаб чиқарилган резина сақичларни олайлик. Уни ўзимиз тайёрласак, халқимизнинг қанчадан-қанча пули четга оқиб кетмаган, ўзимизда қолган бўлармиди...

— Гапингиз тўғри. Бироқ тижорат «Ё, гардкам!» деб ошиқ ташлайдиган қимор ўйини эмас. Бу соҳада фаҳм-фаросатни ишлатиш, аниқ ҳисоб-китоб асосида фаолият кўрсатиш шарт. Менимча, бу борада жумҳуриятимизда чиқиб турган газета-журналлар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Агар уларнинг саҳифаларида вақти-вақти билан тижорат қонун-қоидалари, савдога оид муомала маданияти, хорижий мамлакатлардаги савдо ташкилотлари ютуқлари ва тажрибалари ҳақида мақолалар кўпроқ берилса, фойдадан холи бўлмасди.

СУРАТДА: Дониёр Бадалов (ўртада) ходимлари билан.

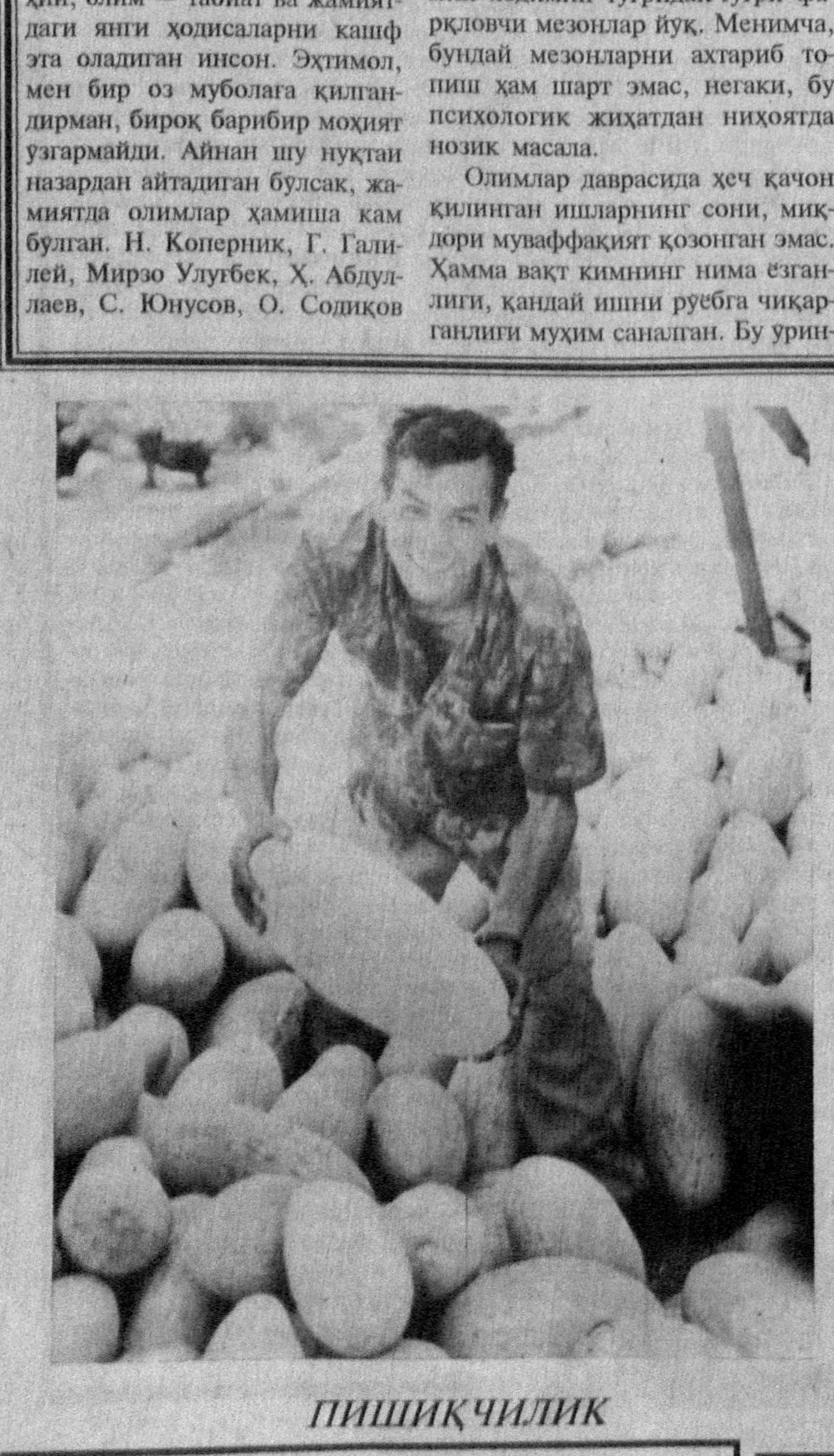

ПИШИҚЧИЛИК

Бирлашган ўзар

ЧИНОРЛАР ЎСГАН ДИЁР

Туркистон!

Бағрида чинорлар гуркираб ўсган диёр! Қадди-қомати, феълу атвори, яшаш тарзи ҳикматлар булоғи бўлган ватан. Сен Афросиёб Баҳодир, Амир Темур каби ўғлонлар билан, буюк алломлар билан оламни янги йўлларга бошлаган сарбонсан. Не-не карвонларга йўл кўрсатдинг, ҳаёт неъматига сайқал бердинг. Ғофилларни ҳушёр қилиб, адашганлар кўзини очдинг. Эй, баҳодир Туркистон! Эркинг учун курашиб, кўзи очиқ кетганлар умиди рўёбга чиқар дамда Чўлпон, Қодирий, Фитрат, Мағжон Ботир каби шаҳидларингни ёд қил. Ёш юракларга жасурлик, содиқлик, эътиқоду собитлик, элу юрт учун фидойилик ибратини сол. Кўнгилларини хотиржамлик, бегамлик, бефарқлик, ғофиллик ғубори босмасин. Миллат ғурури, ор-номуси, эркка, комилликка ошиқлик туйғуси муттасил безовта қилиб турсин.

Туркистон бирлиги жамоатчилик ҳаракати тили бир, дини бир, илдизи бир халқларимизнинг асрий орзуси эди. Бу ташаббус Олий Мажлисда янграганда жафокаш Туронзамин бутун тоғу саҳролари, боғу-бўстонлари, дарёю кўллари, тармоқ-тармоқ темир ва тош йўллари, шаҳру қишлоқлари, чинору майсалари билан қулоққа айланди. Чуқур энтикиш билан тинглади.

Давлат бошлиқларининг бир-бирларини тушуниб, ҳамкорлик учун тузган аҳду паймонлари шу кенг ҳудудда яшаётган барча ижодкор зиёлиларни беҳад қувонтирди. Асрий орзу ушалса, халқларимиз бир оила фарзандларидай аҳил-иноқ, зиёли қувонмай ким қувонсин.

Туркистон маданияти азалдан бир эди. Ҳамманинг мақсади бир эди. Бирлик — фақат қудрат эмас, фаровонлик, тинчлик, тараққиёт ҳамдир.

Шуни билган олим ва ёзувчилар давлат бошлиқлари ташаббусини маъқуллаб, мурожаатнома қабул қилдилар. Қозоғистон, Қирғизистон, Ўзбекистон зиёлилари сафига Тожикистон зиёлилари қўшилгани нур устига нур бўлди.

Ҳар бир халқнинг, мамлакатнинг ўз миллати, ватанини қиёслайдиган рамзлари бор. Дарахтлардан энг бақувват, узоқ умр кўрадигани чинордир. Турон халқларини чинорга ўхшатиш янгилик эмас. Лекин мен ҳам чинорга ўхшатсам дейман. Чунки чинор энг покиза, хосиятли дарахтдир. Бу дарахтнинг ўзини покиза тутиши, эскирган ёки кир бўлган пўстини ташлаб туриши менга маърифатли инсонни эслатади. Унга ҳамма қуш ҳам қўнавермайди.

Ана шу олижаноб дарахтнинг бақувват шохларимиз. Бирлигимиз дўстлигимиз, эркимиз шу чинор умридай узоқ бўлсин.

Маъруф ЖАЛИЛ

ЁДНОМА

КАТТА-КИЧИККА БАРОБАР АЛЛОМА

1970 йил, 2 июн. Ўзбекистон Фанлар академиясининг мажлислар зали. Докторлик диссертацияси ёқланмоқда. Охирги сўз берилганда кўп йил машаққат чекиб, сидқидилдан, муҳаббат ва меҳр билан якунланган меҳнатлари маҳсулини илмий кенгашга, олимлар ҳукмига тақдим этган зот минбарга секин-аста чиқиб келдилар ва Шайх Саъдийнинг қуйидаги мисраларини ўқий бошладилар:

Гиле хушбуе дар ҳаммом рўзе
Расид аз дасти махдуме ба дастам.
Баду гуфтамки, мушке ё абире —
Ки, аз бўи диловизи ту мастам.
Ба гуфто: Ман гили ночиз будам,
Ва лекин муддате бо гул нишастам.
Камоли ҳамнишин бар ман асар кард,
Вагарна ман ҳамон хокамки, ҳастам.

(Мазмуни: Бир куни ҳаммомда бир хушбўй лой ходимдан қўлимга тегди. Унга дедим: «Мушкмисан ё ипор?». У дедики: «Мен ҳеч нарсага арзимас бир хок эдим. Лекин бир қанча вақт гул билан ёнма-ён бўлиб қолдим. Бу яқинлик менга асар қилди. Йўқса мен ўша хок — тупроқлигимча қолар эдим».)

Залга сукут чўкди. Сўнгра қарсаклар янграб кетди. Мажлис аҳли бу шунчаки лутф бўлмай, олимнинг ўз дўстлари, ҳамкасблари ва институт жамоасига камоли эҳтиром ва дарин самимият билан аз таҳи дил билдирган шукроналари эканлигини англадилар. Одатда, қутлов энг охирида овоз бериш натижаси эълон қилингач, илмий кенгаш раиси табригидан сўнг бўлади. Бу сафар ҳамма билоихтиёр ўз ҳаяжонини сал барвақт эса-да, қарсаклар билан изҳор этди.

Диссертация мавзуи «Алишер Навоий «Хамса»сининг илмий-танқидий матни ва уни тайёрлаш принциплари» эди. Ҳимоячи 73 ёшли таниқли матншунос олим Порсохон Шамсиев эдилар.

Диссертацияга расмий оппонентлар сифатида Ҳ. Орасли, В. Зоҳидов, И. Султонов юксак баҳо берган ҳамда бу улкан ишни ўзбек матншунослигининг катта ютуғи деб баҳолаган эдилар.

Устознинг «Хамса» юзасидан амалга оширган текстологик тадқиқотларининг муҳим жиҳати, энг аввало, Навоий қаламидан чиққандек унга яқин бўлган мавжуд нусхалар орасида энг мўътабар, энг тўлиқ ва саводлилигини аниқлаб, матн учун асос қилиб олинишидир. Бу Навоий ҳаётлигида Абдулжамил томонидан кўчирилган нусха бўлиб, унинг матнини яна бешта мўътабар (Султон Али кўчирган нусхаси, Тошкент нусхаси, иккита Ленинград оммавий кутубхонаси фондидаги (улардан бири Дорн тавсиф этган «Куллиёт» таркибида), Қозон нусхаси) «Хамса» нусхаларига қиёслаб чиқилганди.

Матншуносликдаги тажрибада бўлса-да, фарқларни изоҳлашда домла мутлақо янгича йўл тутганлар ва кейинчалик кўп илмий ишларда бу йўлдан борилди. У ҳам бўлса, ҳар бир қўлёзманинг матний ўзига хослигини алоҳида аниқлаб, кўрсатиб чиқилгач, матн зимнида маънога дахлдор фарқлар, тушиб қолган сўз, мисра, байтлар сабт этилади. Лекин Устоз асос нусхага ҳам танқидий ёндошиб, баъзи ўринларда унинг матнини тузатишга мойил бўлган эдилар.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси, филология фанлари доктори, ўзбек адабиёти ва матншунослиги соҳасида қомусий билимга эга ҳақиқий аллома Порсохон Шамсиев ҳаёт бўлганларида икки кам юзга кирар эдилар.

* * *

П. Шамсиев 1897 йилнинг 10 февралида Бухоронинг Хожа Порсо маҳалласида дунёга келган ва ўз фаолиятларини Бухоро амирлиги давридаёқ илм-маърифатни эгаллашга даъват этувчи мақолалари билан бошлагандилар. Кейинчалик ёш авлодни янги усулда ўқитиш ишлари билан машғул бўлгандилар.

20-йилларда П. Шамсиев мактаблар учун она тили ва адабиёти бўйича методик қўлланмалар, турли синфлар учун дарсликлар туздилар. «Адабиётдан ўқиш китоби», «Адабиёт дарслиги», «Ўзбек тили дарслиги», «Ўқиш китоби» шулар жумласидандир. Бу китоблар бир неча бор нашр қилинган ва кўп йиллар мобайнида мактабларда асосий дарслик сифатида таомилда бўлган.

Алломанинг ноёб истеъдодлари айниқса кўп асрлик адабиётимиз намуналари устида олиб борган матншунослик изланишлари жараёнида жуда ёрқин кўринди. Устознинг қадимги ўзбек тили, араб ва форс тилларини пухта билишлари ана шу соҳада бағоят қўл келганди.

Порсохон Шамсиев илмий-танқидий, академик, оммавий нашрлар тайёрлаш билан бирга луғат тузиш, таҳрир ва таржима соҳасида ҳам самарали изландилар. Луғатшунос олим Собиржон Иброҳимов билан биргаликда тузган «Навоий асарларига луғат» (1953, 1972) ҳар бир мумтоз адабиёт билан шуғулланувчининг ишончли, инобатли, доим қўл остидан ўрин олган китобларидандир. Хондамир «Макорим ул-ахлоқ» асарининг ўзбек тилига таржимаси ҳам худди шундай.

Устоз матн устида жуда катта масъулият ва чуқур муҳаббат билан ишлар эдилар. Узоқ даврларда ҳар хил савиядаги котиблар томонидан кўчирилган матнлардаги муҳим хатолар ва чалкашликларни бадиий зийраклик билан идрок этар, ҳар бир тузатилган, тикланган сўз, иборадан ажиб бир қониқиш ҳиссини туяр эдилар.

Олим Алишер Навоийнинг «Хамса» эпопеяси тўла матнининг, шарқшунос олим Содиқ Мирзаев билан биргаликда Бобур «Бобурнома»сининг биринчи ноширидан бўлган; Навоий ўн беш жилдлигига кирган «Маҳбуб ул-қулуб», «Муҳокамат ул-луғатайн», «Муншаот», «Вақфия», «Хамсат ул-мутаҳаййирин», «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер», «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад», «Арбаин», «Назм ул-жавоҳир», «Насойим ул-муҳаббат» (М. Мирзааҳмедова билан бирга) матнларини, изоҳ ва форсий парча, шеърларни таржималари билан тайёрлаб берган эдилар.

Порсохон Шамсиев (дўппилик) сафдошлари ва шогирдлари даврасида. 1967 йил

Шу асарлар кирган жилдларнинг таҳрири жараёнида ва «Навоий ва Жомий» тўплами тайёрланаётган пайтларда устознинг кўпдан-кўп суҳбатларида бўлганман. Бу менга катта бир мактаб ўрнини ўтаган эди. Домлада илиқ мутойиба, латиф лутфлар қилиш фазилатлари мавжуд бўлиб, гўзал сўз ўйинлари, маънодор ишоралар, ноёб рамзлар билан суҳбат юритар эдилар. Давр, ҳукмрон мафкура тақозоси билан асарлардаги баъзи жойларни қисқартириш устида фикр юритганларида нуроний чеҳраларига ажин саф тортар, чап қўлларининг бош ва жимжилоқ бармоқлари билан бурунларини сийпалардилар.

— Муҳтарама муҳаррира, энди сизга ҳавола қилай десам, ўзимга раво кўрмаганни сизга нечук раво кўрай, — деб қўяр эдилар. Бу гап тагида маънодор, теран фикрларни уқар эдим.

Навоий билан Жомийнинг ижод ва фаолиятдаги ўзаро муносабатларини ёритиб берувчи, ҳар икки мутафаккир шоирнинг ўз асарларидан тузилган тўплам тайёрланганида кичик «Сўзбоши» ҳам жойизлигини ўтиндим. Домла ёзиб келдилар, ҳамкасбларидан бири уни таҳрир қилгандек бўлибди ва бир парча ўзидан киритиб ҳам қўйибди. Мен Устозга буни қай тарзда етказаман, деб анча ўйландим. Ҳеч нарса демасдан секингина қўлларига бердим. Домла дарҳол ким таҳрир киритганини билдилар ва дедилар:

— Қизиқ бўлибди, пахталик чопонга кимхоб ямоқдек тушибди. Ҳай, майли, — дедилар. Худди ўзим ўйлагандек устозга маъқул бўлмади ўша «марҳамат». Бу П. Шамсиев табиатларидаги «нозик мизожлик» хусусиятига маънодор бир далилдир. Лекин устоздаги юксак маданият ва тавозеълилик, одоб ва камтарлик кўпинча уни юзага чиқармас эди. Аммо табълари тортмаган одам билан суҳбатга киришмас эдилар.

Порсохон Шамсиев жуда табаррук Инсон эдилар. Улар Садриддин Айний, Ғафур Ғулом, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Бокий домла, Ҳоди Зариф, Анисий, Муъинзода, Чархий каби олим, фозил ва шоирлар билан дўст, ҳамкор бўлганлар. Улар билан ораларида бўлиб ўтган мубоҳаса ва мусоҳабаларни мароқланиб сўзлаб берардилар. Устознинг айниқса Ғафур Ғулом билан дўст ва ҳамкорликлари ғоят самимий, самарали кечган. Ғафур Ғуломнинг 4 жилдлик асарларини нашрга тайёрлашда (1953-1957) Порсо Шамсиевнинг матншунос сифатидаги истеъдодларининг яна бир олмос қирраси намоён бўлган. Бу мажмуанинг юқори савияда чоп этилгани Домланинг синчковликлари, билимдонликлари туфайли эди.

Устоз жуда меҳнаткаш эдилар. Улар толиқмай меҳнат қилишни ҳам, шу меҳнатнинг роҳатини тотишни, унинг гаштини суришни ҳам билардилар.

Давраларда жой танламас, аксар ёшлар орасида бўлардилар.

Устоз ниҳоятда саховатли, мурувватли ва меҳрибон эдилар. Шулар билан изоҳ этилади барчага ёрдам беришга тайёр эканликлари, хусусан ёшларга фойдали кўмак ва қимматли маслаҳатларини дариғ тутмаганликлари.

1960 йили «Мажолис ун-нафоис»нинг илмий-танқидий матнини тайёрлаб, нашрга топширадиган бўлдим. Институтимиз директори Азизхон Қаюмов шарқшунос олим ва хаттот Абдуқодир Муродовдан ўтиниб, хусниҳат билан бутун матнни кўчириб беришга розиликларини олдилар. Шу китоб Муродов домланинг охирги китоблари бўлиб қолди. Мен анчайин муфассал сўзбоши ҳам ёздим. Қиш кунлари эди. Порсохон домлага ўқиб бермоқчи бўлдим. Устоз аввалидан охирига қадар толиқмай, таважжуҳ билан эшитдилар. Вақти-вақтида ўқишдан тўхтатар, ўша давр адабий жараёни, шоирларнинг ижод ва ҳаётлари юзасидан суҳбат орага тушиб турарди. Икки кун ўқилгандан сўнг:

— Яшанг, шунча қизиқарли гапларни қаердан топдингиз? Навоийнинг санъаткор ижоди билан ҳаёти, табиати ва ишларини марбутликда олганини дуруст пайқаб ёзибсиз. Лекин, афсус, ҳозирги вақтларда бундай қаралмайди, — дедилар ва Хондамирдан келтирилган қизиқарли маълумотларни ҳикоя қилиб бердилар. — «Мажолис»даги шоирлар ҳақида маълумотлар йиғиб, асарларини ахтариш ишларини доим назарда тутсангиз яхши бўларди, — дея насиҳат ҳам қилдилар.

Навбатдаги Навоий илмий-анъанавий анжуманидан кейин Абдуқодир Ҳайитметов хонадонида меҳмонда эдик. Озарбойжондан Ҳамид Орасли, Тожикистондан академик Абдулғани Мирзаев, Ленинграддан туркolog олим, таржимон Сергей Иванов ҳам Навоий конференциясида иштирок этгани келишган эди. Суҳбат асносида Ҳ. Орасли мендан: — «Маркаб» нимани англатади, — деб сўрадилар. Мен: — От, улов, кема, — деб жавоб бердим. Негадир, Ҳамид муаллим жуда хурсанд бўлиб, шу сўзни ишлатган бир шоирнинг бир шеърини шарҳлай кетдилар. Ўша байтда «маркаб»нинг «кема», «қайиқ» маъносида ишлатилгани хусусида ҳам сўз кетган эди. Шунда Порсохон домла ёнларидан бир қоғоз чиқариб: — Мен ҳам бир имтиҳон қилай, мана бу байтни ҳозирги алифбога ўгиринг-чи, — дедилар. Мен ёзиб чиқдим: Байт:

Гиреҳ-гиреҳ чу тўкорсен етар оёғингга соч,
Гиреҳларни чу очарсен тушар қулоч-қулоч.

Домла ўқидилар, байт мазмуни ҳақида ҳам сўз кетди: — Нега «гириҳ» эмас, «гиреҳ», деб ўқидингиз? — деб сўрадилар. Мен: — Сўз «соч», «зулф» ҳақида кетаётгани учун «жингалак», «бурма», «тугун» маъносида «гиреҳ», деб ўқидим, — деб жавоб бердим. Домла: — Биз луғатда («Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача луғат»ни (1953) назарда тутаётган эди) «гириҳ» шаклида берган эдик, бу форсий сўз, талаффузда «гиреҳ» маъқул, — дедилар. — Имтиҳон натижасидан мен хурсандман. Лекин бир катта олим, Навоий бўйича яхши ишлар қилган одам бу сўзни «карра» деб ўқиган ва китобида ҳам шундай кетган, — деб афсусландилар.

Устоз билан бирга меҳнат қилган пайтларимизда мен бир нарсадан ҳайратланар эдим. Улар ўзлари жуда яхши биладиган сўзларини ҳам луғатдан бир қараб олар эдилар.

— Луғат кўриш яхши одатга айланиши керак. Кутилмаганда сўзнинг маълум бўлмаган бир қиррасини билиб оласиз, билганингиз эса хотирага нақшланиб боради, — дер эдилар.

Бир куни менга «ринд» сўзининг луғавий маъносини билиш зарур бўлиб қолди. Мендаги луғатлар қониқтирмади чоғи, эртасига Устозга мурожаат қилдим. Анчагина тушунтирдилар ва қўлларига луғат олдилар. У ерда «ринд» — шариат қоидаларини жоҳиллик юзасидан эмас, балки онгли суратда инкор қилувчи зийрак, ҳушёр, ҳур фикр одам, — деб изоҳланган экан... Устоз чиройли табассум билан:

— Э-ҳа, ўзимиз эканмиз-да!! — дедилар. Ёшлари улуғ, ўзлари вазмин эсалар-да, Домла болалардек ҳайратланар, завқланар эдилар.

Бир куни Ленинграддан туркolog олим ва таржимон Сергей Ивановдан мактуб олдим. Мен ишлатилган лутфдан лол қолдим. Чунки, хат сўнгида имзо чекиладиган жойда «Алахону аломон», деб ёзилган эди. Эртасига ишхонада Домлага Ивановдан мактуб олдим, дея охирги бетни кўрсатдим. Домла ҳайрат билан бироз чайқалиб, ёддан ўқий кетдилар:

Йўқ даҳрда бир бесару сомон мендек,
Ўз ҳолиға саргаштау ҳайрон мендек,
Ғам кўйида хонимони вайрон мендек,
Яъники, алахону аломон мендек.

Охирги мисраъни яна бир қайтаргач, сўрадилар:

— Сергей Николоевич рафиқасининг исми Аллахонми? Мен: — Ҳа, шундай, — деб жавоб бердим. Домла: — Мошооллоҳ! Қойил! Рус бўла туриб, бундай назокатли лутф... Йўқ, йўқ, бу лутф ул-алтоф — лутфларнинг лутфи бўлибди! — дедилар.

Устоз анча вақтларгача буни ёдга олиб, беҳад завқланиб юрган эдилар.

Устозда шукроналик ҳисси ғоят барқарор эди. Ўз ҳаётларидан, турмуш тарзларидан, нашр этган ишларидан, дўст, ҳамкорлари билан дийдорлашувдан доимо шукроналар қилардилар. Бўлимимиздаги катта-кичикка баравар меҳр билан қарар эдилар. Саъдийнинг:

Як гуле мақсуд дар ин бўстон,
Чийда нашуд бемадади дўстон, —

(яъни, бу бўстонда бирорта мақсад гулини дўстларнинг мададисиз узиб бўлмайди) байтини тез-тез ёдга олиб турардилар.

Устоз ўз ихтисосларини жуда севар, қандайдир ибратнок ҳузур билан, роҳатланиб ишлар эдилар. Улар унумли, файзли умрлари давомида китобдан бош кўтармаганлар, десак хато бўлмас. Мен бир чамалаб чиқдим — 1000 дан зиёд босма табоқ асарлар П. Шамсиев иштироклари ва таҳрирлари остида нашрдан чиққан экан. Бу ҳайратомуз меҳнат натижасидир.

П. Шамсиев Алишер Навоий асарларининг биздаги, Қозон ва Ленинград хазиналаридаги кўплаб ноёб нусхаларини илмий таомилга киритганлар. Қозон фондидаги қўлёзмалар орасида Алишер Навоий асарларидан икки қўлёзма П. Шамсиев диққатларини тортади. Улардан бири «Хамса»нинг мукаммал нусхаси бўлиб, колофонсиз экан. Домла уни синчиклаб, қоғози, хат услуби, безак йўлларини ўрганиб, XVI асрга мансублигини аниқлайдилар ва муфассал тавсифини яратиб, фондга тақдим этадилар. Кейинчалик бу нусха устознинг докторлик диссертацияларида таянч нусха асосида «Хамса»нинг илмий-танқидий матнини тиклашда жалб қилинган 6 мўътабар нусхалар таркибига киритилган эди.

Яна бир нусха Навоийнинг илк девони бўлиб, унинг охирида (колофонда) Ҳирот шаҳрида 976 (1568) йилда Маҳмуд котиб деган хаттот кўчирганлиги қайд этилган экан. Жиддий тадқиқ этгач, Домла бу қўлёзма Ҳамид Сулаймонов томонидан Ленинградда топилган «Илк девон»нинг яна бир нусхаси бўлиб чиқади. Кейинчалик Домла бу иккала нусхани муқояса қилиб, барча фарқларни аниқлаб, юқорида зикр этилган «Хамса» ва ЎзФАШИ фондида маҳфуз Абдулжамил «Хамса»си ҳақидаги маълумотлар билан мақола ҳолида «Алишер Навоий ва адабий таъсир масалалари» тўпламида (1968) эълон қилдилар.

Инглиз шарқшуноси Ч. Рё Феҳрастида тавсиф қилинган «Британия музейи»да сақланаётган Абдулжамилнинг «Туҳфат ус-салотин» номли асарининг расм нусхасини олишга муваффақ бўлган ва бу асар котиб томонидан Алишер Навоий ғазалларидан олиб, 45 мавзуъ бўйича сараланган 408 байтдан таркиб топган мажмуа эканлигини аниқлаб чиққан эдилар. Домла бу мажмуанинг яратилиш тарихини аниқлаш узоқ вақт чуқур мулоҳаза ва билимдонлик билан олиб борилган жиддий ёндашувни тақозо этганлигини сўзлаб, унинг муқаддимасидан баъзи парчаларни келтирганлар. Ундан кўринадики, Ҳусайн Бойқаро ҳукми билан Навоийнинг яқинларидан шоир ва бастакор Хожа Шиҳобиддин Абдуллоҳ Марворий (Марворид шаклида ҳам учрайди) шоир девонларидан терма шеърлар тузиб, китобат қилади. Буни Ҳусайн Бойқаро ҳузурида кўрган Навоий шукрлар адосини қалам тили билан бир рубоийда изҳор қилади. Бундан ғоят таъсирланган Абдулжамил: «Кўнглумга ўзгача қувват етиб, хома учин тез эттим, чун ул тартиб ихтисордин холи эрмас эрди (яъни, Абдуллоҳ Марворий тузган мажмуа қисқа эди). Бу учурда (яъни, бу вақтда) тартиб топқони девонлардин доғи мазкур бўлган дастур била абёт жамъи қилиб, қирқ беш туҳфа ва бир хотима марқум қилди. Ҳар туҳфасида чандин латойиф ва ғаройиби марғуб макнун ва мавжуд ва ҳар лафзи бир қиссага шомил ва ҳар байти бир оятга мутаззамин ва мисраъи бир ҳадисга мувофиқдур», — деб ёзади. (Сўзаро таъкидлаб ўтиш жоиз кўринадики, жамъи 40 саҳифадан иборат бу шоҳбайтлар мажмуасини нашр қилиш имконияти бор шахслар марҳамат қилсалар, мен устоз жорий алифбога кўчирган матнларига баъзи изоҳ ва таржималар қўшиб, нашрга тайёрлаб бераман. Устоз номларидан, албатта.)

Мен 1991 йили Навоийнинг ўз қўли билан кўчирилган дастхатини (бу ҳам «Наводир ун-ниҳоя»нинг нотамом нусхаси эди) Эрондан келтирилишига ноил бўлиб, нашр қилишга киришганимда Порсохон Домлани ниҳоятда қўмсадим. Навоийнинг дастхатлари тақдири, муҳрига қандай сўзлар нақшлангани ҳақида Хўжандда адабиётшунос олим Эргашали Шодиев хонадонида, Навоий таваллуди кунларида кечган суҳбат бот-бот ёдимга тушар, агар устоз ҳаёт бўлганларида, энг аввало, уларга севинчли хабарни етказиб, муҳрдаги сўзларни арабшунос ахтармасдан устоз назаридан ўтказардим, — дея ўкиндим.

1970 — 71 йилларнинг қаҳратон қиши. Мен Москва илмий сафаридан П. Шамсиевнинг докторлик диссертациялари дипломини ВАКдан олиб қайтдим. Домла шифохонада эканлар. Институтимиз ходимлари, устознинг дўстлари, ҳамкасблари Жуманиёз Шарипов ва Абдуқодир Ҳайитметов билан шифохонага йўл олдик, пағалаб қор ёғиб турарди. Шинамгина хонада Устоз билан кўришиб, муборакбод этиб, дипломни топширдик. Жуда хурсанд бўлдилар. Икки қўлларини баланд кўтариб, ҳаммани, кейин мени алоҳида дуо қилдилар...

1972 йили, Наврўзнинг аввалги кунларида, 23 мартда П. Шамсиев оламдан ўтдилар. Лекин устознинг анча орзулари армон бўлиб қолди. Жумладан, Устоз «Хамса» достонларининг илмий-танқидий матнини 1 жилдда, бир муқовада кўрмакни истар эдилар;

Абдулжамил «Туҳфат ус-салотин»ини нашр қилдирмоқчи эдилар;

Навоий асарлари юзасидан олиб борилажак матншунослик ишларида бир хил принципларга риоя этилишига эришмоқни зарур деб билардилар;

Адабиётимиз намуналари ҳозирги имлога табдил қилишда ижодкорлар, китоб номларини, имло қоидалари бир хил бўлишини;

Мумтоз адабиётимиз асарларига кўп жилдли изоҳли луғатлар яратилишини орзу қилардилар...

Минг афсус, тобора тилимиз ғализлашиб, табдиллар «ранг-баранг»лашиб кетмоқда.

Устозни ёдга олсам, узоқ бирга ишлаган мароқли йиллар, нафис суҳбатлар, оқилона маслаҳат, доно ўгитлари билан фахрга тўламан. Ўша йилларда мамнуъ мавзуълар очиқ бўлганда анча, бошқалар учун мушкул ишларни устоз ҳам енгил, ҳам жўшиб бажариб қўярдилар, Навоийнинг ҳозирги иқтисодий қийинчиликлар, қоғоз муаммоси боис тўхтаб қолган 20 жилдлик куллиётидаги «Хамса» жилдларини «Порсо Шамсиев илмий-танқидий матни асосида изоҳлар билан нашрга тайёрловчи»лар эмас, ўзлари чоп этармидилар, деб ўйга толаман, ўкинч чирмалайди юрагимга. Устозни ёдга олсам, ўкинаман. Навоий айтганидек:

Гуҳар чўмса дарёға, бўлсун ҳаёт,
Қуёш ботса, гардунға етсун сабот!

Суйима ҒАНИЕВА

КЎНГИЛ БИСОТИДАГИ СЎЗ

«ЙИҒЛАЁТГАН ОЙ»

Ёш шоир Сирожиддин РАУФнинг илк китоби шундай номланади. Бу китобни «Ўзбекистон» ва «Ёзувчи» нашриётлари ҳамкорликда чоп этган (1994 йил).

Аввалам бор, тўпламга жамланган шеърларнинг аксарияти муҳаббат ҳақида. Шоир одамзотга инъом этилган ушбу қутлуғ туйғунинг шаклу шамоилини топишга, сир-асрорини англашга ҳаракат қилади.

О, буюк муҳаббат, ям-яшил денгиз,
Пўртана бағрингга ўзимни отдим.
Сирларга лиммо-лим чексиз қўйнингда
Бир инжу кўрдим-у яна йўқотдим.

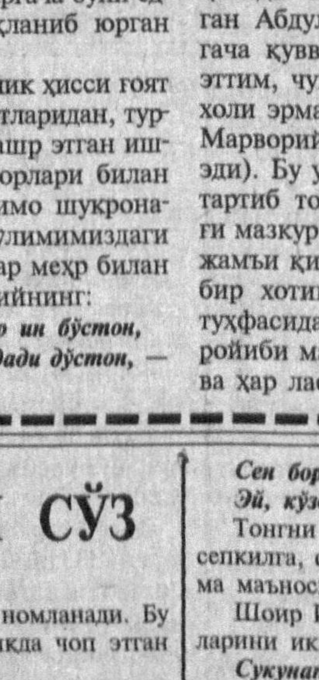

У ўз туйғуларини, дил розларини илтижо ва тазарру оҳангларида изҳор этади. Унингча, «Севаман», деб сира ҳайқирмай туриб ҳам севмоқ мумкин. Буни пурвиқор тоғларнинг ўз улуғворликларини бесўз намойиш этишига, денгизнинг сиртдан тинч, бироқ ичда минг тўфон ила яшашига ўхшатади. Ушбу ўхшатишлар воситасида муҳаббатнинг қиммати жуда баланд эканлигини таъкидлайди. Унинг баҳоси инсон қадру қиммати ва ор-номуси билан ўлчанишини айтади.

Яна... Айрилиқ, армон, бевафолик ва хиёнат ҳақида ёзади. Бу каби ҳодисалар буёқларини бўрттириш орқали чин ва покиза севгини улуғлайди.

Ташқи оламда кечаётган тонг отиши, қуёш чиқиб, нур сочиши каби ҳодисалар унга таъсир этмайди. Негаки, севгилиси ёнида бўлмаган юракнинг тонги отмайди, қуёши чиқмайди.

Сирожиддин шеърларида мазмунни янада ёрқинлаштириш учун қуёш, ой, юлдузлар, тун ва тонг образларини унумли ишлатади. Кайфиятни, ҳолатни чизишда табиат ҳодисаларидан фойдаланади. Табиат ҳодисалари туйғуларга, кечинмаларга, шоирнинг ўзи бир оламга айланади.

Суюкли ёр эса ўша олам бағридаги қуёш. Бу — «Фахр».

Бенаво ўтмагай дамларим энди
Сепкил юзларига термулиб туннинг.
Сен борки, боқийдир умримнинг тонги,
Эй, кўзда юз очган баҳорим менинг.

Тонгни бахтга, баҳорни ёрга нисбат бериш анъана. Лекин юлдузни сепкилга, осмонни юзга ўхшатиш, «кўзда», «юз очган» сўзларининг кўчма маъносидан ташқари сўз ўйини ўзига хос.

Шоир Икром ОТАМУРОДга бағишланган шеърида тун ва тонг образларини икки-уч хил рамзий маънода қўллайди.

Сукунат кўксида кезади шовқин,
Туркистон тунини тутмоқда тўлғоқ.

Оғриқ кўп ҳаддидан ошган лаҳзада
Гумбирлаб қўяди момақалдироқ...

...«Тонг албат туғилар, доялик қилса,
Сайроқ тўрғайлари Қашқадарёнинг!»

Биринчидан, шоирнинг образларига ишора этилаяпти. Иккинчидан, тун жонлантирилиб, азоблар ичра тўлғонаётган аёлга ўхшатилган. Туннинг қора, тонгнинг оқ сифатлари бўрттирилганда эса, она азобларидан дунёга келган фарзанд — Ватан дардларидан туғилган шоир образи гавдаланади.

Сирожиддин қаламга олган мавзулардан бири — Ватан мавзуи. Сатрларда Тумарис, Муқанна каби ватанпарварларимиз эсланади. У қиёфалантирган Муқанна халққа: «Вужудим оловдан либослар кийиб, Абадий акс этсин, элим, кўзингда», — дея мурожаат этса, унинг ўзи Ватан суратини «юрак қони билан чизиш»га бел боғлайди.

Сирожиддининг шеърларида ишонч ва умид, некбинлик кайфиятлари устивор. Мисраларида «ишонч», «умид» сўзлари боғланган бирикмалар кўп учрайди. Ҳаммани бир-бирига ишонишга ва ишонтиришга даъват этади. Шеърларининг бу хусусиятини ҳассос шоир (раҳматли) Тилак ЖЎРА унга ёзган «Оқ йўл»ида алоҳида қайд этган эди: «Унинг шеърларида некбинлик оҳанглари, умид ва ишонч туйғулари дард ва алам ҳислари билан уйғунлашиб кетади».

Сирожиддин:»... оламга бир бор Бўйин кўрсатмаган Сўз бор кўксимда», — деган эди. Унда ўша Сўзни айтиш имконияти ҳам бор...

Рустам МУСУРМОНОВ

АМИР ТЕМУРНИНГ БАДИИЙ СИЙМОСИ

«Биз доим Оллоҳ муқаддас омонат сингари бизнинг ихтиёримизга топширган фуқаролар манфаати учун меҳнат қилишга мажбурмиз. Менинг асосий бурчим доим ана шундан иборат бўлади. Зеро, охират куни бева-бечоралар менинг этагимга ёпишиб, Оллоҳдан лаънатлар тиламасинлар». Билмадик, жаҳон тарихида подшоликни фуқаролар манфаати йўлидаги зўр бурчи, айни пайтда бир омонат деб тушунган ва ҳар лаҳзада охиратнинг ҳисоб-китобию Оллоҳнинг жазосини эслаб турувчи неча ҳукмдор ўтган экан?! Ҳар ҳолда шулардан биттаси шубҳасиз, Амир Темурдир. Буни Соҳибқироннинг юқоридаги сўзлари ҳам айтиб турибди. Амир Темур фақат ўз халқининг тақдирига таъсир кўрсатиб қолмасдан, балки жаҳоннинг катта-катта миллатлари тақдирининг ҳам яхши томонга юз буришига сабабчи бўлган шахс. Шундан, унинг одиллиги-ю тадбиркорлигини, шижоату жасоратини Шарқу Ғарб тарихчилари эътироф этганлар. Французлар ўз халқларининг халоскори сифатида унга олтиндан ҳайкал қўйишган. Буюк инглиз драматурги Кристофер Марло XVI асрда «Соҳибқирон Темур» трагедиясини ёзган ва Лондонда театр мавсуми ҳар йили айнан шу асар намойиши билан бошланади.

ТАҚРИЗ

Бу Куҳна дунё не-не салтанату султонларни кўрмади, дейсиз. Лекин шулардан қанчасининг бадиий образи жаҳон адабиёти хазинасидан ўрин олган асарларда тасвирланган? Буларнинг биринчиси Искандардир, балки. Хўш, иккинчиси, учинчиси... ўнинчиси ким? Кимлар бор яна? Билмадик, ҳарҳолда, Искандардан кейинги ўринда Амир Темур турса, ажаб эмас. Фикримизни яқиндагина адабиёт газетамиз саҳифаларида ўқиганингиз Х. Исматуллаевнинг «Амир Темур ва хорижий дунё» номли давомли мақолалари ҳам қувватлайди. Дарҳақиқат, Темур фақат бизнинг адабиётимиздагина эмас, балки жаҳон адабиётида бадиий сиймоси яратилган тарихий шахс. Бухоролик олим Ғайрат Муродовнинг «Амир Темур абадияти» («Фан» нашриёти, 1994) рисоласи шу ҳақда.

Рисола «Кириш» ва «Хулоса»дан ташқари, тўрт фаслдан иборат. Дастлабки фасл «Алишер Навоий ва Амир Темур» деб номланади. Бизга маълумки, улуғ шоиримиз Темурни бевосита кўрмаган бўлсада, лекин Темур лашкарлари отларининг дупурлари ҳали қулоқларда акс-садо бериб турган бир даврда яшади. Шундай экан, Навоий ижодида Соҳибқирон сиймоси дарж этилмаслиги мумкин эмас эди. Ғ. Муродов Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат», «Хамса» асарларида турли муносабатлар билан Темур ҳақида сўз очганлигини ва шоирнинг Соҳибқирон шахсига ички бир буюк эҳтиром билан ёндошганлигини таъкидлайди. Буни шоир асарларидан олинган кўчирмалар билан далиллайди. Тадқиқотчи «Садди Искандарий»даги адолатли, марказлашган давлат қуришга интилган Искандар сиймосида ҳам Темур шахсини кўргандек бўлади.

Рисола Амир Темур сиймоси яратилган бадиий асарларнинг ёзилган саналарига асосланиб тартиб берилган. Шунинг учун ҳам «Афсона ва ҳақиқат уйғунлиги» деб номланган иккинчи бўлим Кристофер Марлонинг «Соҳибқирон Темур» тарихий трагедияси ҳақида. Асар ўн парда, икки қисмдан иборат. Ундаги Темур сиймоси, гарчи афсонавийлашиб борса-да, рисола муаллифи унинг «ирода кучи, фавқулодда шиддати, нодир салоҳияти билан ҳаёт ва тарих ҳақиқатларига ҳамоҳанг» эканлигини алоҳида қайд этади. Асардаги Темур ва Боязид муносабатларининг тарихий ҳақиқатга зид эканлиги муаррихлардан Ибн Арабшоҳ ва Т. Грановский фикрига асосланиб, тадқиқ қилинади.

«Булут ортидаги юлдузлар» сарлавҳали фаслда

Ғайрат Муродов Сергей Бородиннинг «Самарқанд осмонида юлдузлар» роман-эпопеясига тўхталади. Бу асар устида ёзувчи Темур шахсига муносабат жуда кескин бўлган 1950 йили иш бошлади. У — Темур ҳақидаги биринчи насрий асар. Лекин С. Бородин Амир Темур шахсини холис ёрита олдими? Рисола муаллифи шу ҳақда сўз юритади. Ёзувчининг «Темур образини жўнлаштириш, бу улуғ шахс табиатидаги улуғворлик,

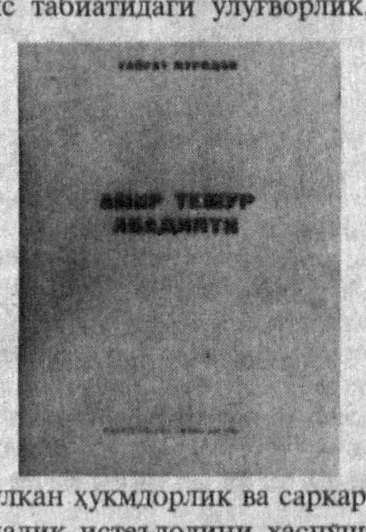

улкан ҳукмдорлик ва саркардалик истеъдодини хаспўшлашга кўп уринганини» қуйиниб сўзлайди. Романдаги Темур сиймоси тарихий Темур шахсидан кескин фарқ қилишини тарихий манбалар асосида илмий исботлашга интилади.

Табиийки, рисолада шўро даври ўзбек адабиётининг Амир Темур шахсига муносабати ҳам ёритилган. Тўғри, бу даврда бизда улуғ бобомиз ҳақида алоҳида асарлар яратилмади. Бу — давр сиёсати билан боғлиқ. Насрий асарлардан А. Қодирийнинг «Ўткан кунлар», Ойбекнинг «Навоий», О. Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси» романларида муайян муносабатлар билан Темур шахсига мурожаат этилгани, унга ички бир хайрихоҳлик билан ёндашилгани ҳақида гапирилади, бор-борича таҳлил этилади.

Шеъриятда эса, А. Орипов, Э. Воҳидов, И. Субҳоний ижодида Амир Темур образининг айрим жиҳатлари ёритилганлиги айтилади. Жумладан, А. Ориповнинг «Ўзбекистон ватаним маним» қасидаси шундай талқин қилинади: «Қасиданинг умумий руҳи, нафаси ва мазмунидан муаллиф улуғ бобокалони билан ичдан ифтихор этганини пайқаш мумкин. Шеър лирик қаҳрамони Амир Темур ҳақида «Демам бу кун у маним, маним» (шоир ўтган йили бу мисрани «Дегум бу кун у маним, маним» шаклида ўзгартириб матбуотда чоп эттирди. — О. О, Қ. Р.) дейиши, сиртдан қараганда, унинг улуғ бобосидан воз кечганидек туюлиши мумкин. Аслида эса, бу ўринда кучли бир алам ва надомат кайфиятини ҳис этамиз».

Хуллас, иқтидорли адабиётшунос Ғайрат Муродовнинг «Амир Темур абадияти» рисоласида Европа адабиётида К. Марло ва С. Бородин, ўзбек адабиётида эса, Алишер Навоийдан И. Субҳонийгача бўлган адибларнинг асарларидаги Темур сиймоси холисона таҳлил қилинади, илмий хулосалар чиқарилади.

Рисола Амир Темурнинг адабий сиймоси ҳақидаги биринчи тадқиқот. Шу жиҳатдан ҳам у эътиборга сазовордир.

Олим ОЛТИН,
Қаҳрамон РАЖАБ

Ҳабиб САЪДУЛЛА

ШУКРОНА

Дунёда сенинг, диллор,
Борингта шукур, дерман.
Ҳар тонгда туриб бисёр
Борингта шукур, дерман.
Сен кўклаю мен ерда,
Бас, етса сенга оҳим,
Гар сенга етиш душвор,
Борингта шукур, дерман.
Дарё бўлиб оққайсан,
Қатрангта қилиб зор-зор,
Соҳилда туриб абгор,
Борингта шукур, дерман.
Ушшоқ эли дод айлар
Ағёрлар захмидин,
Ҳаттоки сенинг, ағёр,
Борингта шукур, дерман.
Дунёда чаман қулдир,
Гул қўп бу чаман ичра,
Йўқ сенга қиёс, такрор
Борингта шукур, дерман.
Неъмат тула бу олам,
Борини тотиб бўлмас,
Ҳар нарсада бор меъёр,
Борингта шукур, дерман.
Дард чекса Ҳабиб ҳар дам,
Исмингдан олур малҳам,
Ёдинг берадир ашъор
Борингта шукур, дерман.

ҲАЙРОНЛИК

Кимгаки дуч келсам ақл ўргатур,
Ё, раб, мунча мени нодон яратдинг.
Ҳар ким ўз ҳолича бир йўл кўрсатур,
Йўллар ўртасида сарсон яратдинг.

Фосиқлар яшаркан мудом гап пойлаб,
Акани укага ёв қилиб, қайраб,
Жилмайиб, кўксида зимдан тош жойлаб,
Кимнидир бўхтонга қурбон яратдинг.

Ғийбатлар заҳридан гуллар сўлсалар,
Бу ҳолдан сангдиллар яйраб, кулсалар,
Ҳатто сен берганни олмоқ бўлсалар,
Мени туғилгандан пушмон яратдинг.

Халқим иқболидан ўзга орзум йўқ,
Сенга бандалигдан ўзга фарзим йўқ,
Сенга жон қарзимдан ўзга қарзим йўқ,
Шукур, мени шундай инсон яратдинг.

ВИСОЛ ОҚШОМИДА

Тўйи бу оқшом — ишқ худоси
танни қушғай жон билан,
Жонни жон дерларми, дўстлар,
бўлмаса жонон билан.
Икки жисму икки жону
икки тақдир бирлашур
Бир умрлик ишқ-муҳаббат
аҳд ила паймон билан.
Шул лазиз дамларга Аллоҳ
бизни шоҳид айламиш,
Ҳар гувоҳнинг қадри билки,
ўлчанур иймон билан.
Қўлда гул, тилда дуо,
кўнгилда истак пок эрур,
Бахтли бўлсин ҳур малика
мисли зўр ҳоқон билан.

Тенг бўлолмай доғда қолсин
не малика, неча шоҳ
Ҳусну одобда Азиза,
кучда Ғайратжон билан.
Сен висол оқшомига битдинг
ғазал, мухлис Ҳабиб,
Бахтларини куйласин
шоир эли достон билан.

ҲОЛАТ

Билолмам неча ой бўлди,
қалам мендан узоқлашди,
Демангким бахт кулиб боқди,
алам мендан узоқлашди.
Магар бахт бирла ғам юргай
Туғишгандай эгиз ҳар дам
Қачон бахтга яқинлашсам,
шу дам мендан узоқлашди.
Одамлар наздида мендай
ғами йўқ кас топилмайдир,
Қачон дўстлар, ғаму ҳижрон,
ситам мендан узоқлашди.
Меҳрга ташна ўтгайман,
агарчи меҳрибон йўқдир,
Бировга меҳрибон бўлсам,
У ҳам мендан узоқлашди.
Наҳот бозорга айланди
қадр-қиммат, меҳр, ҳиммат,
Ушал илҳом парисидек
санам мендан узоқлашди.
Навога иштиёқ қолмай,
йўқотишму калом қадрин,
Тижорат деб, ажаб, неча
одам мендан узоқлашди.
Ҳабиб, ҳаргиз ёқанг тутма,
карам қилгучи Оллоҳдир,
Дема гар бандаси кетса,
карам мендан узоқлашди.

ЁЛҒИЗ ЎҒИЛЛАР

Бизни сийлаганлар ёмонлик кўрмас,
Бизни ранжитганлар омонлик кўрмас.
Ёлғизликнинг ўзи осон эмасдир.
Бизни билмаганлар осонлик кўрмас.

БАЛКИ...

(ҳазил аралаш)

Ҳайрон бўлма худо ишига
Гоҳ чекинса зимистондан нур.
Одамларнинг тегиб ғашига
Иғвогарлар юрсалар мағрур.

Ахир чаён ниш уриб яшар,
Илон яшар заҳрини сочиб.
Иғво ҳам бир заҳарга ўхшар,
Қутилмайсан ҳеч ундан қочиб.

Ўн саккиз минг оламни, билки,
Яратганда ул қодир Худо.
Иғвогарни қўшмаса балки
Тугал бўлмай қоларди дунё.

Сулаймон РАҲМОН

УЛ МАЛАК — ОСМОНДА ОЙ

Дарёдилим, исмингда
райҳонларнинг иси бор,
ойнинг ойдинлиги бор,
юлдузлар ёғдуси бор.

Ухлаётган гўдакнинг
уйқулари бор унда,
кулиб турган боланинг
беғубор кулгуси бор.

Келаётган кунларнинг
сарин шаббодасию
кетаётган кунларнинг
пинҳона йиғиси бор.

Унда кузак нафаси,
қорлар ранги яширин,
унда ёзлар тафти бор,
баҳорларнинг туси бор.

Унда тонглар эпкини,
бўронлар шаҳди мавжуд,
унда ғамлар юпанчи,
исёнлар қутқуси бор.

Аё, жоним, висолинг
гулшанига таклиф эт,
лабларимнинг лабларинг
болидан тотгиси бор.

Меҳринг дарёларига
ғарқ айла Сулаймонни,
бечоранинг бағрингда
ғарқ бўлиб ётгиси бор.

***

Ёр зулфи бўйи жаннат
бўйидан нишонадир,
ёр васли мен учун,
дўстлар, ажиб кошонадир

Кимки бул кошонага
етмоқни гар қилса хаёл,
қил хаёлким, соғ эмас ул,
қип-қизил девонадир.

Хокипойман, хокипойман,
ул малак — осмонда ой,
айтингиз, қай хокипой
ой васлига ишонадир?

Кўкдаги ой шуъласидан
бўлса ойдин тун агар,
ердаги ой нуридан
жисмимда жоним ёнадир.

Оҳ, унинг киприклари —
найзадор сарбозлари,
кимки дуч келса уларга
жонидан бегонадир.
Билмадим, ой юзлигимнинг
юртидир қай шаҳру кент,
балки Шошдир, балки Кешдир,
балким ул Афшонадир?

* * *

Аё, дўст деб адо бўлдим,
адонинг дўсти аллоҳдир,
муҳаббат деб гадо бўлдим,
гадонинг дўсти аллоҳдир.

Чақирдим кўр кўнгилларнинг
тубиндан бир сафоли нур,
«Ҳақиқат!» деб садо келди,
садонинг дўсти аллоҳдир.

Иймонсизга иймон истаб,
омонсиздан омон истаб,
«Таваллo!» деб нидо қилдим,
нидонинг дўсти аллоҳдир.

Бу дунё кайфидин кечдим,
у дунё майидин ичдим,
жами нафсдин жудо бўлдим,
жудонинг дўсти аллоҳдир.

Ватан — руҳим, ватан — жоним,
ватан — дийну иймонимдир,
Ватан деб жон фидо қилсам,
фидонинг дўсти аллоҳдир.
Агар дўсти буён кел деб
имо қилса Сулаймонга,
азобларга видо айтур,
видонинг дўсти аллоҳдир.

* * *

Оллоҳи йўқ кўнгилнинг
бу дунёда роҳи йўқ,
қай кўнгилнинг роҳи йўқ,
бил, унинг оллоҳи йўқ.

Оллоҳи йўқ кўнгилнинг
тупроғи йўқ, ёронлар,
тупроғи йўқ кўнгилнинг
гули йўқ, гиёҳи йўқ.

Гиёҳи йўқ, гули йўқ
кўнгилда осмон бўлмас,
осмони бор бўлса ҳам,
юлдузи йўқ, моҳи йўқ.

Юлдузи йўқ, моҳи йўқ
кўнгил шундай диёрки,
боғи бор, боғбони йўқ,
шаҳри бор-у, тоғи йўқ.

Шаҳри бор-у, тоғи йўқ
ҳар диёрнинг, азизлар,
Арши Раҳмон мулкида
чоҳи бор-у, жоҳи йўқ.

Эй, Сулаймон, кўнглингни
аллоҳ учун ватан қил,
аллоҳи бор кўнгилнинг
охиратда оҳи йўқ.

* * *

Дўсти йўқнинг, дўстларим,
содиқ дўсти сабрдир,
сабрни дўст билмаган
кимса ризқи — жабрдир.

Ҳимоясиз одамга —
ҳимоядир матонат,
матонатсиз одамнинг —
халоскори қабрдир.

То ўлгунча бандага
ташвишу ғам ёр эрур,
тоқатлига худонинг
марҳамати кабрдир.

Бу дунёда ҳар банда
нафс йўлида янглишар,
очофатнинг кўзига
ой ҳам кулча кабидир.

Ҳар бир ёмон касда ҳам
бордир яхши бир хислат,
тушда магар йиғласанг,
ўнгда қувонч таъбирдир.

Кулфат келса, сабр қил,
улфат ичра тилинг тий,
тил тиймаган, Сулаймон,
ўз-ўзига жобирдир.

Шайх Нажмиддин Кубро таваллудининг 850 йиллиги олдидан

Хуршид ДАВРОН

ОЛИСЛАРДА ЖИМИРЛАРДИ БИР ЮЛДУЗ...

Бадиа

Жўжи Гурганж қалъасига элчиларини киритганда уларнинг сафида имом Мужтаҳиддин Қозихон ҳам бор эди. У мўғулларга нима деб жавоб беришни билмаган, сўнгги ғавғолардан фойдаланиб, ўзини Хоразм ҳукмдори деб эълон қилган Хумортегиндан изн сўраб, Шайх Кубро хонақосига келди. Имомга йўлбошловчи этиб берилган навкарлар отларини Қобилон дарвозаси томонга бошладилар. Чамаси, чорак соатча юрар-юрмас, Шайх манзилгоҳига етдилар. Имом отдан тушиб, вазмин қадамлар билан хонақоҳга яқинлашди.

Хонақоҳ олдидаги майдонда ҳеч ким кўринмасди. Майдон ўртасида ёлғиз юксалган улкан қари гужум баҳор офтобига ўзини товлаб, серяпроқ шоҳлари билан нилий осмонни зўрға кўтариб турган паҳлавондек чайқалиб турарди. Бирдан имомнинг димоғига зиғир ёғи ҳиди урилди. «Шу атрофда жувоз ёки жувозкашнинг ҳовлиси бўлса керак», — деб ўйлади у. Хонақоҳ томонга юриб бораркан, қаршисига думини ликиллатиб келаётган итни кўрди: Шайх Кубронинг ити шу бўлса керак. Бу жонивор ҳақида эшитган нақлни эслади: Эмишки, бир куни Ҳазрати Шайх мажлисида ўтирган Саъдуддин Ҳамавий хаёлида «Бу даврада ўз сўзини итга ҳам ўтказа оладиган соҳиби амр топилармикан?» — деб ўйлабди. Шайх Кубро каромат нури ила шогирди хаёлидан огоҳ бўлиб, ўринларидан туриб Хонақоҳ эшиги олдига бориб турибдилар. Дам ўтмай бир ит эшикка яқинлашиб, думини ликиллата бошлабди... Ўша ит шу бўлса ажаб эмас.

Имом Мужтаҳиддин остонага яқинлашиб, Шайх номини тилга олиб овоз берди. «Кир!» — деган товуш эшитилди ичкаридан. Имом остонадан ҳатлади-ю, таққа тўхтатди. Қандайдир ғайритабиий куч уни тўхтатган эди. Вужудида оғирлик сезди, икки елкасидан нимадир ерга боса бошлади. Имом қўрқиб кетганини яширмади: дарров ерга чўккалади ва аста эгилиб таъзимга бош эгди.

Кўзи қоронғиликка ўрганган имом оҳиста бош кўтариб, хонақоҳ тўрида бошига наматли тақя кийган, қовжироқ бир чолни кўрди. Чол унга тикилиб турарди. Улар лом-мим демай, бирбирларига узоқ тикилиб турдилар.

— Келдингми, имомзода? — деди бироздан кейин Шайх.

— Мен сизни қутқаришга келдим, ҳазратим.

— Йўқ, йўқ, имомзода, ундай демагил, сен ўзингни қутқаргали келдинг. Сен мени қутқаролмайсан, қутқаргувчи Эгамдир. Иккимиз ҳам раҳмни Эгамдан тилайлик. Токим ҳазрати худовандаи жаҳон пуштипаноҳ бўлсин. Иншооллоҳ, унинг иродаси бирла ҳаётмиз, ўламиз ва яна қайта тириламиз. Сен ўлимдан қўрқиб, куффор илкида шаҳид бўлаётган қавмнинг азобларидан кўз юммоқчисан. Аммо шуни англагилким, қўрқув иймонсиз бандаларнинг қисматидир. Бу дунёда ёлғиз Оллоҳдангина қўрқиш кераклигини билмаган куффордан фарқинг борму?.. Ёдингда бўлсин: ал-қасосул миналҳақ! Ҳеч бир иймонсизлик имтиқомсиз қолмайдур. Бандасининг қўлидан келмаса, рўзи маҳшар бордур... Эвоҳ... Эвоҳким, сенинг бу азобларингта чидаб бўлмаяпти, имомзода...

— Сиз бу азобларни қайдин билурсиз, ҳазратим?

— Сен хонақоҳга кирганинг замон вужудим азобга тўлди, бу сенинг азобларинг, имомзода... Бу азоблар иймоннинг эмас, қўрқувнинг азобларидур. Қўрқув азоблари эса, дилни ўлдирадур... Шайх «Эвоҳ-эвоҳ» дегандек бир муддат бошини чайқади ва давом этди:

— Имом Молик ибни Динор бир куни Шайх Ҳасан Басрийдан: «Бу дунёдаги азоб нимадур?» — деб сўрабдурлар. Шайх айтибдурким: «Дилнинг ўлимидур!» Имом Молик Динор яна сўрабдурлар: «Дилнинг ўлими нимадур?» Шунда Шайх Ҳасан Басрий айтибдурларким: «Бу дунёга муҳаббат қўймоқдур!»

Шайх Кубро бир лаҳза тўхтаб ўйга ботди, сўнг яна ўз мулоҳазасини тўхтаган еридан давом эттирди:

— Ҳазрати Ҳасан Басрий яна: «Вужудимда бир улуғ қўрқув бордурким, мен ҳар сония жаллод олдида тургандек яшайман», — дея нақл айтмишлар. Аммо ҳазратнинг муборак юрагида улуғ оғриқ ҳам зоҳир эди. Шул боисдан анинг кўксидаги қўрқув Оллоҳдан қўрқиш, оғриқ эрса, Оллоҳ ишқи эди... Сенинг қўрқувинг эса бошқадир, сенинг оғригинг қўрқув азобидир...

Ёдингда бўлсун, бутам, ёлғиз Оллоҳ ишқи, ёлғиз Оллоҳ дарди сени бу азоблардан қутқаргай... Бундай азобдан қутулай десанг, ишқ дардини чекмогинг лозим.

Шайх Кубро яна жим қолди. Сўнг маҳзун шивирлади:

Ишқ дарди ғариб танимда жондур,
Ким дард чекса, ўшал инсондур.
Ошиқликда дўзах мисли оташгоҳ,
Бошқа каслар учун у зимистондур.

Имом Мужтаҳиддин ўкириб йиғлаб юборди. Йиғи аралаш: «Осий бандангни ўзинг кечиргайсен, Парвардигор!» — дея қайта-қайта пичирлади, қайта-қайта ўтинди.

Эй, розиқи олам, унинг бошига не кўйларни солдинг? Чингизхонга юкунганида унинг умиди шу эдими? Чингизнинг ва унинг санамга сиғинган аскарларининг дўзах зулмати чўккан пажмурда дилларига исломият нафасини, исломият нурини соламан, деб ўйламаган эдими? Бу куффор галаси Мовароуннаҳр мўминларини пичан ўрамидек ерга ётқизаркан, қўйдек бўғизларкан, уларнинг бу қилмишларини ёқлаб Оллоҳ китобини тиловат қилишни ҳунар қилган бетайин ва мурдор кимсалар қаторида тураман, деган умидда эдими? Йўқ! Бундай умид қилмаган эди!

Аммо... аммо Чингизга хизмат қиламан, бутун Мовароуннаҳр аҳлининг имоми аъзами бўламан, деб ўйламагандими?! Барча зоти шарифлар, барча аркони давлату аркони ҳарб, аъёну акобирлар менинг фатвомни кутиб қошимда қўл қовуштириб туради, менинг давлатим, менинг обрўйим салтанатда энг шоён, энг муҳташам бўлади деган ишончда эмасмиди? Шу умидда Чингизхон ва унинг фарзандларининг барча буйруқларини фармони ҳумоюн, мўминларга интизом деб билган, энг қабиҳ, энг разил ишлар қилинганда — қари кампирлардан тортиб ёш-ёш қизларгача қип—яланғоч қилиб бадном қилинганда ҳам у сукут сақламадими?! Шунчалик тубанликни кўрган дил ўлмасдан, нима ўлсин?!

Имом Мужтаҳиддиннинг юрагини шу пайтгача ёт бўлган қандайдир чуқур ва бепоён ғамгинлик чулғаб олди. Нечун бухоролик, самарқандлик ислом раҳнамолари каби иш тутмади, нечун сувини ичган, нонини еган тупроққа нисбатан куфрони неъматлик қилди?! Илоҳо... Илоҳо...

Имом бошини кўтариб Шайх Куброга тикилди. Шайх ҳануз ерга қараб ўтирар, қордек оқ соқоли кўкрагини қоплаган, лаблари аллаnималарни пичирлар эди. «Ҳа, ҳа, у бу покдомон Шайхни мажусийлар илкидан қутқарса, гуноҳидан ўтишни Оллоҳдан қайта-қайта ўтинса, балки...». У нима деб гап бошлашни билмай тараддудланди.

Аммо орадаги сукутни Шайх бузди:

— Мен сенга ёрдам беролмайман, имомзода. Машойихлар айтибдурлар: «Эҳтиёжингизни бир кишига арз этиб, ёрдам сўраганингизда, қабул қилиб ёрдам берса, миннатдор бўлинг. Агар ул зот ёрдам беролмаслигини айтиб, узр этса, узрини қабул қилинг». Узримни қабул қил, имомзода...

Шайх Кубро кўзини юмганча, секин уф тортди, пешонасидаги ажинлар қуюқлашиб, сўлғин чеҳрасида бўлакча бир маъюслик акс этди.

— Мен сизни дорулсалтанатдан олиб чиқаман, — деди имом Мужтаҳиддин. Сўнг Шайхнинг жавоб бермоққа шайланганини кўриб, «Тингланг-тингланг» дегандек ўтинч билан термилиб, қўлини кўксига босиб, бошини эгди. — Хоқони аъзам Чингизхон «Шайх оёқ остида қолмасинлар, ўғлон ва ушоқлари бирлан қалъадан чиқиб келсунлар», — деб буюрмишлар. Камина бу ишни адо этмасдан...

— Йўқ! — Шайх Кубро секин бош чайқади. Сўнг қатъият билан такрорлади: — Йўқ! Мен ёлғиз оилам билан чиқиб кетолмайман...

— Биллоҳ, ўзингиз билан ўн киши олиб чиқинг, ҳазратим.

— Йўқ-йўқ, имомзода, менинг одамларим ўндан зиёдадур.

— Майли, Шайхим, юз кишини олиб чиқинг...

— Тушунсанг-чи, имомзода, улар юздан ҳам зиёдадур.

— Унда минг кишини олиб чиқинг, мен алар жонининг омонатига кафилман, ҳазратим.

Шайх Кубро ялт этиб қаради, гўё нимандидир эсламоқчи бўлгандек, сийрак қошларини чимириб бир зум имомга тикилиб турди. Имомнинг эгнидаги шоҳона кийим, кўзларидаги илтижо Мажддиддин Бағдодий ҳалокатидан сўнг ундан афв тилаб келган Муҳаммад Хоразмшоҳни эслатди. Нега қўрқувга банда бўлганларнинг кўзи, сўзи бир хил, нега улар бандасига илтижодан бошқа нажот истамайдилар? Наҳот, улар энг ноёб неъмат фидойилик, энг оғир оғриқ эса, мунофиқлик эканини билмасалар?!

— Кечиргайсан, имомзода, — деди Шайх. — Яхшиликда мен бу халқнинг таоми бирлан ошно ва дўсту ёр эдим. Энди ёмон кунда нечун ташлай, куфрони неъматлик қилайми? Йўқ, йўқ, мен бора билмасман...

Энг сўнгги умидидан айрилажагини ўйлаб ларзага тушган имом Мужтаҳиддин лабларини тишлаб, инграб юборди: «Ё парвардигори олам! Нечун йўлимни ечмайсан? Агар менинг тавалломни рад этсанг, рад эт, илло, сенинг ҳукминг қайтарилмасдир! Аммо нечун руҳониятинг вужудига айланган Шайхга раҳм этмайсан?»

Имомнинг кўзига яна ёш келди. Бирдан бу қатра томчилар унинг сўнгги кўз ёшлари бўлиб туюлди, илло, у бундан кейин йиғлаёлмаслигини англади — ўлган қалб йиғлолмайди. Илло, кўзёшлари тирик ва денгиздек кўпиргувчи юракдан сачраган тириклик сувларидир.

Имом Мужтаҳиддин ўзини ўнглаб, яна Шайхга ялиниб-ёлворди, шаҳарда қолса, албатта, нобуд бўлажагини айтди. Аммо Шайх кўнмади:

— Мен ўз юртимни, ўз халқимни кулфатда ташлаб кетолмайман. Мен умр бўйи аҳли куфр ва залолат бўлмиш золимлар даргоҳидан, уларнинг нопок мажлисларидан қочдим. Мен умр моҳиятини саъйи ҳаракатда кўрдим, дунё қуллигидан озод бўлмоққа интилдим. Билдимки, энг ноёб неъмат — Оллоҳ йўлида қилинган фидойилик экан. Ўз қавми, ўз кулбаси, ўз фарзандини куффорлардан ҳимоя қилиш эса, энг улуғ қаҳрамонликдур...

Мен ўз ўлимимни бўйнимга олганман, имомзода. Сен ўзингни ўйла, холиқ эгамдан раҳм тила! Машойихлар, кўп сўз айтмоқ кўнгилни қаттиқ қилур, деганлар. Кўп гап қилма, мени тинч қўй. Бу кулфатларнинг барчаси Эгамдандир...

Шайх Кубро шундай деб кўзини юмди ва куни-кеча қоралаган сатрларини ўқий бошлади:

Эй, розиқи мору мўру зоғу булбул,
Ҳалок бўлди, ким санга бўлган эрса қул.
Итга ҳам баҳона берғувчи зот сенсан,
Сендандир, не қилса ўша татору мўғул!

Имом Мужтаҳиддин вужудидаги оғриқ азоблари умрининг охиригача адо бўлмаслигини англади. Оёққа қалқишдан олдин у Шайхга уч марта таъзим қилиб эгилди. Сўнг ўрнидан туриб, эшикка тисариларкан, кўзини Шайхдан узмади; уни абадиян хотирасига муҳрламоқ бўлди.

Имом ташқарига чиқиши билан остона остида ётган итта кўзи тушди. Наҳотки, у мана шу итчалик ҳам эмас! Эгасига садоқатли жонивор остонада ётиб хонақоҳ тинчини қўриқлаяпти... У ҳам шу итдек ўз юрти остонасини... агар бунга кучи етмаса, ҳеч бўлмаса, юраги остонасини қўриқласа бўлмасмиди!.. Воҳ! Минг воҳким, у мана шу итдек ҳам бўлолмади... Имом бирдан Шайх итининг ўрнида бўлгиси, оёқларига тумшуғини қўйиб табаррук остонани қўриқлагиси келди...

Ўз-ўзидан хотирасига Қуръони каримдаги Асҳоби Қаҳф ҳақидаги оятлардан бири қуйилиб келди: «Уларнинг итлари эса, олди оёқларини остонага ёзиб ётур...»

Имом Мужтаҳиддин Қозихон алам билан шивирлади:

— Бу ит вафодорлар тоифасидандир. Мен эса бундоқ эмасман... Вафо ва садоқатда ўзимни унга тенг деб айтолмайман...

Имом хонақоҳдан чиқаётиб, Шайх ҳузурида бор-йўғи бир соатча ўтирган бўлсам керак, деб тахмин қилган эди. Ташқарига чиқса, тун чўкибди. У ҳайратта тушди. Наҳотки, кун билан тун ораси шунча қисқа бўлса? Балки, Шайхи Валитарош ҳузурида вақт бошқа ҳисобда ўлчанар, балки аср йилга, йил ойга, ой кунга, кун соатга, соат эса лаҳзага тенгдур?!

Музокара бошлангани боис ўртадаги жангу жадал тўхтаган, шаҳар сукунат оғушида эди. Маҳзун имом бўғзига тиқилиб келаётган кучли аламни амаллаб ютди ва бутун толғин вужуди билан сукунатга қулоқ берди. Кучсиз шамол эсар, ҳар замонда аллақаёқдандир, қирғоққа урилган тўлқин сасига ўхшаш бир сас қўнар, гўё шу атрофда денгиз бор, деб ўйларди киши. Аммо бу сас шаҳар теварагида, сонсиз гулханлар атрофида ўтирганча шовқин солиб гаплашаётган душман лашкарларининг овози эди. Кучсиз шамол олиб келаётган бу сас имомни даҳшатга солди. У билардики, эртага бу саноғи номаълум пакана махлуқлар галаси бўрон янглиғ ётоғидан бошини кўтаради, бутун залвори билан шаҳар деворларига келиб урилади, тишлари-ю чангаллари билан чуқур дарзлар очади, қалъа деворларини гир айланиб, шовқин сола-сола бу балокаш дунёни жангта чорлайди. Кучсиз шамол олиб келаётган бу сасда қонли қиличлар жаранги, визиллаб учган ўқнинг совуқ таҳдиди, хириллаб жон бераётган отнинг даҳшати яширин эди.

Имом Мужтаҳиддин осмонга боқди. Сўнгсиз ва зулматли фалакда юлдузлар ғужғон ўйнарди. Бу ғужум юлдузлар ичида ҳар бир одамнинг ўз юлдузи бор. Эрта-индин бу юлдузларнинг қанча-қанчаси ўчгусидир. Наҳотки, Шайхи Валитарошнинг юлдузи ҳам абадиян ўчса? Имом Шайх юлдузини топмоқчи бўлгандек, бир лаҳза осмонга тикилиб турди, сўнг ўзини кузатиб келган навкарларнинг бесаранжомлигини кўриб, истар-истамас отига минди.

Шаҳарга Жўжи элчиларининг кириши неча ойдан бери оромни унутган қамалдагиларга бироз нафас ростлаш учун имкон берган эди. Доруссалтана сукунатга чўмган, ҳаммаёқ зим-зиё, феруза рангли юксак гумбазлар совуқ ва мудҳиш қорайиб турарди. Фақат шаҳар дарвозалари олдида ва деворлар устида ёқилган гулханлар ловиллаб, ҳар жой-ҳар жойда бир бўлак доирани ёритиб турар, аммо уларнинг шуъласи дилларга ситилиб киролмас, ҳасратли ва таҳликали кўнгилларни ёритолмасди.

Имом Мужтаҳиддин ногоҳ дунёнинг етти иқлимида ўзининг улуғворлиги, илму маданият ўчоғи бўлганлиги билан машҳур бўлган бу қутлуғ шаҳар эрта-индин ғорат бўлажагини ўйларкан, бирдан мана шу иқлим қутби бўлмиш Шайх билан абадул-абад видолашгани эсига тушиб беихтиёр отини тўхтатди. Тўхтатди-ю дилидаги аламли ҳислардан кўзлари қисилиб, орқасига — хонақоҳ томонга қаради. Аммо хонақоҳ тун зулматига чўккан, фақат эшикдан ташқарига нур сачраб турар — у зулмат қўйнидаги олис бир юлдуз каби эди. Эртага бу эшикдан нур оқмайди, эртага бу юлдуз порламайди...

Имом Мужтаҳиддин кўнглига ёпирилиб келган мудҳиш ва уни худди туғилганидан буён қийнаб келаётган бу қадимий оғриқ азобидан кўз олди қорoғилашаркан, қулоғи остида овоз янгради:

— Сенинг бу азобларингта чидаб бўлмаяпти, имомзода!... Дард бир келса кетмайдиган бўлиб келади, имомзода!..

Имом Мужтаҳиддин юрагига оғриқнинг игналари санчилаётганидан бир дақиқа тишларини тишларига босиб турди, кейин зўр ирода билан ҳисларини жиловлади, отини секин қамчилади.

Силлиқ тош ётқизилган жимжит кўча от туёқларидан қарсиллаб кетди. Шайх хонақоҳига олиб борадиган кўчадан чиқиб, тимли, қоронғи расталардан ўтилгач, олисдан хоразмшоҳ Такаш мақбарасининг учли гумбази осмон ёруғида қорайиб кўринди. Ундан сал нарида эса, Такашнинг отаси хоразмшоҳ Эл Арслон мақбарасининг кўланкаси... Хоразм салтанатининг икки буюк ҳукмдори... Улар бу қудратли салтанатни тиклаш учун не-не майдонларни жангтоҳга, қанчадан-қанча одамни аскарларга айлантирганлар. Улар мана шу азамат давлат тож-тахти ҳавасида ўз оғаларини ўлдирганлар, кўзларига мил торттирганлар... Бу мудҳиш жиноятлар ҳам мана шу салтанат қудрати учун қилинган. Эвоҳ, улар пойдеворини тиклаган сервиқор салтанат бугун-эрта мажусий душман пойида хору зор бўлажагидан огоҳмилар?! Улар бу хавф-хатарни сезаётганмиканлар?! Имом Мужтаҳиддин шуларни ўйларкан, бирдан гўё бу икки баджаҳл ҳукмдор худди ўз қабрларидан рост туриб унинг ёқасидан оладигандек, сўнг жазосига уни ўзлари билан ер қаърига олиб кетадигандек, қўрқиб кетди ва отига қаттиқ қамчи урди. Бироз ўтгач: «Кошки, бу жазо тезроқ келса...» — дея аламли пичирлади...

У Гурганж дарвозасидан чиқиб мўғуллар қароргоҳи жойлашган тепага чиққунча орқасига қарай-қарай борди. Тепага чиққач, оёқларини узангига тираб, сўнгги марта орқасига қаради. Сўнгги марта Шайх Кубро хонақоҳи эшигидан қуюлиб, тун кўксига сачраётган нурни — зулмат қўйнидаги олис юлдузни кўрмоқчи бўлди. Ё раббано, у шунча олисда туриб, ўша нурни, ўша юлдузни кўрди. Ўша нур, ўша юлдуз олис-олисларда жимирлаб турарди. У худди уни қийнаган оғриқ каби жимирлаб турарди. Оғриқ каби жимирларди бир юлдуз...

Имом Мужтаҳиддин Осмонга тикилиб ўз юлдузини қидира бошлади. Яқинда Жўжи қўшинидаги кекса мунажжим кўмагида уни таниб олган эди. Аммо имом юлдузни қанча қидирмасин тополмади. Юлдузи йўқ эди. Шунда яна қулоғи остида ўша таниш овозни эшитди:

— Имомзода, шуни билгинким, бу дунё бир гумбаздиркким, сен унинг остида не сўзни айтсанг, ул ҳам ўша сўзни такрорлагай, сен қандай ишни лозим кўрсанг, ул ҳам сенга ўша нарсани муносиб кўради...

Имом Мужтаҳиддин қиблага юзланиб, ўтинч билан ялинди:

— Худованди олам, агар унинг жонини олар бўлсанг, аввал меникини ол!..

1992 йил

ЮРТИ ЖАМОЛИГА ТЎЙМАГАН ИНСОН

Унинг орзулари она қишлоғи Қарноқ осмонида порлаб турган юлдузлар каби мўл эди. Бу қадим қишлоқда юлдузлар ҳамиша ўзгача жилва қиларди, ўзгача жимирларди. У қачонлардир ўша олис юлдузларга етишни қалбига тугиб қўйганди. Лекин бири-биридан гўзал, чиройли ва жилвакор юлдузларга етмоқ осон эмасди. Инсон азал-азалдан юлдузларга етиш орзусини гоҳ хаёлида, гоҳ қалбида гавҳар мисол асраб-авайлаб келади. Мудом юлдузларга етмоқ, етиб юлдузларни қучмоқ истайди. Қадим Қарноқ осмонидаги юлдузлар ҳам барча дилбар юлдузлар каби анча олисда эди. Унга хаёлидан бошқаси етмас, етолмас эди.

Буларнинг барчаси шунчаки орзу, шунчаки ширин хаёл эканлигини Карим Абдуллаев НКВДнинг совуқ ва зах босган камерасида ноҳақ қамалиб ётганида яна бир карра сезди. Бу ерда ҳатто на осмонни, на осмондаги юлдузларни кўриб бўларди. Бу ерда ҳатто юлдузлар ҳақида хаёл суришга ҳам одам қўрқарди. У ўзининг бегуноҳ эканлигини биларди. Ўртада қандайдир англашилмовчилик бўлган, мени эрта-индин бу ердан озод қилишади деб ўйларди. Ахир умрини, ҳаётини ва ижодини инқилобга, шўро тузумига бахшида этган одам унга хиёнат қиладими, унга қарши қўпорувчилик ишларини олиб борадими? Йўқ! Бўлиши мумкин эмас. Буларнинг ҳаммаси республика Соғлиқни сақлаш Халқ комиссари лавозимида ишлаётган Карим Абдуллаевга нисбатан очиқ туҳмат эди. Бу туҳматга суднинг, «отувга ҳукм қилинсин» деб чиқарган сўнгги ҳукми кафан бўлди.

У вужуди титраб, қалби ўртаниб, кўзлари ёшга тўлиб суд залидан чиқар экан, кўз ўнгида яна ўша ўзи меҳр қўйган юлдузлар гавдаланди. Юлдузлар ер юзида нима бўлаётганидан бехабар, сочилган маржонлардай олис-олислардан нурланиб турарди. Беихтиёр қадрдон қишлоғи Қарноқни эслади. Болалиги кечган қиру адирларни, дашту далаларни қўмсади. Ҳожи Аҳмад Яссавийнинг муборак мақбараси худди чарх каби кўз олдида айлана бошлади. Болалигида бир қишлоқ оқсоқолидан эшитган Яссавий байтларини эслади:

На онода раҳм қолди, на отода,
Оғо, ини бир-бирига можарода,
Мусулмонлар даъво қилур, ичар бода,
Мастлиғ билан қариндошдин тонди, кўринг,
Нокас, хасис, бедиёнат қуллар ҳоким,
Моумлик ҳаддан ошиб бўлди золим,
Халқ ичинда хор бўлдилар дарвеш, олим,
Ҳимояти халқни кофир бўлди, кўринг...

Байтларни эсладию атрофига олазарак боқиб, ёнидаги аскарлар сезиб қолмадимикин, деб ўз хаёлидан ўзи қўрқиб кетди. Чунки шўро тузуми пешволари аллақачон Аҳмад Яссавий ижодини ҳар томонлама таъқиқлаб қўйган эди. Ҳатто унинг мисраларини ўлим олдидан эслашга ҳам юрак дов бермасди. Лекин бу мисралар Шўро инқилобини ҳақиқий озодлик, тенглик ва чин биродарлик деб билган фидойи курашувчи Карим Абдуллаевга асл ҳақиқатни аён этгандек бўлди. Сўнгги йилларда миллатнинг бегуноҳ фарзандларини нега, нима учун шафқатсизларча қатағон қилаётганлари сабабларини тушуниб етди. Наҳотки, инқилоб деганлари сароб бўлса? Наҳотки, озодлик сўзи қатағон сўзи билан эгизак бўлса? Наҳотки, буюк инқилоб деб аталмиш китобнинг саҳифалари унинг курашчилари қони билан бўялса? Наҳотки, улар ишониб, сиғиниб келаётган компирқанинг дастури, йўл-йўриқлари ёлғон бўлса, наҳотки?..

У суюкли фарзанди Маҳбубани эслади. Эслади-ю юраги ҳапқириб, кўзларига ёш қалқиди. Ширин қизалоғини бир бора бағрига боса олмаганидан, жажжи пешонасидан сўнгги марта ўпа олмаганидан қаттиқ афсусланди. Ич-ичидан бўзлади. Бир йилдан ортиқ тергов камераларида этиб, бунчалар бўзламаган эди. Энди кеч бўлди. Собиқ СССР Олий суди Ҳарбий коллегияси сайёр кенгаши ҳукми билан Карим Абдуллаевни Советларга қарши аксил инқилобий фаолият олиб борганликда айблаб, отувга ҳукм қилди. Ҳукм 1938 йил 1 октябрда ижро этилди....

Карим Абдуллаев айни ғайратга тўлган, етуклик бўсағасидан далил ўтаётган бир пайтда, яъни 33 ёшида қатағон қурбони бўлди. У 1905 йилда Туркистон туманининг Қарноқ (ҳозирги Отабой) қишлоғида туғилди. Мактабни тугатгач, Тошкент маориф институтида ўқиди. 1926 йилдан Бухоро қишлоқ хўжалиги техникуми директори этиб тайинланди. Тез орада Бухоро округ маориф мудири лавозимига ўтказилди. Айни пайтда Бухоро инпросида ижтимоиёт фанидан дарс берди. Ўша йиллари инпросда машҳур олим ва санъаткорлардан Иброҳим Мўминов, Олим Хўжаев, Раззоқ Ҳамроев таълим олишган. Сўнгра Карим Абдуллаев 1929-30 йилларда Қўқон округ маориф мудирлигига тайинланди ва Марғилон шаҳар партия қўмитаси котиби бўлиб ишлади.

Унинг ишбилармонлиги, тажрибакорлиги ва билимдонлиги ҳисобга олиниб, 1931 йилда Самарқандда ташкил этилган Ўзбекистон Педагогика академияси (ҳозирги СамДУ)га директорликка тайинланди. Кейинчалик у киши ҳақида академик Иброҳим Мўминов шундай деб ёзган эди: «Карим ака олижаноб, камтар инсон, ишчан, билимдон, ғамхўр раҳбар эди. У кишининг ЎзДУ (ҳозирги Самарқанд Давлат университети) ни ташкил этишдаги хизматлари кўпчиликка маълум. Ўзлари университетга биринчи ректор бўлди. Ҳозирги кўпчилик таниқли олимлар Карим аканинг қўлида таҳсил кўрган. У киши илмий ходимлар тайёрлашга кўп эътибор қилар эди, ҳар бир ишга келажак кўзи билан қарарди... Жуда қизиқ одатлари бор эди. Университетдаги деярли барча талабани танирди. У вақтда извош бўлар эди. Кўчада кетаётсангиз, сиз домламисиз, талабамисиз, барибир, извошга таклиф этар, бирга олиб кетарди.» («Гулистон», 1969 йил, 4-сон).

1935 йилда Карим Абдуллаев Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш Халқ комиссари этиб тайинланди. У бу жабҳада 1937 йилнинг 5 августига қадар, яъни қамалгунича ҳалоллик ва фидойилик билан ишлади. Сўнгра туҳмат гирдобида қолиб, отувга ҳукм қилинди...

Орадан йиллар ўтди. Карим Абдуллаев каби миллатнинг энг сара фарзандларини қатағон қилган шўро тузуми ҳам қатағонга учради.

Собиқ СССР ҳам, унинг Олий ва Ҳарбий суди ҳам тарқаб кетди. Лекин улар чиқарган ноҳақ ҳукмлар тарих саҳифаларида ўчирилмас доғ бўлиб қолди.

Ўзбекистон мустақил давлат бўлганидан сўнг, «Адолат» нашриёти муҳаррири Обод Абдуллаева амакиси Карим Абдуллаевнинг тақдири ҳақида тўлиқ маълумот олиш учун республика прокуратурасига мурожаат қилди. Унга берилган жавобда 1957 йил июлида СССР Бош Прокурорининг СССР Олий Судига юборган хулосасида К. Абдуллаевнинг ҳеч қандай жиноят содир этмаганлиги аниқланган. Олий суднинг Ҳарбий коллегияси 1957 йил 1 августда Карим Абдуллаевга нисбатан чиқарилган ҳукмни бекор қилиб, уни тўлиқ оқлаган.

Моҳир ташкилотчи, иқтидорли олим, давлат ва жамоат арбоби Карим Абдуллаев агар ҳаёт бўлганида шу йил 90 ёшга тўларди. У ишлаган ва раҳбарлик қилган жойларда унинг муборак таваллуд куни нишонланса, Самарқанд шаҳрида номини абадийлаштириш чоралари белгиланса, марҳумнинг руҳи шод бўларди. Чунки Карим Абдуллаевга ўзи севган ва ҳамиша меҳр-муҳаббат билан термулган юлдузлар жамолига етиш насиб этмаган. Зеро, тириклигида эъзоз ва эътибор топмаган инсоннинг хотираси эсга олинса, мустақиллигимиз қадри яна баланд кўтарилган бўларди.

Ашурали ЖЎРАЕВ

ЁДНОМА

ҚЎРҚМАС ҚАЛБДАН АСРАСИН

«Эй, Оллоҳ, мен сендан уч нарсадан паноҳ сўрайман. Биринчиси, фойда бермайдиган бефойда илмдан асрагин. Иккинчиси, тўймайдиган нафсдан асрагин. Учинчиси, қўрқмайдиган қалбдан асрагин».

Ҳадисдан

Ўзбекистон мустақилликка эришган куниданоқ қадриятларимизга бўлган эътиборни, маънавий камолотимиз ривожини ўзининг кечиктириб бўлмас адолатли вазифаси деб билди. Жумҳурият Олий мажлисининг биринчи сессиясида эса маънавий, маданий ҳамда маърифий жабҳалардаги муҳим дустуриламал ислоҳотлар йўналишлари белгилаб берилди. Юртбошимиз И. Каримов шу ҳақда маъруза қилаётиб, Ватан тарихи ва маданиятини, жўғрофиясини, қадимий урф-одатларимизни ҳар томонлама ўрганиш долзарб аҳамиятга эгалигини алоҳида таъкидлади.

Дарҳақиқат, тарихга мурожаат қилсак, бу табаррук ва муқаддас заминда не-не буюк алломалар, дин пешволари, соҳиби каромат ва олими раббонийлар, жаҳонгирлар яшаб ўтганининг, улар халқ бахт-саодати, истиқлоли учун жисман ва маънан курашганининг гувоҳи бўламиз. Аҳли жаҳон уларнинг эзгу амалларини ҳануз олқишлаб келаётганидан қувонамиз. Шу билан бир қаторда халқимиз узоқ йиллар мобайнида турли истилочилар томонидан камситилганидан ўкинамиз. Жумладан, XIX асрнинг иккинчи ярмида ўлкамизни босиб олган чор Русияси энг аввало минг йиллардан буён ардоқланиб келинган маданий меросимизни талон-тарож қилишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган эди. Туркистон генерал-губернатори К. П. фон Кауфман (1867—1882) императорга йўллаган мактубларининг бирида истило Туркистон халқлари маданиятини, ижтимоий тараққиётини уч юз йилча орқага суриб юборганини мақтаниб ёзган эди.

Русия амалдорлари ва олимларининг аксарияти тарихимизни атайин камситар ва ёдгорликларимизни асраб қолишни хаёлларига ҳам келтирмасдилар. Негаки, улар кўҳна Турон маданияти ва тарихи Русия маданияти ва тарихидан олдин вужудга келганини яхши тушунардилар. Масалан, Туркистоннинг кейинги йиллардаги генерал-губернатори А. В. Самсонов (1904—1913) Самарқанддаги Регистон ҳақида очиқдан-очиқ: «Бу ёдгорликлар қанчалик тез вайрон бўлса, Русия давлатчилиги учун шунча яхши бўлади», деб айтганди. Ҳаммамизга таниқли шарқшунос-академик В. В. Бартолд ҳам: «Ўзгача маданиятни (туркий халқлар маданияти назарда тутилмоқда — М. М.) ўрганиш ва уни асраш рус маданияти манфаатларига зарар келтиради ва унинг империячилик ҳукмронлигига халал етказади», — дея зимдан фикр билдирганди.

Қизил империя даврида ҳам мустабид тузумга хос беписандлик ғояларида ўзгариш сезилмади. 1922 йил 8 сентябрдаги маълумотга қараганда, РСФСР Халқ Комиссарлари Кенгашининг мажлисида Ф. Э. Дзержинский: «Мусулмон меъморчилигининг қадим ёдгорликлари масаласи арзимас нарса ва РСФСР сиёсатидан олиб ташланиши керак», дейди.

Хуллас, Шарқ дунёсининг улкан ва бебаҳо маданияти атайин пастга урилиб, Ғарб маданияти ва санъати илоҳийлаштирилаверди. Буюк шарқ халқлари қатори Ўзбекистон ҳам маърифатсиз ўлка сифатида талқин этилаверди. Истиқлолга эришганимиздан сўнггина бундай нописанд қарашлар барҳам топиб, бизни жаҳон таний бошлади. Кўплаб мамлакатларда тарихимиз ва маданий меросимизга нисбатан қизиқиш уйғонди.

Алишер Навоий ўзининг «Ҳамсат ул-мутаҳайҳирин» асарида пайғамбаримиз Расули Акрам Саллоллоҳу алайҳи васаллам мадиналик эканликларига ишора қилиб, шундай деб ёзган эдилар:

Юз наът анга ким хулқи карим ўлди фани,
Яъники карам кони расули маданий.

Кўриниб турибдики, маданият сўзи Тангри Таолонинг Расули Набий Саллоллоҳу алайҳи васалламнинг Маккадан Мадинага ҳижрат қилган шаҳарлари номидан олинган. Пайғамбаримиз бу шаҳарга қадам ранжида қилишлари билан исломий урф-одатлар, инсоний камолотлар ва маънавий ҳузур-ҳаловатлар юксак ривожланиш ҳамда боқий шаклланиш даражасига кўтарилган. Мадина шаҳри аҳли шаръий хулқ, ибодати исломия, дини Муҳаммадия, миллати Аҳмадия сеҳридан, нафосат ва гўзаллик, юксак иймон ва тақво маданиятию маънавиятидан биринчилардан бўлиб даъват озуқасини олдилар. Мадинавий (исломий) маънавият ўзининг чинордек бақувват илдизларини келажак наслларга омонат қолдирди.

Маданият тушунчаси ҳақида гап кетганда, олий ўқув юртларимиздаги «Маданият тарихи ва назарияси» фанининг бу борадаги ўрнини айтмасдан бўлмайди. Яқин йилларгача атеист домлаларимиз ҳар бир фанга марксча-ленинча нуқтаи назардан ёндашиб, миллийлик ва тарихийлик каби анъанавий қадриятларимизни четлаб ўтардилар. Ўзларини «маданиятшунос» ҳисоблаган баъзи олиму муаллифлар эса маданият сўзи лотинча «культура»дан олинганлигини исботлашга уринардилар. Маданиятнинг маъноси гўёки ерни ишлаш, парвариш қилиш (культивация) эмиш. Ҳозир ҳам маданият деганда кўпчилик асосан кино, театр, одоб-ахлоқни тушунади. Аслида эса маданият дейилганда асосан моддий ёдгорликларимиз бўлмиш археологик, меъморий ва бошқа осори-атиқалар тушунилса, маънавий маданият дейилганда қадимги қўлёзмалар, китоблар, вақф ҳужжатлари бўлмиш маънавий ёдгорликлар назарда тутилади. Шу жиҳатдан қараганда, юртбошимизнинг Олий Мажлисда қилган маърузасидаги қуйидаги фикрларини ўз ўрнида айтилган деб биламан: «Ноёб тарихий ёдгорликларни сақлаш ва таъмирлаш, ўзбек халқи яратган ва миллий бойлик бўлган санъат асарларини излаб топиш, уларни Ўзбекистонга қайтариш маънавият дастуримизнинг муҳим бўлагини ташкил этади. Бу миллий бойлик бизга ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган. Бинобарин, биз ҳам уни кўз қорачиғидай асраб-авайлашимиз ва фарзандларимизга мерос қилиб қолдиришимиз керак».

Минг афсусларки, яқин ўтмишда тарихий ва маданий ёдгорликларимиз тақдири ҳам аянчли кечди. 1864 йилдан ҳарбий операцияларни бошлаган Русия армияси босиб олинган жойлардан топилган ноёб китоблар ва буюмларни дарҳол қўмондонлик ихтиёрига жўнатиш режаларини ишлаб чиқди. Зобитлар ва аскарларга бу ҳақда алоҳида кўрсатмалар берди. Шунга кўра, генерал Абрамов Самарқандни таларкан, мусулмон дунёсининг муқаддас ёдгорлиги — «Усмон Қуръони»ни қўлга киритиб, бевосита бошлиғи К. П. фон Кауфманга юборди. Оқибатда Тангри Таолонинг китоби узоқ йиллар Эрмитажда қолиб кетди.

Маданий ва маънавий меросимизни талон-тарож қилиш асосан 1873 йили Хива хонлигини босиб олишда, 1875—1876 йилларда Қўқон хонлигидаги халқ қўзғолонини бостириш ҳамда Туркистонни эгаллашдаги (1880—1884) ҳарбий операциялар давомида изчил ва аниқ илмий режалар асосида амалга оширилди. Натижада Москва ва Санкт-Петербург музейларию кутубхоналари Марказий Осиёда асрлар давомида тўпланган бебаҳо ва нодир ёдгорликлар, қимматбаҳо заргарлик ҳамда нафис санъат асарлари билан бойиб борди. Уюштирилган археологик ва этнографик экспедициялар жараёнида бебаҳо меросимиз ваҳшийларча талон-тарож қилинди, моддий ёдгорликларимизнинг аксарияти диний марказлар сифатида йўқотилди.

Қуйидаги архив маълумотларига эътибор беринг: 1875 йили Фарғона водийсида 182 та мадраса, 1709 та мактаб, 235 та қорихона, 6154 та масжид бўлган. XIX асрнинг иккинчи ярмида биргина Шаҳрисабзда 64 та гузар масжиди, 6 та мадраса, 7 та карвонсарой ва иккита ҳаммом мавжуд эди. Ёки 1911 йили Тошкентнинг эски шаҳар қисмида 333 та, янги шаҳар қисмида эса 16 та масжид, шунингдек, 17 та мадраса ишлаб турган. Шу йили Самарқанд тумани, Хўжанд ва Каттақўрғондаги масжидлар сони 963 та, мадрасалар 107 та, мактаблар 23 та, хонақоҳлар 81 та, сўфи тариқати 3 та, қорихоналар 335 та бўлган. 1917 йилга қадар Туркистонда 20 минг масжид (шулардан 35 таси Сайрамда) бор эди. Тааажжубки, буларнинг аксариятидан кейинчалик ном-нишон қолмади. Бизгача етиб келган саноқли меъморий-диний биноларимиздан омборхона, қоровулхона, миршабхона, товуқхона, ҳатто ҳаммом сифатида фойдаланилди. Самарқанддаги Кўксарой, Бибихоним, Шаҳрисабздаги Оқсарой, Бухородаги кўплаб меъморий кошоналардан айримлари хароб аҳволга тушиб, кўркини йўқотди.

XIX аср охирларида Туркистон ўлкасидан олиб чиқиб кетилган сон-саноқсиз олтин, дуру гавҳарлар аслида халқимизнинг миллий бойлиги ҳисобланади. Биргина Акром Асқаровнинг 14 минг олтин, кумуш ва мис тангадан ҳамда 200 та санъат осори-атиқаларидан иборат коллекциясини олайлик. Уни В. И. Веселовский ҳийла ва найранглар билан Петербургга жўнатди. Мирзо Абдуллоҳ Бухорийнинг олти сандиқдаги 6300 та қадимги тангаси ва осори атиқалари ҳам шундай йўллар билан Петербургга юборилди. Археолог В. Л. Вяткин томонидан Марказга етказилган 50 пудлик ноёб ёдгорликлар орасида ўта қадимий топилмалар, асл гавҳарлар, кўҳна китобу қўлёзмалар бор эди. Лекин уларнинг аниқ номлари ва кейинги тақдири ҳақида маълумотлар йўқ. Гўри Амирдан, Хўжа Аҳмад Яссавий мақбарасидан, Тиллакори мадрасасидан олиб кетилган олтин, кумуш, мис буюмлар, ноёб осори-атиқалару қандиллар, шамдонлар ҳақида гапирмаса ҳам бўлади.

Кейинги йиллардаги аҳвол бундан ҳам баттар эди. Бухоро босиб олингач (1920 йил), «қизиллар ҳукумати» Петербургга 13 вагонда амир хазинасидаги олтинлар, қимматбаҳо буюмлар, тарихий ва бадиий аҳамиятга эга ашёларни жўнатган. Хазина тиллолари от, қўй, бузоқ ва бошқа шаклларда бўлганлиги уларнинг нечоғли салмоқли эканлигидан далолат бериб турибди. Бу олтинларнинг ҳам кейинги тақдири, ҳозир қаерда эканлиги ҳануз номаълум.

Босқинчилар ва қизил империячилар ўз қилмишлари билан халқимизга фақат моддий-иқтисодий зарар етказмадилар, балки маънавиятимизга, одоб-ахлоқимизга ҳам тажовуз қилдилар. Ҳолбуки, ўтмишда ота-боболаримиз тарбияга алоҳида эътибор берганлар, комил инсонни тарбиялаб вояга етказиш борасида шарқона дастур мавжуд бўлган. Тарбиявий жараёнда ислом динининг тарихий, маънавий, маърифий аҳамияти ва унинг ҳақ йўл эканлиги буюк мутафаккирларимиз, олиму фузалоларимиз томонидан доимо уқтириб келинган.

Динимизнинг маънавий оламимиздаги ҳиссаси, ҳаромдан ҳазар, поклик, адолат, эзгулик ва боқий илм оламидаги хизматлари ҳаммамизга маълум. Мазкур ҳақиқат йўлида доимо ўз қарашларини ошкор қилиб келаётган юртбошимиз: «Ислом дини — бу ота-боболаримиз дини, у биз учун ҳам иймон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик», — деганларида қалбларимиздаги истиқлол ғурури янада ортди.

Ҳадислардан бирида шундай дейилади: «Оллоҳумма инни аъузубика мин ъилмин лаянфа ва мин нафсин латашба ва мин қалбин лаяхша». Яъни «Эй, Оллоҳ, мен сендан уч нарсадан паноҳ сўрайман. Биринчиси, фойда бермайдиган бефойда илмдан асрагин. Иккинчиси, тўймайдиган нафсдан асрагин. Учинчиси, қўрқмайдиган қалбдан асрагин». Хўш, энди айтинг-чи, бизнинг сўнгги 70 йиллик тарихимиз давомида кераксиз, фойдасиз фанлар ўқитилдими? Ҳа! КПСС тарихи, марксча-ленинча фалсафа, илмий атеизм ва илмий коммунизм олий ўқув юртларининг асосий фанлари эди. Минг-минглаб талабалар уларни ўқир эди, қанчадан-қанча олимлар шу мавзулардаги илмий иш билан банд эдилар. Бугунга келиб уларнинг ҳаммаси бефойда, ортиқча иш бўлиб чиқди. Эсиз, зое кетган вақтлар ва умрлар!

Тўймайдиган нафсдан асрагин, дейилганда фақат қорин ғамини ейишни тушунмаслик керак. Нафс балоси — бу моддий ва маънавий ожизликларимиз, тўймасликларимиз, очкўзлигу мунофиқликларимиздир. Баъзилар мол-дунёга ҳирс қўйишади. Порахўрлик, алдамчилик, таъмагирлик, қўрқитув, ҳатто инсон жонига қасд қилиш йўллари билан ҳам бойиш пайига тушганлар бор. Раҳм-шафқат, иймон, бировнинг ҳақидан қўрқиш туйғуси уларга бегона. Фақат бойлик бўлса, бас. Улар кўзларини қабр тупроғигина тўйдиришини, охират азоби борлигини ўйлаб ҳам кўрмайдилар.

«Қўрқмайдиган қалбдан асрагин»да Ҳақ Таолого нисбат бериладаи. Яъни, кимки Худодан қўрқмас экан, юқоридаги каби номақбулчиликларга қўл ураверади. Фоний дунёнинг ўткинчилигию боқий дунёнинг абадийлигини билмай, эзгу фарз амалларни адо этмай яшайверади. Коммунизм қурамиз деб айюҳаннос солган болшавойларнинг энг катта хатоси шу бўлдики, улар фақат бу дунёни деб, Ҳақни унутдилар. Бир бор берилган умрдан фойдаланиб қолмоқни ўйладилар, охиратни эса уйдирмалардан иборат хаёлий сафсата ҳисобладилар. Ўзларининг атеист, яъни худосиз эканликларини турли йўллар билан намойиш қилдилар. Демак, уларда қўрқмайдиган қалб мавжуд эди, улар Яратгандан эмас, шахслардан қўрқар эдилар, ўзларидан юқорироқ раҳбарларга икки букилиб таъзим бажо келтирардилар.

Мустақилликка эришгач, маънавиятга муносабатимиз тубдан ўзгарди. Президентимиз И. Каримовнинг қуйидаги сўзлари бу борадаги вазифаларимизга муҳим йўлланмадир: «Демак, дин халқ маънавиятининг, маърифатининг шаклланишига катта ҳисса қўшиб келган экан, бугунги давлатчилигимиз ҳақида сўз юритганда, режалар тузганда динни, энг аввало, ҳам миллий, ҳам умуминсоний қадрият сифатида эътиборда тутишимиз лозим... Ёшларимиз исломий қадриятлар билан бир қаторда коинот сиру асроригача бўлган дунёвий билимларни ҳам теран ўрганишлари зарур... Агар биз адолатли давлат, эркин жамият қурмоқчи бўлсак, бу олижаноб мақсадни амалга ошириш йўллари минг йиллик диний ақидалар билан муштарак эканлигини ёдда тутишимиз лозим. Бу муқаддас мақсад йўлида, керак бўлса, жон фидо қилиш зарур деганимизда, айнан адолатли давлат ва динның илдизлари муштарак эканлигини унутмайлик».

Маънавият шаклланишида оммавий ахборот воситаларининг ўрни ҳам каттадир. Афсуски, ҳозир баъзи газеталарда гоҳо-гоҳо шарқона одоб-ахлоққа зид суратлар босилмоқда. Телевидение ва кинотеатрларда «ўлдир-ўлдир» ва беҳаёликлардан иборат филмлар тез-тез намойиш этилмоқда. Биз бу ҳолларга бефарқ қарамаслигимиз лозим. Шундагина соғлом авлодни тарбиялаб, шарқона одоб-ахлоқ ва умумбашарий ғоялар руҳида камол топган инсонни вояга етказишимиз мумкин. Бунинг учун барчамиз юксак маърифатли жамият қуриш мақсадида тинмай фаолият кўрсатишимиз керак.

Муроджон МИРЗАЕВ,
тарих фанлари номзоди

Нақд гап

КЎЗГУ

Самар НУРнинг ОЛТМИШБОЙ бўлиши муносабати билан

Етмишинчи йиллари «Қизил Ўзбекистон» газетаси саҳифаларида Сирдарё вилояти ҳақида ёзилган очерк ҳамда мақолалар Самар Нуров имзоси билан чиқа бошлади. Оддий хабарлар ширали. Жумлалар қуйма. Танқис сўзлар. Янги иборалар. Қуйингчи, бадиий асарнинг иси анқиб турадаи. Кейин билсак Самар шу газетанинг Сирдарё вилоят мухбири бўлиб ишлаётган экан. Танишиб, ҳа, деганда тил топишиб ҳам олдик. Ўша йиллари мен Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси вилоят бўлимининг масъул котиби эдим. Бир куни суҳбат орасида Самар:

— Тўра ака,сизга бир топшириқ бор. Эплай оласизми? — деб қолди.

Мен у қандай топшириқ экан, мен эплай олмайдиган! — дейишим билан Самар мийиғида кулиб, сиз ҳам ўзимиздан экансиз, хайрият деди. Сўнг, пичинг қилиб, сизнинг қўлингиздан келмайдиган ишнинг ўзи йўқ. Таърифингизни эшитган эдик, дея жилмайиб қўйди. Кулишдик. Сўнг мақсадга ўтди. Турғун Жамоловни танирсиз. Партия ходими. Янгиер шаҳар партия комитетининг мафкуравий ишлар бўйича котиби. Ижодкор ҳам. Баҳоли қудрат дегандай. Жуда кўп очерклари, публицистик нарсалари марказий газета-журналларда эълон қилинган.

— Шунга нима қилиш керак?

Самар бир ўсал бўла тушиб гапида давом этди: ёзганларини ўқимаган кўринасиз. Журналист сифатида ҳеч кимдан кам жойи йўқ. Кейин ўзини бозорга соладиган, бировларга ўхшаб кўкрагига уриб, аканг қарағай, дейдиган одати ҳам йўқ. Иложи, имконияти бўлса энг сара нарсаларини жамлаб, тўплам ҳолига келтириб... бир хайрли иш қилсангиз деб эдим.

Самарнинг гапини ерда қолдириш инсофдан эмаслигини англадим. Ишга киришдик. Т. Жамоловнинг уйларига бориб, Самар айтганидай, пичоққа илинадиган оқламаларини олиб кўчиришга бердик. Тўпламнинг «қулоғига» азон айтиб «Тақдир табассуми» деган номни қўйиб Ғафур Ғулом номидаги нашриётга олиб бориб, Ҳамид (Ҳамид Ғулом) аканинг қабулларида нима учун келганлигимни айтдим. Ҳамид ака, нима учун ўзи келмай сен даллоллик қилиб юрибсан, дегандай бир гап қилдилар. Шундай дейишларига мантиқан ҳақли эдилар. Хуллас, бу гал бўри эмас, тулки бўлиб чиқдим. Яна бир гал кириб:

— Ҳамид ака, шу илтимосимни инобатга олинг. Ҳозирча областимизда биргина мен уюшма аъзосиман. Мажлис-машваратларимизга, олтмишбой-етмишбойларнинг тўйларига бир ўзим келиб, бир ўзим кетаман. Нашриётнинг шу йил чиқадиган режасидаги «Тўйбоши» тўпламимни тўхтатиб ўрнига, — дейишим билан Ҳамид ака раҳматли Турғун Пўлатни чақиртириб у кишига дедилар:

— Турғунжон, биласиз, тўра, эшон зотининг гапини икки қилиб бўлмайди. Тўра ола келган тўпламни қабул қилиб, бир кўриб чиқинг. Бўладиган бўлса...

Алҳол, юқорида номи айтиб ўтилган тўплам чиқди ҳам. Т. Жамолов союзга қабул қилинди ҳам. Самардан бошлаб Сулаймоновгача шод. Муаллиф эса биринчи навбатда. Кейинги навбат Ҳамроқул Ризога келди. Бу ишимиз ҳам хайрли бўлди. Бўлим иши ҳам сал юришиб кетгандай бўлди, янги асар муҳокамалари. Мушоиралар. Ижодий учрашувлар...

Етмиш биринчи йилнинг куз ойлари эди. Ҳозирги Шароф Рашидов туманига қарашли хўжаликларнинг бирида тушлик орасида Самар ҳовузда чўмилаётиб... оғир аҳволда шифохонага тушибди, деган хабарни эшитишимиз билан Тошкент радиосининг Сирдарё вилоятидаги мухбири Усмон Каримов билан туман марказига етиб бордик. Оғир аҳволда чалқанча ётибди. Тепасида Гуляхоним йиғлаб-сиқтаб турибди. Бу гап пойтахтга, ундан халқимизнинг фахрига айланиб кетган Шароф Рашидовгача етиб... Бу ишга «Қизил Ўзбекистон» газетасининг муҳаррири Мақсуд Қориев билан раҳматлик Назир Сафаровлар аралашиб, вилоят раҳбарлари оёққа туриб... Бир ёзувчига бўлган эътибор бўлса — шунчалик бўлади. Шифокорлар ҳам қўлларидан келган бор иш, бор муолажаларини ишга солиб... Барибир, Самар шу бўйи сал ногирон бўлиб оёққа туриб, қайта бошдан дунёга келиб (аввало худо), қайта бошдин ишга тушиб...

Шу ўринда Самарга бутун умрини бахшида этган Гуляхонимга такрор-такрор таъзим қилишга тўғри келади.

Шундай қилиб, худо Самарни бизга қайтариб бергани рост. Мен Самарнинг ижодига урғу бермадим. Сабаби, менимча, юқорида айтиб ўтилди. Самар бадиий асарлари тугул оддий лавҳалари, митти ҳикматли хикоятлари билан ҳам ўз ҳамкасбларини лол қолдира келган ёзувчи. Муомила маданиятининг ўзиёқ — Самар умрининг, босиб ўтган ижодий йўлининг, феъл-атворининг, аравани қуруқ олиб қочадиган, шамол қайси томонга эсса шу томонга қараб ҳайдайдиган, тарозининг палласига қараб муомила қиладиган айрим ҳамкасбларидан неча бор устиворлигини, бузрукворлигини кўрсатувчи КЎЗГУ. Энг муҳими, Самар табиатан кам гапириб кўп тинглайдиган, кўп ўқиб кам (пишиқ, пухта) ёзадиган, баландпарвозликдан ҳазар қиладиган, гапи билан иши бир-бирига мутаносиб, кўзлари ёшли кишини кўрса кўкайи кесилиб, ўз меҳнати туфайли баланд мартабаларга эришган зотларга ҳасад эмас, ҳавас қиладиган ёзувчи. Давраларда Самар ҳақида гап кетгудай бўлса барчанинг бирдай:

— Кошки эди ҳаммамиз ҳам Самардай самимий бўла олсак, — дея исмларини меҳр-муҳаббат билан тилга олишларининг сабаби ҳам ана шунда.

Олтмиш ёш — ижодкор аҳлининг авжи етилиб-етишган чоғи. Дунёнинг дунёлигини, умрнинг ўткинчилигини, яшашнинг моҳиятини, умрнинг нима билан ўлчанишини тушуниб, тушунтириб (асарлари орқали), яхши ном қолдиришнинг ҳаммага ҳам насиб қилавермаслигини авжи англаган вақти.

Тажриба орттириб чиниққан, умрбоқий асарлар ёзишнинг сир-асрори нимада эканлигини илгари билмаса ҳам энди била-билган — тиниққан даври. Эрнинг ёши икки эллик, қайтиб келар уч эллик, деган гап—тап. Демак ҳали қилинадиган хайрли ишларнинг бари олдинда. Довон кетидан келадиган довонлар ҳали олдинда. Ўша кунларга ҳам атаб қўйган (насиб қилса) гапларимиз бир талай. Ниҳоят, Қашқа воҳасининг отнинг қашқасидай маълум ва машҳур ёзувчиси — Самар Нурга яратган эгамнинг бани башар учун яратган жамики яхшиликлари насиб қилсин.

Тўра СУЛАЙМОН

Оромгоҳлар сизни чорлайди.

Н. МУҲАММАДЖОНОВ сурат-лавҳаси

МАЪНАВИЙ МЕРОС

Мумтоз мусиқа санъатимиз бой ва серқирра анъаналарга эга бўлиб, халқимиз маънавий меросининг муҳим тармоқларидан биридир. Неча-неча асрлар давомида халқимизнинг энг гўзал фазилатларини, анъаналарини, руҳини ўзининг сеҳрли садолари оғушида сақлаб келаётган мусиқий намуналар ҳанузгача бой бадиий ва эстетик қимматини йўқотмай келмоқда. Ушбу омилга ҳозирги жараёнда ҳам катта эътибор билан ёндошилмоқда. Бунга яқинда Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги ва М. Ашрафий номидаги Тошкент давлат Консерваториясининг бевосита мутасаддилигида миллий қадриятларимиздан бўлмиш мақом ижрочилик санъатига бағишланган Халқаро кўрик-танлов ўтказилгани ёрқин мисол бўла олади.

Аслида мақом ижрочилик санъати мусиқа маданиятимизнинг устозона, яъни мураккаб жабҳаларидан биридир. Шунинг учун ҳам бу санъат тури созанда-хонандалардан катта маҳорат, билим ва тажриба талаб этади. 1995 йил 25 апрел-5 май кунлари ташкил этилган ўзаро мусобақа ана шу мураккаб санъат турини эгаллашга интилаётган ёшлар ҳаётида унутилмас воқеа бўлди. Йирик мақом асарларидан таркиб топган мураккаб дастур асосидаги бу анжуманда республикамиздан ва қардош Тожикистон республикасидан 60 нафар хонанда-созандалар, шу билан бирга 9 та мақомчилар ансамбллари қатнашдилар. Бу танловнинг олдингиларидан фарқи шуки, унда якка хонанда ва созандалар билан бирга мақомчилар ансамбллари иштирок этди.

Албатта, ансамблларнинг танлов доирасига кириши ўз-ўзидан бўлгани йўқ. Бунинг асосий сабабларидан бири, Маданият ишлари вазирлиги ташаббуси билан ўрта махсус билим юртларида анъанавий мусиқа ижрочилиги муаммоларига бағишланган илмий-амалий анжуманларда мунтазам иш олиб борилганлигидир. Кўрик-танловда нисбатан кўп иштирокчиларнинг қатнашиши, бир томондан, ташкилотчиларнинг масъулиятини оширган бўлса, иккинчи томондан, ёш авлоднинг «олтин мерос»имизга бўлган эҳтиёжи, қизиқиши кучлилигидан далолатдир. Бу ўринда қатнашчиларнинг аксарияти 18-22 ёшдаги ижрочилар эканини алоҳида қайд этиш лозим.

Ҳар бир кўрик-танлов иш жараёнини белгилаш ва замон талабида ўтказиш ана шу тадбирни муносиб баҳоловчи билимдон, моҳир ва машҳур санъат намояндалари саъй-ҳаракатига ҳам боғлиқ. Мазкур анжуманда эса бу масъулият ҳозирги замон мусиқа санъатимизнинг билимдонлари ва машҳур ижрочилар: Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, санъатшунослик доктори Ф. Кароматов, Ўзбекистон халқ артистлари К. Исмоилова, Ғ. Хожиқулов, Т. Алимов, А. Исмоилов, Ўзбекистон халқ ҳофизлари Ф. Мамадалиев, Ҳ. Ражабий, композитор М. Бафоев, анъанавий ижрочилик кафедраси мудири Р. Қосимов зиммасида бўлди.

9 кун давомида консерваториянинг катта зали мухлислар билан ҳамиша гавжум бўлди. Тингловчиларни ва ҳакам ҳайъати аъзоларини ҳайратга солган омил ёш қатнашчиларнинг мураккаб ва юқори маҳорат талаб этувчи мақом туркумларини моҳирона талқин этишлари бўлди. Жумладан, устоз Турғун Алиматов услубини моҳирона намойиш этган ёш созанда Т. Қўзиев «Чоргоҳ» туркумида, М. Маматқулов «Сарахбори Дугоҳ» тароналари билан; дутор созининг бор имкониятларини хўжандлик С. Жўраев «Мухаммаси Баёт», хоразмлик М. Каримов «Савти Калон» шаҳобчалари билан; рубоб созининг кенг имкониятларини М. Ҳайруллаев «Сарахбори Наво» тароналари билан; У. Шаҳобов «Мушкулоти Дугоҳ» таркибий қисмлари билан; чанг ижрочилигининг гўзал хусусиятларини ва машҳур созанда Ф. Содиқов услубини Р. Ҳайдарова «Ишқ», «Наврўзи ажам» ва унинг тароналари, фарғоналик С. Усмонов «Сақили Ислим»; ғижжак созининг сержило талқинини самарқандлик Э. Худойбердиев «Мўғулчаи Дугоҳ», бухоролик С. Рашидов «Мухаммаси Бузрук» каби мукаммал асарлар намунасида ёрқин намойиш этдилар. Шунингдек, хушовоз хонандалар: бухоролик С. Ниёзов, И. Арабов, У. Оллоберганов, самарқандлик М. Қубаева, хўжандлик Н. Пирматова, қашқадарёлик Ш. Муродов, андижонлик З. Олимова, марғилонлик М. Йўлдошева ижролари ўзининг жозибадорлиги, пухталиги, талқинининг гўзаллиги, нафислиги билан диққатни жалб этди. Уларнинг мураккаб туркум асарларнинг талқини даромад, миёнхат, ду наср, авж ва катта пардаларини устоз ҳофизлар ижроларига хос моҳирлик билан тараннум этганликлари мақом меросимиз муносиб авлодлар қўлига ўтаётганлигидан далолат беради. Айниқса, талқинда ўзига хос ижро йўлини намойиш этган, созандалик санъатининг энг нозик ва характерли томонларини кўрсата билган «Гран При» соҳиби Ў. Қодиров ижроси катта аҳамиятга эгадир.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, олдинги танловларда моҳир санъаткорлар қатнашганлигини эътиборга олиб, бу танловда кўпроқ ёшлар ва вилоятлар вакиллари иштирок этганликларидан анжуман анча қизиқарли ўтди, десак ўринли бўлади. Танловнинг ўзига жалб этадиган яна бир томони ансамблларнинг юқори савияси, кўтаринки руҳдаги чиқишлари, жозибали ва устозона ижроларидир.

Ўтган танлов, назаримизда, келажакдаги режаларга янада ижодий ёндошишга имкон ятратди. Хусусан, кейинги танловларнинг илк босқичларини вилоятларда ўтказиш мумкинлигига умид уйғонди. Ўз ўрнида танлов ташкилотчилари, консерватория раҳбарияти анжуман радиода ва телекўрсатувлар орқали мунтазам ёритилгани учун Ўзбекистон давлат телерадиокомпаниясига миннатдорчилик билдиради. Айниқса, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафтаномасининг жонбозлиги билан иштирокчилар ва ғолиблар кенг оммага маълум қилинганлиги таҳсинга лойиқдир. Мумтоз мусиқа санъатимизнинг ривожи, қадриятларимизнинг янада навқирон бўлиб бориши йўлида ҳисса қўшаётган ҳар бир ижодкорга баркамоллик ҳамда куч-ғайрат тилаб қоламиз.

Рифатилла ҚОСИМОВ,
Соҳибжон БЕГМАТОВ

Суратда: (чапда) М. Турғунбоева, А. Ҳасанов, М. Узоқов ҳамда Т. Охунова. 1965 йиллар.

С. МАҲКАМОВ суратга олган

МАҚСАД ВА ТАЛҚИН

Янги филмлар хусусида айрим мулоҳазалар

Кинонинг мухлиси кўп, «тили» барчага тушунарли, имкониятлари чексизлиги туфайли ҳам бирорта филм эътибордан четда қолмаслиги керак, деб ўйлаймиз. Шу боис Киночилар уйида янги асарларнинг кўриклари бўлганида барча ижодий уюшмалар вакиллари бўлиши, муҳокамаларда фаоллик кўрсатишлари зарур, деб биламиз. Бундан кино ҳам, мухлислар ҳам манфаатдор.

Яқинда шу кино масканида намойиш этилган икки асар — «Кенжа қиз» ва «Ҳамма ёқни қор қоплади» филмлари яқин ўртада кинога махсус кино таълимини олган ёшлардан кўра, ёндош санъатлардан вакиллар кириб келаётганидан дарак берди.

Икки филм — икки услуб. Иккиси ўртасида муштараклик ҳам кўзга ташланади, тафовутлар ҳам. Бирида саргузашт унсурлари устун турса, иккинчисида лирик садо кучли. «Кенжа қиз»да қасос олиш ниятида юрган қизнинг ҳолатини очишга хизмат қилиши керак бўлган воқеалар тафсилотларини кўрсак, иккинчисида қўриқхонада истиқомат қилаётган икки шахс—қизалоқ ва ҳаёт аччиқ-чучугини тотиб кўрган, ўрта ёшлардаги йигит муносабатларини кузатамиз. Шунда операторлар (биринчи филмники Т. Логинова ва А. Умарбеков; иккинчисиники — Х. Қидиралиев ва У. Ҳамроев) бизга ёрдам беради. Уларнинг камералари қаҳрамонларни табиий ҳолда ленталарга муҳрлашга ҳаракат қилган. Опасини ҳақоратлаган йигитни топиш, ханжарини унинг кўксига қадаш ниятида юрган «кенжа қиз»нинг юриш-туришини, хатти-ҳаракатларини, ғазаби тобора ортиб боришини, ниҳоят, нафрат ўрнини ўзга илиқ ҳис-туйғу эгаллай бошлашини кўрамиз. Драматургик материал, ҳаётий воқеаларнинг поэтик тавсифи актёрга ҳамда операторга баъзи ўринларда бундай вазифани бажаришга имкон берган. Шунда муаллифлар (Р. Кубаев, Р. Кубаева) каби ҳаёт-мамот, унинг зиддиятлари, мураккаб кўринишлари ҳақида ўйлай бошлаймиз. Қасоскор қизнинг тақдири қандай бўларкин, деб фикр юритамиз. Лекин қиз ўша қотилни топганида, унга бўлган муносабати ўзгариб, фавқулодда лирик кайфиятга берилиши ғайри-табиий туюлади. Яъни образ ривожи, психологик ўзгаришлар бирор мантиқий далиллар асосида тайёрланмайди. Шу боис бу ўринда кўпроқ драматургик асосга муайянлик, бадиийлик, ҳаққонийлик етишмаслиги сезилиб қолади.

Асарнинг адабий пойдеворида шундай заиф ерлар бўлса-да, айрим бадиий воситалар қўлланишида режиссёр маҳорати кўзга ташланади, ҳикоя суръати жанр хусусиятларига ҳамда поэтик ҳикояга мос келиши ҳам. Бу ҳол эса Р. Кубаеванинг бадиий бисотида талайгина буёқлар мавжудлигини кўрсатади.

Қ. Камолованинг асарида лирик-психологик ҳолатлар мўлроқ, ранг-барангроқ. Қўриқхонанинг эрка қизи айни вақтда етимча. Жониворларнинг бу дўсти кутилмаганда севги дардига мубтало бўлади. Бу рол ижрочиси Раъно Шодиевада истеъдод учқунларини кўрдик. Ўз қаҳрамонининг мураккаб ҳис-туйғуларини ифодалашда режиссёр Қ. Камолова ва актёр С. Молдабоев тажрибасига таянганини ҳам сездик. Шу билан бирга, бу ижрочилар баъзан сохта муҳитда образ яратишга мажбур бўладилар. Чунончи, ўрмондаги уйда қизалоқнинг якка ўзи туриши, бунинг устига, у ерга хотинидан аразлаган йигит келиб бошпана топиши, хизмат, уй-рўзғор масалаларида ҳам, ётиш-туришда ҳам ҳамиша бирга бўлишдек ҳолатлар ўзбеклар ҳаёти учун типик бўлмаган ҳодиса. Бинобарин, актёр С. Молдабоев ва ҳаваскор актёр Р. Шодиева ижроси бундай шароитда табиий бўлиши қийин. Бунинг устига муаллифлар (сценарийни Қ. Камолова А. Аббосова иштирокида ёзган) томонидан уйидан кетиб қолган йигитнинг бийлардан ажратиб қўйилган айғирга ўхшатилиши бизга эриш туюлди. Бундай ўта қўпол ўхшатиш бир неча бор такрорланади. Рус ибораларида барзанги, соппа-соғ йигитлар айғирга («жеребец!») ўхшатилишидан келиб чиқиб бундай кадрлар яратилгандир... Лекин улар нозик диднинг аломати эмас. Ҳа, филмда шундай мажозий маънога эга бўлган ножоиз лавҳалар йўқ эмас. Унинг асосий кўринишларини икки қаҳрамон муносабатларини таърифловчи кадрлар ташкил этган. Уларда биз ажойиб кинопортретларни, лирик оҳангларга бой ҳолатларни, шоирона ифодаланган илк севги дардини ҳам кўрамиз. Бундай лавҳалар томошабинга завқ беради, уни ўйлантириб қўяди.

Шундай қилиб, икки филм ўзбек бадиий киносининг бугунги куни ҳақида тўла фикр юритишга имкон бермаса-да, ҳар қалай ижодий жараённинг айрим жиҳатларини очиқ-ойдин таърифлайди. Сценарийда (яъни ҳар қандай кино асарининг адабий, фалсафий пойдеворида) муайян миллий маданият руҳига зид бўлган лавҳалар, образлар мавжуд бўлса, филмда мазкур нуқсон янада бўрттирилган ҳолда ифодаланганини кўрдик. Шунингдек, сценарийда бадиийлик, миллийлик талабларига жавоб берадиган эпизодлар, қаҳрамонлар мўл бўлганида, экран уларга сайқал беришини, янги буёқлар билан бойитиши учун имкон туғилишини ҳам кўрдик. Уларнинг бирида («Кенжа қиз») тақрибан белгиланган эпизод ва образлар кўпроқ кўринди. Муайян маданият анъаналаридан четда турган бундай асар воқеаларини истаган мамлакатга, муҳитга кўчириш мумкин. Ва бу билан ҳеч нарса ўзгармайди. Иккинчи асарда («Ҳамма ёқ қор билан қопланди») тақрибий тавсиф нисбатан камроқ бўлса-да, миллий характер талқини, воқеаларнинг моҳиятини очишда қўлланилган услуб (жумладан, М. Таривердиев мусиқасидан фойдаланиш услуби)га эътирозимиз бор.

Хулоса қилиб айтадиган гапимиз шуки, ўзбек ҳаётини, ўзига хослигини, мураккаблигини ифода эта оладиган асарлар яратилишини таъминлаш, Наби Ғаниев анъаналарини давом эттириш учун бадиий бисотни бойитиш, кечаги «кўп миллатли санъат» анъаналаридан қочиш ва янги давр, муҳитни, унинг хусусиятларини очишга ёрдам берадиган экран воситаларини излаш зарур.

Ҳамидулла АКБАРОВ

ТАСВИРЛАРГА КЎЧГАН ТУЙҒУЛАР

Андижон шаҳрида 1957 йили таваллуд топган Жўра Асроновнинг тасвирий санъат даргоҳига кириб келиши осон бўлгани йўқ. Тақдир тақозоси билан мактабни битирибоқ косибчилик ҳунари билан шуғулланди, пойафзал фабрикасида ишлади. График рассом Н. Ҳолиқовнинг бевосита амалий ёрдами ва руҳий мадади натижасида тасвирий санъатга астойдил қизиқиб қолди. Тошкентга келиб П. Бенков номидаги рассомлик билан юртида Г. Моисеевдан таълим олди. Билим юртини муваффақиятли тугатгач, йўлланма билан И. Репин номидаги Санкт-Петербург рангтасвир, ҳайкалтарошлик ва меъморлик академиясига юборилди. Мақсад йўлидаги барча орзу-ниятлар силлиққина амалга ошавермаслигига биринчи бор ўшанда ишонди. Чунки у синовлардан ўтолмади. Аммо умидсизликка тушмади. Бир йил тайёрлов курсида таҳсил олиб тинмай ишлади, мунтазам машқ қилди. Бироқ кейинги йил ҳам ўқишга кириш насиб этмади. Тошкентга қайтиб Маннон Уйғур номидаги Санъат институтининг саноат графикаси, ярим йилдан сўнг дастгоҳли рангтасвир бўлимида, дастлаб, Д. Имомовдан, кейин профессор Р. Аҳмедовдан таълим олди.

Портрет ва манзаралар яратишга қўли келиб қолган бўлажак мусаввир диплом лойиҳаси устида қунт билан ишлади. Унга берилган мавзу битта манзара асари яратиш бўлгани ҳолда, учта бир-биридан фарқ қилувчи мустақил ишларни — «Шоҳимардондаги ҳовли», «Чорбоғда қиш», «Хаёл» асарларини устозлари ҳамда санъатшунослар эътиборига ҳавола этиб, ўз ишларини далил ҳимоя қилди...

Ҳозир мусаввир мустақил ижод йўлида жиддий изланишлар олиб бормоқда. Ўқиш даврида композициядан, барча жанрлар бўйича вазифаларни бажарган бўлса, эндиликда портрет, натюрморт, кўпроқ манзара асарлари яратиш борасида ишлашни афзал кўрмоқда. «Хаёл», «Тоғамнинг портрети», «Ҳ. Носирова портрети», «Гилос гули», «Оқ кўйлак», «Ўтмишни эслаб», «К. Яшин портрети», «Хивада тонг» мусаввирнинг дастлабки изланишлари маҳсули. Унинг 1988 йилдан кейин яратган асарлари орасида «Обиновввот ва гуллар», «Оқтош манзараси», «Она» асарлари алоҳида аҳамият касб этади. «Хаёл» ёш мусаввирнинг дастлабки катта асари бўлиб, унда балоғатга етган, ҳарир либосдаги латофотли қиз қиёфаси табиат кўринишлари билан узвий ҳолда акс эттирилган. Сокин оқаётган анҳор қирғоғидаги азим дарахт, унга суяниб, орзу-ўйларга ғарқ бўлиб хаёлга чўмган вужуд, узоқдан кўринаётган, баргларида қуёшнинг заррин нурлари жилва қилаётган ям-яшил дарахтлар тасвири жуда ишонарли, жонли чиққан. Қизнинг юз тузилиши, кўз қарашлари, гавдаси ва қўлининг ҳолати образ руҳиятини, ички оламини тўлароқ намоён этишга хизмат қилган. Асардаги воқеанинг яхлит идрок қилинишини таъминлаган. Тасвирда қўлланган қора, тўқ жигаррангдан тортиб, яшил ва оқ буёқлар воситасида топилган туслар ранг-барангликги ягона мақсад — назокат, ибо балқиб турган қиз ҳолатини ёрқинроқ ифода этишга йўналтирилган. Барглар орасидан тушаётган офтобнинг тиниқ, ўткир нури пайдо қилган шуълалар эса атрофдаги нарсаларда ва қиз чеҳрасида жилваланади... Асарни кўриб, таҳлил қилиш асносида мусаввир малакаси ва маҳоратининг даражаси ҳақида бемалол фикр юртиш, баҳо бериш мумкин.

Суратда: Жўра Асронов. «Муножот»

«Обиноввот ва гуллар» натюрмортида табиатнинг бир бўлаги, унинг ўзи яратган неъматлар билан биргаликда, кишида хушкайфият уйғотувчи кўринишда акс эттирилган. Суратдаги ҳар бир детал биргаликда ўзига хос композиция яратилишига асос бўлган. Асарни томоша қилар экансиз, ҳатто унда тасвирланмаган одамнинг шарпасини ҳам ҳис этасиз. Гўё у яқин-атрофда боғ кезаётгандек туюлади. Бу асарнинг яна бир яхши жиҳати барча нарсалар аслига қараб табиий кўринишда чизилгани томошабинда шак-шубҳа уйғотмаслигидадир.

«Она» мавзуи воқебанд портретни кўздан кечирсангиз уни яратиш жараёни ёш рассом учун унчалик осон кечмагани сезилиб туради. Асарда кундалик юмушлардан чарчаб, ҳовлисида бир оз тин олиб ўтирган кекса аёл акс эттирилган. Бу аёлнинг турмуш аччиқ-чучукларини тотиб кўрганлиги табиий. Чунки ҳаёт отли жумбоқ барчага ўз улушини беради. Яхши-ёмон кунларни кўрганлиги юзидаги ўйчанлик, ўтиришидаги ҳорғинлик орқали акс эттирилган. Асарда қўлланган буёқлар ҳам рассомнинг бошқа бир нечта рангтасвирларидаги каби ёрқин, қувноқ эмас, балки мўътадил. Бу ранглардa бир оз хазинлик бордек туюлади...

Ж. Асроновнинг бир қанча ишлари Шоҳимардон тарихи, гўзал табиати ва одамларига бағишланган. Шунинг учун Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг 100 йиллиги муносабати билан уюштирилган кўргазмада унинг «Шоҳимардонда булутли кун», «Ҳамза портрети» асарлари муваффақиятли намойиш этилган эди. Мусаввир мустақил ижод йўлига чиққанидан буён кўплаб Халқаро ҳамда мамлакатимизда уюштирилган нуфузли кўргазмаларда иштирок этди. Айниқса, 1989 йил рассом учун энг самарали, ўзига хос бурилиш даври бўлган эди, десак янглишмаймиз. Унинг бир нечта асари хорижий мамлакатларга, жумладан АҚШ, Англия шахсий коллекцияларига олиб кетилди. Мамлакатимиз ёш ижодкорлари кўргазмасида иккита асари билан қатнашди. Энг муҳими уч-тўрт йиллик ижодий изланишларнинг кўзгуси бўлган шахсий кўргазмасида элликдан зиёд рангтасвирлари, қаламчизгилари кенг жамоатчилик ҳукмига ҳавола этилди. Мўйқалам соҳибининг «Шоҳимардондаги хонадон», «Чаккатомор манзараси», «Тегирмон» каби ишлари шулар жумласига киради.

Ёш бўлишига қарамай, бир неча бор шахсий кўргазмалар уюштирганлиги унинг учун айниқса муҳим аҳамият касб этди. У ўз ижодий услуби, мавзу йўналиши ва бадиий маҳорати масалалари ҳақида чуқурроқ фикр юритиб, фойдали хулосалар чиқариб олди. Ҳаётда ҳамма нарса инсон орзу қилганидек силлиқ кетавермайди. Эзгу мақсад йўлида машаққат чекишига, тинмай меҳнат қилишига тўғри келади. Жўра Асронов ҳам буни яхши тушунади. Мана бугун озми-кўпми асарлар яратиб, қийинчиликдан чўчимай ишлагани эвазига яшаш ва ижод қилиш учун яхши шароит вужудга келди. Энг муҳими, унинг тасвирий санъатга сидқидилдан меҳр қўйган инсон эканлиги асарларида намоён бўлмоқда. Рассом асарлари услуб жиҳатидан асосан анъанавий, академик йўсинда ишлаётган бўлса-да, талайгина сифатларга эга. Улар шарқ миниатюраларига хос бўлган ранглар жарангдорлиги, қуюқлиги ва тарихлар нозиклигида ҳамда нафосат мезонларига эътибор қаратилаётганлигида деб ўйлаймиз.

Баҳром ТОЖИЕВ,
санъатшунос

«СЕН МЕНИНГ СОҒИНЧИМСАН»

1972 йил. Пойтахтимиздаги «Баҳор» концерт залида ёш ҳаваскор қўшиқчиларнинг республика кўрик-танлови давом этарди. Шунда ўн олти ёшлардаги соддагина, уятчан бир қизнинг овози тингловчиларнинг ҳам, мутахассисларнинг ҳам эътиборини тортди. Кўрикдан сўнг машҳур бастакор Муҳаммаджон Мирзаев уни ҳузурига чақиртирди. Катта санъаткор олдида қимтиниб турган қизчадан: «Санъат йўлидан боришни хоҳламайсанми?»— деб сўради. «Билмадим,— деди у,— уйдагилардан сўрашим керак».

Эҳтимол, ўша пайтларда унга биров неча йиллардан сўнг ўз услуби, репертуарига эга хонанда бўласан, деса ишонмаган бўларди. Ростдан ҳам, ўшанда бундай гаплар Мавлуда учун фақат хаёл эди. Унинг мана шу ширин болалик хаёлини санъатимиз жонкуярларидан Гавҳархоним Раҳимованинг кўрик-танловдан бир ой кейин туман раҳбарларига қилган қўнғироғи ҳақиқатга айлантирди. Санъаткорнинг илтимоси билан Мавлуда Ойнақуловани Тошкентга олиб келдилар. Гавҳар опа унинг овозини яхшилаб эшитиб кўргач, ўзи раҳбарлик қилаётган машҳур «Лазги» ашула ва рақс ансамблига ишга таклиф қилди. Шубҳасиз, бу таклиф балоғат остонасида турган қизни ниҳоятда ҳаяжонга солди. Мавлуда ҳамон ўша пайтларни ҳаяжонланиб эслайди.

— Мен, аввало, мактабдаги мусиқа раҳбаримиз Собит ака Норлибоевнинг номини тилга олишни истардим. Чунки мени санъат даргоҳига олиб кирган ҳам, Тошкентгача бирга келиб, барча ишларимга кўмак бериб, дастлабки ютуқларимдан қувонган ҳам шу киши бўлган. Раҳматли, жойлари жаннатда бўлсин, жуда яхши одам эдилар. Ҳозир у кишининг қизлари қўшиқ айтишади. Мен уларга чин дилдан омад тилайман.

Ҳа, айтганча, Гавҳар опа ўша дастлабки суҳбатда Мавлудадан яна ўзига ўхшаш санъатга меҳр қўйган дугоналари бор-йўқлигини суриштиргандилар. Шунда у Урбигул Суярбоева деган дугонаси ҳақида айтиб берганди. Уни ҳам Мавлуда билан биргаликда ансамблда ишлашга таклиф қилишди. Мана бугун ўша воқеаларга ҳам 20 йилдан ошди. Бу орада М. Ойнақулова М. Уйғур номидаги Санъат институтини тугатди, тинмай изланди. Дастлаб мухлислари ўртасида «Мен ёшликман», «Узук кўзи», «Ёр кезганда», «Мовий осмон» каби қўшиқлари билан машҳур бўлиб кетган бўлса, бугун унинг репертуаридаги кўплаб қўшиқлар шинавандаларга роҳат бағишламоқда.

М. Ойнақулова ансамбл билан бирга республикамиз вилоятларида, Боку, Новосибирск, Челябинск, Тюмен, Улан-Уде, Киев, Харков, Одесса, Минск, қўйинг-чи, собиқ иттифоқнинг барча республикаларида бўлди. Аста-секин репертуари бойиб, қозоқча, украинча, эронча ва бошқа халқлар қўшиқлари пайдо бўла бошлади. 1975 йили Тунисда ўтган Бутунжаҳон Ёшлар фестивалининг лауреати бўлиш Мавлуда учун катта бахт эди. Бинобарин, у чет элларда ҳам ўзбек қўшиқчилик санъатини тарғибот қилишда муносиб ҳисса қўшиб келмоқда. Марокка, Афғонистон, Чехословакия, Германия, Исландия, Малайзия, Япония, АҚШ... Қанчалар машаққатли йўллар, изланишлар, олқишлар... Унинг мухлислари қанчалик кўпайиб, номи тилларга тушмасин, барибир, ўша дастлаб саҳнага чиққан оддий, камтар Мавлуда Ойнақуловалигича қолди.

Яна бир муҳим жиҳати шундаки, Мавлуда ҳозир катта хайрли ишга қўл урган. У 1992 йилдан бери машҳур санъаткор, ўзбек санъатининг фахри Тамарахоним фондида жиддий ижодий иш олиб бормоқда. Бу фондга фидойи инсон Шоҳиста Раҳимова директорлик қилади. Мавлудага зарур барча ашёлар, айниқса, Тамарахоним қўшиқлари ёзилган кассеталардан фойдаланиш, бошқа ташкилий ишларда у кишининг ёрдами тегмоқда. Биз бу ғоя қандай туғилгани билан қизиқдик.

— Тамарахоним мени жуда яхши кўрардилар,— дейди Мавлуда.— Ҳамиша бирга ишлашга, бир нарса бўлса ҳам менга ўргатишга даъват этардилар. Афсуски, у киши ҳаётликларида бевосита бирга ишлашнинг имкони бўлмади. Шунинг учун ҳам вафотларидан кейин Гавҳар опам менга фондда ишлашни, Тамарахоним номини абадийлаштириш, меросини ўрганиб, халққа етказиш ишини таклиф қилдилар. Тамарахоним шундай саришта бўлганларки, ҳар бир қўшиқнинг аниқ таржимаси ёки маъносини ёзиб қолдириб кетганлар. Ҳозиргача анча-мунча қўшиқларни ўргандим. Ҳали қиладиган ишлар жуда кўп.

— Мана, ҳозир Сиз Тамарахоним ҳаёти ва ижоди билан чуқур танишяпсиз. Айтинг-чи, у кишининг бу қадар машҳур бўлиб кетишларига, сизнингча, сабаб нима?

— Назаримда, Тамарахонимда фақат унинг ўзига хос жозиба бор эди. У кишининг овози кичик бўлса-да, катта актёрлик маҳоратига эга эди. Биргина «Ойижон...» қўшиғини айтганларида кичик бир спектакл кўргандай бўлардим. Ёш қизалоқларга хос соч, қўлда йиртиқ тапочка, кийимлар ҳам шунга мос. Хатти-ҳаракати, имо-ишораларини айтмайсизми...

Бундан ташқари, одамгарчилик бобида беназир эдилар. Шоҳиста опам шундай бир воқеани айтиб бергандилар. Тамарахоним туғилган кунларида тоблари қочиб, ётиб қолибдилар. Шунда у кишининг ҳузурларига мактаб болалари келишибди. Шоҳиста опа устознинг касаллигини айтиб, болаларга бошқа куни келишларини тайинлаб, чиқариб юбораётган эканлар, Тамарахоним эшитиб қолибдилар. Ўзлари чиқиб, болаларни кечқурун меҳмонга таклиф қилибдилар. Касал бўлишларига қарамай, болаларни яхшилаб меҳмон қилиб, кузатиб қўйибдилар. Умуман, ким ёрдам сўраса, «қўлимдан келмайди», деган инсон эмасдилар. Бирор кишига ёрдам беришдан завқ олардилар. Эҳ-ҳе, у киши ҳақида гапираверсак, гап кўп...

Мавлудахоннинг бахти шундаки, унга санъат бўстони сари йўл очганларнинг бари ўзбек миллий маданиятига катта ҳисса қўшган инсонлардир. Хонанданинг ўзи бу ҳақда шундай дейди: «Мен агар бирор нарсага эришган бўлсам, бунда Муҳаммаджон Мирзаевнинг хизматлари катта. Мен бугун халқимиз орасида юрган «Уста кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалар» мақолининг мағзини чаққандекман. Шундай устозларга рўбарў бўлганимдан хурсандман.

Ўрни келганда шуни айтмоқчи эдимки, бугун санъат йўлига қадам қўяётган ёшларимиз устоз-шогирдлик анъанасига жиддий эътибор берсалар яхши бўларди. Очиғини айтганда, ҳозирги ёш қўшиқчиларнинг кўпи устоз кўрмаган. Шунинг учун ҳам мусиқа ва шеър танлашни билишмайди. Ҳақиқий ўзбек оҳанглари қандай бўлиши лозимлигини ҳис этишмайди. Шу сабаб бўлса керак, қўшиқлари куйларида Шарқ халқлари оҳанглари қоришиб етади. Ҳар ҳолда бундай ҳолатлар устида жиддий бош қотириш лозим. Санъатимиз келажаги ҳақида қайғуриш ҳар биримизнинг бурчимиз».

Қарийб чорак асрдан буён саҳнада қўшиқ айтаётган Мавлуда Ойнақулова қўшиқ санъатимиз равнақига ҳисса қўшиш йўлида тинмай изланаётгани яқинда Алматида ўтган Ўзбекистон кунларида яна бир бор исботланди. Ушбу тадбирда фаол иштирок этганлиги учун у Қозоғистон Республикаси Олий Кенгашининг «Фахрий ёрлиғи» билан тақдирланди.

Бугун хонанда севимли устози Тамарахоним ижодий меросини чуқур ўрганиш билан бирга, янги концерт дастури ҳам тайёрламоқда. Султон Ҳайитбоевнинг Эркин Самандар шеърига ёзган «Истар», «Умид ғунчаси» қўшиқларини тайёрлади. Композитор Дилором Омонуллаева билан тўртта қўшиқ ижод қилдилар. Булар Зоҳиджон Обидов шеърлари билан «Фарзандингман она юртим», «Армон бўлмасин», Муҳиддин Омон шеъри билан «Тушларингга киройин», Анвар Эшон шеъри билан «Сен менинг соғинчимсан» қўшиқларидир. Албатта, ижодий жараён осон кечмайди. Лекин Мавлуда қийинчиликдан чўчимайди, изланишдан чарчамайди. Эҳтимол, ҳамон эл орасида оддийгина Мавлуда Ойнақулова сифатида назардан қолмай келаётганининг сабаби шудир.

Гулчеҳра УМАРОВА

ФИТРАТ — ШАРҚШУНОС

ТАДҚИҚОТ * АХБОРОТ

Абдурауф Фитратнинг серқирра ижодида ёзма ёдгорликларни ўрганиш ва нашр этиш алоҳида ўрин тутади. Олимнинг ўз она тилини — ўзбек тилидан ташқари, араб, форс, рус тилларини яхши билиши утмиш маданий ёдгорликларини ўрганишда қўл келди. Фитратнинг дастлабки шарқшунослик фаолияти Бухоро амири қароргоҳидаги қўлёзмаларни ўрганиш билан боғлиқ. Олим 1921 йили ҳукумат комиссияси аъзолари — Б. Солиев, Б. С. Сергеев билан бирга амирга қарашли нодир қўлёзмалар, вақф ҳужжатларини йиғиш, тартибга келтириш ва уларга илмий тавсия бериш ишларида иштирок этди. Олим фаолияти билан боғлиқ бу қўлёзмалар кейинчалик Абу Райҳон Беруний номидаги Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институти фондидан жой олди. Анча вақт ўтгач, Фитрат Ўзбекистон давлат кутубхонаси илмий ходими Б. С. Сергеев билан биргаликда археолог В. Л. Вяткин архивида сақланган XVI асрга доир қозилар ҳужжатларини ўрганди ва уларнинг бир қисмини «Казийские документы XVI века» номида 1937 йили Тошкентда нашр қилдирди. Самарқанд бош қозисининг ҳужжатларига бағишланган ушбу рисоланинг унвон варағидаги ёзувга қараганда, Фитрат бу даврда Тил ва адабиёт институти профессори бўлган.

Самарқанд қозиларининг ҳужжатлари форс тилида ёзилган бўлиб, халқимиз тарихи (1588 — 1591 йиллар), жамиятнинг ҳуқуқий қонунларини ўрганишда бебаҳо ҳужжат ҳисобланади. Уларнинг фан учун ноёб эканлигини чуқур англаган олим нашрнинг имкон борича илмий жиҳатдан пухта бўлишига интилган. Олим Самарқанд қозий ул-куззотларининг 735 ҳужжатидан фақат 62 тасини танлаб, нашр қилган. Ноширлар аввал уларни қўлёзмадан ислоҳ этилган араб ёзувига ўтказган. Сўнгра Б. С. Сергеев уларни Фитрат ёрдамида рус тилига таржима қилган. Ҳужжатларнинг мураккаб матни, қозиларнинг ўзига хос жимжимадор китобий услуби ноширлардан катта билим талаб этарди. Улар бу ишни муваффақиятли бажарганлар.

Ҳужжатлар мазмунан хилма-хил. Уларда ер, ерга ворислик, қул сотиб олиш, уларга озодлик бериш, талоқ ва қарз беришга ўхшаш XVI аср ҳаётига оид турли масалалар аксини топган. Масалан, йигирма бешинчи ҳужжатда Шайх Сўфи қизлари — Ризвон биби ва Оға бибининг Ҳофиз Муҳаммад Шарифдан саксон хон тангаси олганлиги айтилган.

Рисола илмий жиҳатдан пухта бўлсин, деб китобда бир неча илова берилган. Биринчи иловада ўрта аср қонунчилигида учрайдиган мураккаб сўз ва атамалар рус тилида, чунончи, қуйидагича изоҳланган: Маҳр — материальное обеспечение невесте на случай развода; мулк — собственность; идда — период времени, в который разведенная женщина не имеет права выходить вторично замуж; муаккил — доверитель; мамлук — раб... Иккинчи иловада ҳужжатларда учровчи касб-ҳунар атамалари луғати берилган: кулолгарон — горшечники; равғонгарон — маслобойщики; табибон — врачи; михчагарон — гвоздильные мастера; чўянгарон — чугуно-литейщики; фўта бофон — ткачи чалмы; муҳрагарон — изготовляющие камчи (нагайки); муҳрканон - граверь (изготовитель печати) ва ҳакозо.

Кўриниб турибдики, васиқалар аниқ ва ҳуқуқий асосга эга бўлиши учун арзигўй ва даъвогарларнинг тамғаларини ҳам босганлар. Ноширлар учинчи иловада ўзбек уруғларининг ана шу тамғаларидан намуналар келтирганлар.

Хуллас, Фитрат ўрта аср қўлёзмаларини нашрга тайёрлашда шарқшунослик фани қонун-қоидалари асосида иш кўрган, яъни ҳужжатларни шарқшунослик илмидаги таомил бўйича тавсифлаган.

Афсуски, бу рисола ҳам репрессия қурбони бўлиб, 1100 нусхадан мутлақо аксари қуйдириб ташланган. Тарихчи олимларнинг вазифаси уни қайта чоп этиб, халққа етказишдир.

Қуйида рисоладан жой олган ҳужжатларнинг эркин таржимасидан намуналар берамиз.

ЎН БЕШИНЧИ ҲУЖЖАТ:

Ҳижрий 997 йил зулҳижжа ойининг 19 кунида ўз мулкига эгалик қилувчи соҳиби Карам Хўжа Азиз ўғли мавлоно Қосим ҳуқуқий жиҳатдан эълон этадики, ўрта бўйли, сариқ, жисмонан соғлом, тахминан 60 ёшли Юсуф исмли рус кишисини худо йўлида зулмдан озод қилди. Унга бутунлай эркинлик берди. Юсуф исмли бу киши ҳуқуқий ҳужжат асосида бутунлай озодликка чиқди, эркин кишилар қаторига қўшилди. Мавлоно Қосимда қул Юсуфга нисбатан ҳеч қандай ҳуқуқ ва даъво қолмади. Фақат «ал-вала» (эгалик қилувчи) бу ҳуқуққа эга. Чунки «ал-вала» мулк соҳиби ҳисобланади. Бу ҳужжат гувоҳлар иштирокида битилди.

УТТИЗ ЕТТИНЧИ ҲУЖЖАТ:

Ҳижрий 997 йил рамазон ойининг 29 куни ҳақкатда арз қилиндики, ўз мулкига эгалик этувчи Устод Саиднинг ўғли Тангриберди никоҳидаги Бўрончимакнинг қизи Маъсумабека исмли хотини билан алоқани узди. Бунинг эвазига у идда муддати давомида хотинини ўз қарамоғида сақлаб, ажралиш пайтида унга икки ҳисса маҳр тўлайди. Ушбу ҳужжат гувоҳлар иштирокида битилди.

ЭЛЛИК БИРИНЧИ ҲУЖЖАТ:

Ҳижрий 998 йил муборак муҳаррам ойининг 4-куни ўз мулкига эгалик қилувчи Мулла Дарвеш қизи Бека Султон ҳуқуқий ва қонуний арз қилдики, у туғишган укаси Поёнда Муҳаммаднинг пасткашлиги ва бадхулқлигидан нафратланади. Бека Султон унинг бу ярамас одатлари билан чиқиша олмайди, ҳамма гуноҳ унинг бўйнида. Ушбу ҳужжат гувоҳлар иштирокида битилди.

Эргаш УМАРОВ

ОЙБЕКНИНГ ОҚ ОЛМАСИ

Буюк инсонлар билан бир марта қисқа учрашув, бир-икки оғиз мароқли суҳбат киши қалбида абадий қолиб кетар экан. Шунинг учун ҳам буюк сиймолар билан учрашган олим, тарихчи, ҳоким табақага оид кишилар ўз солнома, эсдаликларида буюк адиб, олим, шоир ва авлиёлар билан учрашганларини мароқ билан эслатиб кетганлар, улар ҳақида имкон борича мадҳий иборалар топиб, уларнинг буюкликларини тавсифлашга уринганлар. Буюк алломалар Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд, Амир Темур, Алишер Навоий, Улуғбек, Хожа Аҳрор кабилар ҳақида уларни кўрган, улар билан мулоқатда бўлган кишилар ёзиб қолдирган маълумотлар уларни ҳаёти ва ижодини ўрганишда муҳим манба вазифасини ўтаб келмоқда.

Мен Ойбек домланинг ҳамма асарларини мактабдалик вақтимдан бошлаб қизиқиб ўқиб юрардим. У буюк сиймони кўриш, бир оғиз бўлса ҳам гапларини эшитиш иштиёқида эдим. Ниҳоят 1946 йил Тошкентга ЎОДУ Шарқ факултетига ўқишга келдим. 1948 йили Ойбек домла билан учрашув бўлди, уларнинг мозийимиз (ўзлари шундай деганлар) ҳақидаги ажойиб суҳбатларини тингладим. Суҳбат «Навоий» ва «Қутлуғ қон» романлари ҳақида бўлганди. Шунда у зот билан қўл бериб сўрашиш имконига муяссар бўлганман.

1961 йил июл ойида Ленинградда аспирантурада таҳсилни тугатиб келиб, ЎзФА Шарқшунослик институтида кичик илмий ходим бўлиб иш бошладим. Менинг илмий тадқиқотларим мавзуи Урта Осиёда араб тилида ёзилган шеъриятни тадқиқ қилиш эди. Бу адабиётимизда ўрганилмаган янги соҳа бўлгани учун ўша вақтлар академия тил ва адабиёт институтининг раҳбари А.П.Қаюмов Ленинградга борганларида бу мавзу билан қизиқиб қолди ва менга: «Исматулла, шу ишингиз ҳақида «Ўзбек тили ва адабиёт масалалари» журналига битта мақола ёзиб юборинг», — деди. «Урта Осиёнинг X аср адабий ҳаётига оид муҳим манба» сарлавҳали илк мақоламни ёзиб журналга жўнатдим. Журналга академик М.Т. Ойбек бош муҳаррир эканлар. Ленинграддан қайтиб келгандан кейин мақолам тақдири билан қизиқдим ва журнал таҳририятига мурожаат қилдим. Журнал ходими Малик Қосимов менга: «Хоҳласангиз, Ойбек домланинг уйларига олиб бораман, ўзим шу ёққа кетаётган эдим. Журналнинг навбатдаги сонига тушадиган мақолаларни кўрсатиб келамиз, шулар ичида сизнинг мақолангиз ҳам бор», — деди.

Домла бизни ҳурмат билан кутиб олдилар. Июн ойи бошлари эди.Ичкари салқин уйга таклиф қилдилар. Кўзимни у кишидан узмай зимдан тикилар эдим. Ҳали ёш, бўлғуси олим учун шундай буюк зот ҳузурида ўтириш қандай бахт эканини тасаввур қилиш қийин. Маликжон у кишига таништирди ва мақолалар орасидан мақоламни топиб қўлларига берди. Кўздан кечириб, яхши ишга қўл урибсиз, мақолангизни навбатдаги сонда берамиз, дедилар. Узимда йўқ хурсандман. Маликжон билан ҳовлига чиқдик. Оқ олма роса пишган, тагига тўкилиб тушган экан. Битта иккитадан олмани олиб эдик, домла олма дарахтини қўллари билан силкитдилар, бир неча етилиб пишган олмалар тўкилди. «Териб олинглар, йўлда еб кетасизлар», — дедилар. Икки қўлимизга сиққанича олмани олиб, кран сувида ювиб, таъзим билан чиқиб кетдик. Трамвайда институтга келгунча домланинг камтарлиги, олижаноблиги, инсонийлиги ҳақида суҳбатлашдик, етиб келгунча олмани ҳам еб битирган эдик. Ҳаво иссиқ бўлгани учун у бизга чанқоқ бости бўлган эди. Кейин мен Академия шаҳарчасида эккан олмаларимдан бир тупи оқ навли чиқиб қолди. Ҳар вақт ундан узиб еганимда Ойбекнинг оқ олмасини кўз олдимга келтирардим. У олманинг мазаси ва домланинг буюк сиймоси менда ўчмас хотира бўлиб қолди.

Ойбек домланинг табаррук қўлларидан ўтган илк илмий мақолам журналнинг 1961 йил 5-сонида (сентябр-октябр) чоп этилди ва бу менинг илм даргоҳига қўйган биринчи қадамим бўлиб, кейинчалик шу журналнинг ўзида 10 га яқин илмий мақолам босилишига туртки бўлди.

Исматулла АБДУЛЛАЕВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби,
филология фанлари доктори, профессор

Оқилжон ҲУСАН

ФАРОВОНЛИК МЕЗОНИ

Барча хонлар ўтиб кетди,
Яшаб қолди битта хон.
Ўшал хоннинг қутлуғ исми—
Садағанг кетай, Дастурхон.

Шу туфайли биродардир,
Ҳар меҳмону ҳар мезбон.
Тотувликда, аҳилликда,
Яшайди барча инсон.

Дастурхоннинг қалби эрур,
Устидаги ошу нон.
Тилак: шу хон омон бўлсин,
Токи бор экан жаҳон.

ҚОШИҚ ҲАҚИДА

Олтин, кумуш феълимга малол,
Беринг менга мелхиоримни[1].
Унинг билан покиза, ҳалол
Еб-ичайин уйда боримни.

Олтин, кумуш — бебаҳо маъдан
Аммо қилмас ҳеч кимга вафо.
Қайғу-алам бериб ҳаммага
Тинч ҳаётдан этар мосуво.

Ҳалол ишлаб, ҳалол топганим,
Етса бўлди мелхиоримга.
Ҳалолликдир — менинг маҳзаним,
Шукуҳ берар номус-оримга.

Қизиқтирмас олтин ва кумуш,
Беринг менга мелхиоримни.
Унинг билан тинч ва беташвиш
Еб-ичайин уйда боримни.

Маъданлар бор баҳоси арзон,
Улар ҳам ёт мижоз, феълимга.
Ахир мен ҳам камтар бир фарзанд,
Хизмат этдим халқим, элимга.

1. Мелхиора — қимматбаҳо маъдан, бу ерда шу ашёдан ясалган қошиқ кўзда тутилган.

САФДОШ

Икки оғиз дил сўзи

«Сўз бўлиб қуюлар оловли ҳислар» деб шеър битган шоир Низомжон Парда Ҳамид Олимжонга бағишланган шеърида:

У йирик кўзларга
сиғарми дунё,
Тубсиз нигоҳларга
чўкмиш олислар,

–деб ўз ҳаяжонини ифода этади. Бу бежиз эмас. Ўзбек адабиётининг эллигинчи йилларида ўз машқлари билан кириб келган бир тўда ҳаваскор шоирлар бирваракайига шиор ва сиёсатбоз шеърлардан тўхтаган бўлмасалар-да, устозлари Ҳамид Олимжоннинг «Урик гуллаганда», Ойбекнинг «Наъматак» шеърларини ўзларига ибрат билдилар. Анчадан бери шиор ва бадиийликдан йирок юмалоқ шеърлардан чарчаган шеърхон Миртемир, Шайхзода, Асқад Мухторнинг фалсафий, ҳаёт тасвирларига бой, сермушоҳада шеърлари билан бирга Хайриддин Салоҳ, Ҳусниддин Шарипов, Юсуф Шомансур, Теша Сайдали, Охунжон Ҳаким, Тошпўлат Ҳамид, Азиз Абдураззоқнинг самимий, булоқ сувидек тиниқ, табиат манзараларига бой, оддий меҳнаткаш инсон ҳис-туйғуларини ифода этувчи шеърий тизмаларини алоҳида эътибор билан ўқий бошладилар. (Бошданоқ айтиб қўйишим керак, у вақтда оғиздан оғизга кўчиб юриб, кичик давраларда ярим пинҳона ўқиладиган баъзи шеърларидан мустасно, биз на Чўлпон, на Усмон Носирларни, ҳатто буюк адибимиз Абдулла Қодирийлар ижодини ҳам мукаммал билмас эдик).

Ўша тилга олганим ижодкорлар сафида бўй-бости саккизлик шеърдай ихчам, соддагина Низомжон Парда ҳам бор эди. Айниқса, марҳум шоиримиз Хайриддин Салоҳ билан яқин ошна эди у. Хайриддин Низомжоннинг баъзи кичкина шеърларини ёддан айтиб қолар, бунга сари Низомжон суюниб, боладай яйрарди...

Мана ўша даврларга ҳам роса 40 йил бўлибди. Бугун тенгдошлари қатори Низомжон Парда ҳамували-жували, ўнлаб китоблар муаллифи...

Бу ҳаёт ва ижод йўллари ҳеч кимга осон кўчмаганидек, Низомжонга ҳам текис сўқмоқдан ўтгандек бўлгани йўқ. Узини излади. Ҳазрат Навоий, Фузулий, Бедил, Фурқат, Муқимий, Ғафур Ғулом каби алломаларни тинимсиз мутолаа қилди. Айниқса, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ташкил этган ёш ёзувчилар кенгаши мажлислари, ҳар вилоятдан келган истеъдод эгалари, ижодкорлар билан бўлган бевосита мулоқотлар жуда асқотди.

— Ҳар гал Тошкентга келишим, кўчаларда юриб қилган суҳбатлар, устоз ва дўстлар дийдори мени илҳом билан ижодга ундади, — деб эслайди Низомжон.

1935 йилда Қарши туманида дунёга келган Низомжон олий таълимни Тошкентда олди. Сўнгра, Москвада, Горький номидаги адабиёт институтининг икки йиллик курсида ўқиди. Рус ва қардош адабиёт вакиллари билан бевосита мулоқотлар Низомжоннинг янги ижод уфқларини очди. Бу ҳақда ҳурматли адибимиз Комил Яшин дил изҳорини шундай баён этганлар:

«Кечаги адабиётнинг бўйи Собиқ Иттифоқда танилиш, дунё халқлари қалбига кириб бориш ила белгиланади. Низомжон Парда дунё кўрган, дунё таниган, жаҳонгашта қалб эгаси. Бу жиҳатдан унинг айрим асарлари тожик, қирғиз, латиш, туркман, украин, турк, молдаван каби қатор қардош тилларда нашр этилгани-ю, Москвада китобларининг қайта-қайта чиққани, шеърий дасталарининг «Юность», «Литературная газета», «Правда» газета-журналлари саҳифаларини безагани ҳақида гапирмасак ҳам бўлар.

Аммо бир нарсани қайд қилиш керак: эллигинчи йиллар адабиётимизга табиат ва муҳаббат оҳанглари билан дадил кириб келган шоир лирикасини кейинчалик висол ва ҳижрон, Ватан ва бурч, яшаш ва кураш сингари мураккаб туйғулар эгаллай бошлади. Низомжон бир шеърида

Дарё бўлолмасам,
уммон-ку нари,
Қатраман, қултумман,
ирмоқман, инон.
Йўлимга банд солса,
дўст-рақибларим,
Шунда ҳам йўл топиб
чиққум бегумон.

— дейди. Ҳа, унинг адабий тақдир, аъмоли шундай шакллана бошлаган эди».

«Тоғлар оралаб», «Дашт армуғони», «Олтин мабуда», «Оқ қушлар диёри», «Муҳаббат... Муҳаббат...», «Бу бўстон аро», «Сурхон хурмолари», «Долг», «Долина радуги» ва бошқа қатор китоблари Тошкент ва Москва нашриётларида чоп этилди. Қатор шеърлари қардош тилларга таржима бўлди. Ҳозир у навқирон ёшида куч, қувват ва илҳомга тўлиб янги асарлар устида қалам тебратмоқда.

Шоир дўстимиз «Ишқ девони» шеърида:

Дарди ҳақ ,ҳақдек улуғ,
ноҳаққа бошқа йўруғ,
Ҳақ билан ноҳақ ўрни
бугун тош-торозида...
Шу ростликни куйласанг
авж пардаларда, Низом,
Шеърларинг ҳаволанур
булбуллар баёзида,–

деб хўп айтган.

Дўстимга диёримизнинг бугунги ҳур ва кўркам замонида она юрт меҳрини меҳр-муҳаббат билан, туганмас илҳом билан узоқ йиллар куйлаб юришини тилайман.

САЙЁР

Ҳикмат дурдоналари

БИТГАН ИШДАН ГУЛ ИСИ КЕЛАР

ТУРКМАН МАҚОЛЛАРИ

Очқасанг — чўпон ёнига, сувсасанг деҳқон ёнига бор.

•

Ақлли — иши билан, аҳмоқ — тиши билан.

•

Арпа йиқилса — омборингни, буғдой йиқилса сомонхонангни тайёрла.

•

Ота касби — ўғилга ҳалол.

•

«Оҳ» қил, «воҳ» қил, ўз ишингни ўзинг қил.

•

Бошингга тушса бошмоқчи бўларсан.

•

Бир бошим бор — минг ишим.

•

Бир йил тут эксанг, юз йил олтин оларсан.

•

Кезмоқ — умрдан, ётмоқ — ўлимдан.

•

Гул тикансиз бўлмас, сафо жафосиз.

•

Деҳқон —мард, ер — жумард.

•

Тил билан ўроқ ўрсанг, бел оғримас.

•

Ер — ҳосилнинг онаси, меҳнат — отаси.

•

Ишлаганга иш кўп.

•

Ишсиз келиб, ишлини ишдан қўяр.

•

Бой молини бахил қизғанар.

•

Бой ўйнаса — топилар, ғариб ўйнаса — чопилар.

•

Борнинг бозори ёнида.

•

Беримсиз бойларга боргандан, карамли тоғларга бор.

•

Камбағалга палов ҳам бир ош.

•

Камбағаллик, қарилик, ўлим — учови, мен билмадим, қайсиси катта, қайсиси кичик!

•

Пулли одамдан бало ҳам қўрқар.

•

Сақла сомонни — келар замони.

•

Битган ишдан гул иси келар.

Туркман тилидан Маҳмуд САЪДИЙ таржимаси

ДЎСТЛИК МЕҲРИ

Ўзбекистон республикаси Халқаро маданий-маърифий алоқалар миллий ассоциациясида Миср халқи мустақиллигининг 43 йиллигига бағишланган учрашув бўлиб ўтди. Учрашувни ассоциация раиси М. Мирқосимов бошқарди. У ўз сўзида Ўзбекистон ва Миср халқлари дўстлиги, биродарлиги азалий эканлигини таъкидлади. Иқтисод, маданият ва маориф соҳаларида ҳукуматлараро тузилган бир қанча битимлар асосида ибратли ишлар амалга оширилмоқда. Яқинда Тошкентда очилган Миср фан ва маориф маркази ҳам бунга мисол бўла олади.

Учрашув иштирокчиларини Мовароуннаҳр мусулмонлари идораси раиси, муфти М. Абдуллаев қутлади. Миср–Ўзбекистон жамияти раиси Б. Абдураззоқов сўзга чиқди. Учрашувда иштирок этган Миср Араб Республикасининг Ўзбекистондаги мувaққат ишлар вакили Абдулғани Муҳаммад Абдулғани Миср халқ байрамига шундай катта эътибор билан қаралгани учун Ўзбекистон жамоатчилигига ўз миннатдорчилигини билдирди. Учрашув сўнгида «Суғдиёна» ансамбли қатнашчилари иштирокида ажойиб куй-қўшиқлар намойиш этилди.

«СИ ХИРО»ДАГИ ФИТНА

Дунё тўла сир-синоат

Адабиётнинг ҳаёт билан чамбарчас боғлиқлиги, бадиий асарларнинг баъзан турмуш воқеаларини, тарихий ҳодисотларни ўн йил, йигирма йил, эллик йил олдиндан айтиб бериши, башорат қилиши — булар бари бор гаплар. Мана, битта мисол: 1882 йил 4 май куни Бразилиянинг денгиз чегараларини кузатиб, посбонлик қилиб сузиб юрган»Арагуари» қоровул кемасидаги денгизчилар эрталаб сув ҳароратини ўлчаш учун асбобларни тўрга солиб, сувга туширишди. Тўрни тортиб олганларида, аллақандай бир идиш ҳам илашиб чиқди. Оғзи маҳкамланган шиша идиш. Бунақалар денгизда кўп, қалқиб-чўмиб юришади.

Шиша идишни қуёшга тутиб қараган кема дарғаси — капитан Коста уни синдиришга буйруқ берди. Шиша идиш ичига қадимий муқаддас Библия китобининг варақлари жойланган, Библия сатрлари оралиғидаги бўш жойларга кимдир инглиз тилида шоша-пиша, қингир-қийшиқ қилиб хат ёзганди. Инглиз тилидан бохабар капитан Коста шу сўзларни ўқиди:

«Си Хиро» кемасида фитна рўй берди. Капитан ўлдирилди. Биринчи ёрдамчи денгизга ташлаб юборилди. Мен, иккинчи ёрдамчи, кемани бошқариб бораяпман. Фитначилар мени мажбур қилиб, кемани Амазонка этаклари томон ҳайдашга буюрдилар. Сузиш тезлигимиз 3,5 узел. Қутқаринглар!

Капитан Коста денгиз йўллари бўйича тузилган Ллойднинг кемалар рўйхатини кўздан кечириб чиқди: унда ҳақиқатан Англиянинг «Си Хиро» кемаси рўйхатга олинган эди, кеманинг сув сиғими 460 тонна эканлиги, 1866 йилда қурилгани, Гулл порт-шаҳари ҳисобида туриши ёзиб қўйилган эди.

Капитан фитначилар қўлига тушган кемани қувиб етиш учун Амазонка этаклари томон сузишга буйруқ берди.

Орадан икки соат ўтиб, қоровул-кема қўзғолон кўтарган фитначилар кемасини қувиб етди ва ўт очди. Лейтенант Виейра, шитобкор гуруҳнинг раҳбари (квартирмейстер) ва етти нафар яхши қуролланган матросдан иборат абордажчи[1] гуруҳ қайиққа тушиб сузиб кетди.

Қўзғолонни бостириш қийин бўлмади. Фитна раҳбарлари дарҳол қуролсизлантирилиб, қўл-оёқларига кишан урилди. Квартирмейстер иккинчи ёрдамчини (исми Хежер экан) ва қўзғолонга қўшилмаган бошқа матросларни кеманинг ост хоналари трюм)дан топиб чиқди. Узларининг қутқарилганликларига ҳалиям ишонмаётган денгизчилар фитнанинг қандай рўй берганлигини яна бир бор ҳикоя қилиб бердилар ва ҳалок бўлган денгизчилар қаторига кема капитанининг итини ҳам тиркаб қўйишни илтимос қилдилар. Уларнинг айтишича, фитначилар кутилмаганда ёпирилиб кемага ҳужум қилганлар ва кемани денгиз ичига ҳайдаб кетганлар, кема дарғаси — капитан Лангстафнинг ўзи қирғоқда қолиб кетган экан. Бу хабар қоровул-кемадагиларни ажаблантириб қўйди, негаки, Ллойд рўйхатномасида кема дарғасининг номи Регис деб кўрсатилган, шиша ичидан чиққан хабарда эса дарғанинг ўлдирилгани ёзилган эди. Ажабо, дарға ўлмаган, тирик, қирғоқда қолиб кетган бўлса тағин, бунинг устига, исмлари бошқа-бошқа...

— Бошимизга тушган кулфатдан қандай қилиб хабар топдингиз? — сўради Хежер. — Фитна бугун тонгсаҳарда содир бўлди, бизлар эсанкираб қолдик, тирик қолишдан умидимиз йўқ эди!..

— Биз сизлар ёзиб ташлаган шиша ичидаги хатни ўқиб, қувиб келаяпмиз! — жавоб берди бразилиялик лейтенант.

— Хат? Қанақа хат? Бизлар ҳеч нарса ёзишга улгурмадик ҳам...

Буниси ҳаммасидан ошиб кетган жавоб бўлди! Шунда... хатни ким Библия саҳифаларига ёзиб, денгизга ким ташлаган? Лейтенант Виейра Библия варақаларини кўрсатди. Хежер ажабланган ҳолда уни ўқиб чиқди.

— Бу менинг дастхатим эмас, — деди у. — Мен бу хатни ёзишим ҳам, шишага тиқиб денгизга ташлашим ҳам мумкин бўлмаган ҳол эди. Фитначилар мени ва дарғага содиқ матросларни трюмларга тиқиб ташлашди!

Ғалати изоҳлар... Қоровул-кемага давлат томонидан масъул қилиб қўйилган ҳарбий хизматчи — лейтенант Виейрага буларнинг бари шубҳали кўринди. У қўлга олинган чет давлат кемасининг барча экипажини қуролсизлантириш, кишанлаш ва Фолкленд оролларидаги Британия ҳукумати ходимларига топшириш учун буйруқ берди.

«Си Хиро» кемаси аъзоларининг ҳаммаси Англияга олиб кетилиб, сўроққа тутилди. Худди мана шу сўроқлар жараёнида мисли кўрилмаган ғаройиб ҳодисаларнинг сири бирин-кетин очила бошлади.

Энг ғаройиби шуки, Бразилиянинг денгиз чегараларини кузатиб юрган қоровул-кемага бориб етган хат... бундан ўн олти йил муқаддам ёзилган экан! Хат ҳақиқатдан ҳам Англияда ёзилган, шиша идишларга солиб денгизга улоқтирилган, фақат, бу воқеага, яъни шиша идишнинг денгизга ташланганига ўн олти йил бўлган эди!

Келинг, энди юз берган бу ғаройибдан ғаройиб тасодифий воқеанинг сир-асрорини аниқ-равшан қилиб изоҳлаб бера қолайлик: шундай қилиб, ўн олти йил муқаддам англиялик ўртамиёна ёзувчи Жон Пармингтон «Си Хиро» («Денгиз қаҳрамони») деган саргузашт роман ёзди-ю, асар китоб бўлиб чиқар-чиқмас, бирдан шов-шувларга сабаб бўлди, китобхонлар дўконма-дўкон юриб шу романни суриштирар, дараги чиққан жойда тўрт-беш нусхадан сотиб олар эди. Қисқаси, шу пайтгача тилга тушмай келаётган ёзувчи бир неча ойлар ичида мамлакатда энг машҳур адибга айланди, адабий давраларда, китобхонлар орасида, ҳатто китоб мутолаасини унчалик хуш кўравермайдиган денгизчилар ичида Жон Пармингтон номи кенг шуҳрат қозонди. Бунга нима сабаб бўлди дейсизми? Романни нашрга топширган адиб жуда антиқа йўл тутди — у «Си Хиро» кемасига ёрдам беринг!» деган мазмунда беш мингта хат битиб (варақ етишмаган вақтларда эски китоблардан йиртиб олаверган), беш минг шишага жойлаган-да, денгизга улоқтириб юборган! Албатта, шунинг натижасида «Си Хиро» деган ном денгизчилар ўртасида, соҳилларда яшовчи аҳоли ўртасида жуда довруғ қозонди. Қарабсизки, икки-уч ойдан кейин китоб дўконларига чиққан «Си Хиро» романи пештахталарда туриб қолмади, қисқа вақт ичида сотилиб кетди. Беш минг шишага солиниб, денгиз орқали Оврупа,Америка мамлакатларига сув орқали юборилган соддагина реклама-мактуб ўз ишини аъло даражада бажарган, мактубни йўллаган адибга шу тариқа оламшумул шуҳрат келтирган эди. «Си Хиро» романи (шу номнинг ўзи ҳам!) тилларда достон бўлди. Шу сабабдан ҳам, Англиянинг Гулл порт-шаҳарида қурилиб, энди сувга туширилган япянги кемага янгиликка ўч хўжайин «Си Хиро» деб ном берди.

Орадан ўн олти йил ўтди. Хат солинган шиша идиш денгизлар оша, океанлар оша оқиб-оқиб, Бразилиянинг денгиз чегараларига бориб қолган... Воқеанинг буёғи ўзингизга аён. Шундай қилиб, тасодифан тўрга илашиб чиққан шиша-нажоткор худди шу номдаги кемани, кема аъзоларининг ҳаётини сақлаб қолди. Уртамиёна бир ёзувчи денгизга улоқтирган шиша ичидаги мактуб шунча йиллардан кейин ғаройиб воқеаларга сабаб бўлишини, адибнинг ўзи эса башоратчи деб ном олишини ким ҳам ўйлабди, дейсиз?..

1. Абордажчилар — денгиз жанги учун махсус тайёрланган, лангар, гарпун, қармоқли сим отишга ўргатилган ҳужумкор гуруҳ.

Музаффар АҲМЕДОВ
тайёрлади

Алп Жамол (ўнгда) ижодкор дўстлари билан. 1985 йил.

ҲАЖВ ТИҒИ БИЛАН

Ҳажвчи ёзувчи Алп Жамол ҳаёт бўлганида бу йил у умрининг саксонинчи ёзини қаршилаган бўларди. Халқ ҳаётини, урф-одатларини яхши билган адиб етмишинчи йиллари жуда самарали ижод қилди. Телевидениемизнинг миниатюралар театрида, газета-журналларнинг саҳифаларида унинг кўплаб ҳажвиялари, кичик пиесалари эълон қилинди. Табиатан қувноқ, ҳозиржавоб Жамолиддин ака одамлар характеридаги нуқсонларни ҳажв тиғи остига олар, ширин турмушимизга раҳна солаётган иллатларни беаёв очиб ташлар эди. У кулги дарғаларимиздан устоз Саид Аҳмад, Эргаш Каримов, Садир Зиёвутдинов, Ҳасан Йўлдошев кабилар билан узоқ йиллар давомида ҳамкорлик қилди. Порахўрлик, ғаразгўйлик, ичкиликбозлик, ғийбатчилик, юлғичлик, мансабпарастлик каби иллатларга бағишланган жуда кўплаб асарлар ёзди. «Қарғалар», «Ўзингни пулга ур», «Ғизғизон», «Ўзимизнинг Қоплонбек», «Овсар» каби интермедиялари, ҳажвий саҳна асарлари шулар жумласидандир.

Қуйида эътиборингизга ҳавола этилаётган «Нобоп ўғил» сарлавҳали асар адибнинг сўнгги машқларидан бири бўлиб, у ёшларимизнинг маънавий-ахлоқий қиёфасига бағишланади.

БАХТЛИ КИМСА

Ҳажвия

Хонлардан бири савобга юз буриб, бир инсонни бахтли қилмоқчи бўлибди. Сарбозлари кўчада тиланчилик қилиб юрган бир кимсани ҳузурига олиб келишибди.

— Бахтли бўлишинг учун нима керак, дебди хон.

— Қора нонга қорним тўйса, бўлгани.

Хоҳлаганича нон беришибди. Қорни тўйган инсоннинг кўнгли тўлмабди.

— Қорним, тўлгану тўймаган, шу ҳам ҳаётми!..

Ошпазлар яна тотли таомлар пишириб беришибди. Инсон эса ҳамон хафа эмиш.

— Қорин тўйган билан табиатинг талаб қилгани бўлмаса бари бекор.

Деҳқонлар сарҳил мевалар терган, овчилар тоғ ва қирларда ўлжа кетидан қувган. Карвон Мағриб ва Машриқни кезиб, Ҳиндистондан чой, зираворлар олиб келган...

Кимсанинг эса барибир юзи ёришмабди.

— Кийимим йўқ, одам кўрса қувонадиган.

Дарҳол янги либослар тикиб кийдиришди. Кимсанинг эса қувонгани сезилмади.

— Инсонга макон керак, менда макон йўқ.

Саройлар қурилиб, тоғларда оромгоҳлар бунёд этилибди. Кимса эса ҳамон хомуш:

— Қачон бахтли бўласан, оиланг бўлмаса?

Чиройли канизакларни кимсага никоҳлаб қўйишди. Оилали, бола-чақали бўлибди.

— Шу ҳам бахтми, ҳеч ким ҳурмат қилмайди.

Шоирлар ва донишмандлар йиғилиб, унинг номидан китоблар битишибди, мақтаб кўкларга кўтаришибди, бироқ кимсанинг ҳамон чеҳраси очилмабди.

— Бу қанақа бахт, еган таоминг бадҳазм, сарой совуқ, болалар ҳурмат қилмайди, — нолинибди у.

Бу орада унинг ёши ҳам бир жойга бориб қолибди. Хон чамалаб қараса, хазинанинг ҳаммаси сарф бўлса-да, улуғ инсонлар хизматида бўлсалар-да, кимсанинг кўнглини олиб бўлмасмиш. Ғазабланган хон кимсани саройдан ҳайдаб юборибди. Ҳафта ўтмай, семириб кетган кимса очдан ҳаммомнинг девори тагида бандаликни бажо келтирибди.

Кимсани кўмиб, қабр тошига: «Ўз меҳнатинг, ақлинг, илминг билан етишган манзил — бахтлидир», деб ёзиб қўйишни амр қилибди хон.

Акбар ЮНУСОВ

Алп ЖАМОЛ

НОБОП ЎҒИЛ

БИР ПАРДАЛИ ПИЕСА

Иштирок этувчилар:

НАБИ ака — 65 ёшларда

ЕДГОР — Наби аканинг ўғли, 30 ёшларда

САОДАТ — Едгорнинг хотини, 26 ёшларда

ОНАХОН — Наби аканинг рафиқаси, вафот этиб кетган.

Ҳовли. Стол-стул. Уй олдида кичик айвон. Деворда соат ва марҳум Онахоннинг сурати осиғлиқ, Наби ака китоб мутолаа қилиб ўтирибди. Ҳовлининг иккинчи қанотида яна бир уй. Бу уйда Наби аканинг келини ва ўғли туради... Девордаги соат тунги иккига занг уради.

НАБИ ака — Соат икки... (хаёл суради) Едгор нега кечикди экан... У шу кунларда ғалати одат чиқариб қолдида. Бир ёғи келинимдан хижолатдаман. Айтади-да, «Нега дадам насиҳат қилмайдилар», деб. Қаттиқроқ койиб гапирай десам, кўнгли оғрийдими дейман. Гапирмай десам, бирор шикастра йўлиқишидан қўрқаман. «Ёлғиз бола ёвдан ёмон», деб шуни айтар эканлар-да. Хаёл қурғур минг ёққа обориб опкелади. Ҳа, бола-я, биласан, уйга қайтмагунингча ухлай олмаслигимни... Кеча «Аҳмадали билан бирга эдим», деб эди. (Уйланиб) Чиқиб сўрасаммикин?.. Ярим кечада біровни безовта қилиш оғир... Йўқ, бу айб эмас, чиқиб сўраганим маъқул.

(Наби ака кўчага чиқиб кетади... Пауза... Дарвоза олдига машина келиб тўхтагани, машина эшиги зарб билан ёпилгани, сўнг юриб кетган овози эшитилади... Едгор киради, у маст).

ЕДГОР — Саодат... Саодат... Саодат дейман!

САОДАТ — (Ичкари уйдан овоз) Ҳу, лаббай! (Уй эшиги очилиб Саодат чиқади).

ЕДГОР — Ҳа, ноз уйқуда эканлар-да?!

САОДАТ — Кўзим илинган экан.

ЕДГОР — Кеча икки соат тақиллатдим! Бугун бунақа. Эрга ҳурмат шуми? Не-не одамлар соямга кўрпача солишади. Сен эса, ҳе ўргилдим! Сен одам бўламан десанг... мени ҳурмат қил!

САОДАТ — Хўп.

ЕДГОР — Йўқ, гапингга ишонмайман. Ҳурмат қилмайсан мени!

САОДАТ — Ҳурмат бундан ортиқ буладими, Едгор ака. Ичиб келсангиз, индамасам, «Кеча икки соат эшик тақиллатдим», дейсиз. Ёлғон, эшик тагида учиб қолган экансиз, дадам бечора кўтариб олиб кирдилар. Қатиқ ичириб, чой тутиб тонг оттирдик. Тупроққа беланган кийимларингизни ювиб, дазмоллаб қўйдим. Бу ҳурмат эмасми?

ЕДГОР — Ҳурмат бу, ҳурмат! Ҳурмат шуки, мен келдимми, эшикдан кутиб ол! Тамом!

САОДАТ — Ҳа, хўп, бундан кейин кўчага чиқиб кутиб ўтираман.

ЕДГОР — Нега чимирилиб қолдилар? Биламан, нима учун ўзингни катта тутишингни! Даданг амалдор (Наби ака киради), аканг олим.

НАБИ АКА — Едгор, ўғлим...

ЕДГОР— Нима дейсиз?

НАБИ АКА — Келиннинг акаси сенинг ҳам аканг, дадаси —қайнотанг. Уларнинг обрўси сенинг ҳам обрўйинг, болам.

ЕДГОР — Сиз мени пастга урманг, дада! Биласизми, менинг обрўйим шундайки... Эҳ, дада! Қандай обрўйларим бор эди-я. Бутун фабрика еру кўкка ишонмай қўлларида кўтариб юришарди.

НАБИ АКА — (хўрсиниб) Биламан, ўғлим, обрўйинг жуда яхши эди.. (келинига қараб) Саодат, битта чой дамланг, қизим.

ЕДГОР — Ичмайман.

НАБИ АКА — Нега бақирасан?

ЕДГОР — Бақираман! Нима учун келинингиз чақиришим билан дарров «лаббай» демайди?

НАБИ АКА — Вақт ярим кечадан оғди, ухлаб қолгандир, нима бўпти?

ЕДГОР — Хотиниммми, ухламасин, кутсин!

НАБИ АКА — Сен ичиб, кўча-кўйда тентираб, санқиб юргин-да, бу пойлаб ўтирсинми?

ЕДГОР — Енини олманг!.. (Саодат уй томон кетади).

НАБИ АКА — Бор, уйингга кир, ўғлим.

ЕДГОР — Кирмайман!

НАБИ АКА — Нега шовқин соласан? Қуни-қўшни эшитса, нима дейди?

ЕДГОР — Нима дер эди. «Едгор ичибди», дейди-қўяди.

НАБИ АКА — Уят, жон болам, бунақа аҳмоқлик қилма!

ЕДГОР — Мен аҳмоқманми?

НАБИ АКА — Уйингга кир.

ЕДГОР — Кирмайман.

НАБИ АКА — Юр, ўғлим, юр. Дам олгин.

ЕДГОР — Ушламанг!

НАБИ АКА — Гапимни ерга ташлама, ўғлим юр.

(Едгор қўл силтайди, тирсаги дадасининг юзига тегади).

ЕДГОР — Боринг! Аралашманг мени ишимга!

(Наби ака қаттиқ ранжиб айвон томон кетади... Очиқ қолган китобини йиғиб, жавонга қўяди).

ЕДГОР — Саодат!

САОДАТ — (Уйдан чиқиб) Нима дейсиз?

ЕДГОР — Чой! Кўк чой дамла! (Саодат чиқади. Едгор гандираклаб келиб ҳовли саҳнидаги каравотта ўзини ташлаб уйқуга кетади. Саҳна қоронғиллашиб, вазмин куй чалинади... Саҳна ёришганда Наби акани кўрамиз. У марҳум рафиқасининг девордаги суратига кўз тикиб юм-юм йиғламоқда).

НАБИ АКА — Азизам... Сен бизни ташлаб кетганингда Едгор тўрт яшар бола эди...

(Саҳна айланади. Ҳазин куй чалинади. Парда ортида кичик хона. Онахон бетоб. Тўрт ёшлар чамасидаги Едгор унинг ёнида пиш-пиш ухламоқда... Она ўғилчаси сочларини меҳр билан силамоқда...)

ОНАХОН — О, нури дийдам,

Кўзим қароғи.

Жоним мадорисан —

Кўнглим чароғи.

Мендан кейин ҳолинг нима кечар экан, болагинам...

(Наби аканинг йигитлик чоғи. У рафиқасининг сўзларини дераза ёнида тингламоқда. Онахон ундан бехабар гапида давом этади).

ОНА — Олтин сочларингни ким силайди, ким эркалайди, бийрон тилларингдан ким гиргиттон бўлади. Ҳеч ким, э нури дийдам...

(кўз ёшларини артиб) бўлмағур хаёл, мени қаёққа етаклаяпсан? Касал тузалмайдими? Тузаламан. Сенинг учун Едгор, сенинг учун тузаламан...

(Чироқ ўчиб ёнади. Наби ака ҳануз девордаги сурат билан сўзлашмоқда).

НАБИ АКА — Азизам, ўша сўзларинг тошга ўйилган нақшдек кўнглимда қолган эди. Сендан сўнг Едгорга ҳам ота, ҳам она бўлдим.

Етимлик ошини ичирмадим, авайлаб улғайтирдим, ўксинтирмадим. Ўқитдим, уйлантирдим... 27 йилдирки, Едгорнинг парвонасиман. Мана энди... (кўз ёшларини артиб чуқур хўрсинади).

Фарзанд... Онанинг жони, отанинг руҳи равони фарзанд.

Унинг меҳри дилу жонларга пайванд.

(Чироқ ўчади, саҳна қоронғилашади). Ўша айвон. Наби ака қаёққадир чиқиб кетган. Саодат ичкаридан дастурхон, чой олиб чиқади).

САОДАТ — Дадам, чойларини ичмай қаёқа кетдилар экан?

(Столчага дастурхон ёзиб, нон ва мева қўяди, сочиқ билан чойнакни ўрайди. Ичкаридан Едгор чиқади).

ЕДГОР — Нонуштага аччиқ мастава қилмабсиз-да, Саодатхон.

(Соатига қараб) Иш вақтингиз ҳам бўлиб қолибди. Дадам қанилар?

(Саодат индамайди.) Нега индамайсиз? Боя ҳам гап сўрасам жавоб қилмадингиз. Билиб турибман, кеча ичиб келганимга хафасиз.

САОДАТ — ...

ЕДГОР — (тумтайиб) Мен бирда-иккида ичиб юрибмидим. Биласиз, кайфиятим йўқ.

САОДАТ — Ишдан бўшадим, деб аламингизни ичкиликдан олишингиз керак экан-да?

ЕДГОР — Ишдан бўшаб кўрмагансиз-да. Мендан ўтаётган аламни билмайсиз. Дардимга малҳам бўлиш ўрнига, ичимга олов ёқасиз.

САОДАТ — Гапимга хафа бўлманг-у ўтакетган амалпараст экансиз. Амалдан бўшаганингиздан бери на дадамга, на менга чеҳрангиз очилади. Муомалангиз ҳам ғалати. Худди уришган одамдай зарда билан гапирасиз. Ишдан бўшатишган бўлса, тўғри қилишган.

ЕДГОР — Ие, ҳали Сиз ҳам шу фикрдамисиз?

САОДАТ — Ўзингиз ўйлаб кўринг. (Бироз ийманиб) Фабрикада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ярми яроқсиз. Одамлар анчадан бери шикоят қилишади. Интизом бўшашиб кетган...

ЕДГОР — Нима, бунга битта мен айбдорми? Инженер бор, цех бошлиқлари бор...

САОДАТ — Ахир, Сиз раҳбар эдингиз-ку! Мана, оқибат нима бўлди.

Бунинг устига.. Цех бошлиғи бўлинг дейишса, кўнмабсиз. Жаҳл отига миниб ҳаммани хафа қиласиз.

ЕДГОР — Кимни хафа қилибман?

САОДАТ — Кеча дадамга қўл кўтардингиз...

ЕДГОР — Дадамга!

САОДАТ — Ҳа, бақирдингиз.

ЕДГОР — Наҳотки. Э худо, мени жин уриб қўйибдику!

САОДАТ — Жин эмас, арақ урган. Ҳаммаси шу ичкиликнинг касофати.

(Сумкасини олиб чиқиб кетади. Едгор изтиробда).

ЕДГОР — Наҳотки, дадамга қўл кўтарган бўлсам. Оҳ, жуда хунук иш бўлибди-ку! (Аста марҳум онасининг сурати ёнига келади. Кўзлари ёшланади) Онажон...

(Саҳна ортидан Онанинг мунгли овози эшитилади)

ОНА — Ўғилгинам, Едгорим... Нималар қилиб қўйдинг!

ЕДГОР — Мени кечиринг, Онажон...

ОНА — Мендан эмас, дадангдан кечирим сўра (Наби ака киради).

ЕДГОР — Ассалому алайкум, дада. Мени кечиринг, дадажон. Бадбахт ўғлингизни кечиринг. (Дадасини қучоқлаб йиғлайди).

НАБИ АКА — Сендан умидим катта эди, ўғлим. Шунақа бўласан, дилозорлик қиласан, деб сира ўйламагандим. Қара, қай аҳволга тушиб қолдинг. Қанча-қанча дўстларинг бор эди, ҳаммаси ташлаб кетишди.

ЕДГОР — Кечиринг, дадажон. Тавба қилдим. Шу бугундан бошлабоқ ҳаммаси бошқача бўлади. Фабрикага қайтаман. Оддий ишчи бўлишга ҳам тайёрман. Фақат кечирсангиз бас. Сизга, Онажонимга сўз бераман.

НАБИ АКА — Кечирдим, ўғлим, кечирдим. Хатойингни тушунибсан.

Шунга ҳам шукр. Энди адашма. Ёмонлардан йироқ юр, яхшиларнинг этагидан тут (Ўғлини маҳкам бағрига босади).

ПАРДА

Ушбу суратни томоша қилиб ўзимиз ҳам роса завқландик. Беғубор ёшлик йиллари... Бор вужудингиз ғайрат-шижоатга айланган. Ижодий режалар, орзулар, ширин хаёллар... Не бахтки, ушбу суратда ёшлик чеҳралари акс этган йигитларнинг орзулари тўла ушалган десак хато бўлмайди. Номларини санаб ўтиришга ҳожат йўқ. Бугунги кунда уларнинг ҳаммаси элимизнинг ардоқли санъаткорлари.

Шундай деб турганимизда ходимларимиздан бири «Келинглар, шу сурат тагига тагсўз ёзамиз», деб қолди. Бир зумда бир неча таклифлар айтилди. Қани, азиз газетхон, сиз ҳам ўйлаб кўринг-чи. Ушбу суратни қандай изоҳлаш мумкин?

«ШЧ» маслаҳат ширкати

ЎЗИМИЗДА СИНАБ КЎРГАНМИЗ

Баъзан бошим қотиб кетади. Одам боласи бунча ношукур бўлмаса. Шундай одамлар борки, озига ҳам, кўпига ҳам кўнмайди. Саратонда қаҳратонни, қаҳратонда саратонни орзу қилади. Ҳандалакдай қурсоғининг ғамини қилиб ўзини гоҳ ўтга, гоҳ чўққа уради, елиб-югуради. Озса ҳам, семирса ҳам нолийверади. Бунақаларга битта гап кам, иккитаси — ортиқча. Қуюқни — қуюқ, суюқни — суюқ, деб бошингизни қотиради. Баландроқ жойга ўтириб қолса «Нега ҳамма пастдаю мен баландламан,» деб тиқилинч қилади, пастга тушириб қўйсангиз, «бошқалардан нима камим бор, нега фалончи юқорида ўтирибди» дея яна қўймайди.

Хуллас, «ҳа» десангиз ҳам, «йўқ» десангиз ҳам сиз винавот.

Яна бир тоифа одамлар бор. Эшитган гапига ишониб кетаверади. Бозордами, магазиндами, трамвай бекатидами, ош худойидами эшитса бас — ишонади-қўяди. Аммо... Э, оғайни, кимдан эшитдингиз, наҳотки... деб кўрингчи. Балога қоласиз. Обориб обкелади. Хўб ака, сизники тўғри, демагунингизча қўймайди. Қўймайди ҳам гапми, ярим кечада уйингизга бостириб келиб ҳам фикрини маъқуллайди.

Мана, масалан, газеталаримизда чунонан таърифланаётган қувватдорини олиб кўрайлик. Ўттиздан ошган одам борки шу дорини ичиши керак эмиш. Ичмаса бўлмасмиш. Бордию ичса бир пастда девдай бақувват бўлиб кетармиш. Унғортоққа югуриб чиқиб югуриб тушармиш. Хоҳласа бир уриб ўша тоғни талқон қилиб юборармиш. Беллари, билаклари, ингичка оёқлари йўғонлашиб кетармиш. Хулласи калом жуда антиқа эмиш.

Вой-вуй, олиб қочиш ҳам эви билан-да деб турсак, бундан-да антиқаси чиқиб қолди. Буниси озғин, қилтириқ одамларга эмиш. Бир ой наҳорга янги чиққан доридан истеъмол қилинса ҳар қандоқ киши семириб бағбаға боғлаб кетармиш. Мазза қилиб лўмбиллаб юрармиш. Ана холос! Жуда ажойиб-ку. Ҳамма лўмбиллаб кетса бозорлар, автобуслар тиқилинч бўлиб кетмайдими? Шуларни ўйлаб бошимиз қотиб турганида газеталар бошқа бир «ихтиро»ни маълум қилишди. Бунисига энди беш кетмай иложингиз йўқ. Озмоқчимисиз, марҳамат, янги озғиндоридан истеъмол қилинг. Ўн кунда, ана кўпи билан икки ҳафтада ортиқча юкдан халос бўласиз, бўйнингиз, белингиз хипчалашади.

Хўш, бир нима демоқчимисиз? Деб бўпсиз. Ҳаммаси илмий асосланган. Қанчадан-қанча олимлар, мутахассислар бош қотиришган, яқин дўст-биродарларида синаб кўришган. Не-не нуфузли илм даргоҳлари, лабораториялар йиллар давомида тажрибалар ўтказишган. Сиз энди, шунча меҳнатни «ҳаммаси бекор гап», дея пучга чиқариб юборсангиз яхши бўлмас. Ахир, рекламага ҳам жон керак. Майли, биз сизни тушунамиз. Нима демоқчи бўлаётганингизни сезиб турибмиз. Гапни кўкчойга бурмоқчисиз. Яшанг. Биз ҳам шу фикрдамиз. Озмоқчи бўлган ҳам, семирмоқчилар ҳам, қувватининг мазаси қочганлар ҳам муолажани кўк чойдан бошлашсин. Девзира гуручга дамланган ёғли паловдан кейин кўк чой ичган маъқул. Лағмондан кейин икки япроқ — икки япроқ қази, сўнг новвотли ҳинд чойи ичилса айни муддао. Эрталаб наҳорга тоғ асали, асал бўлмаса бир коса қимиз истеъмол қилиш керак. Ёшига етмаган тойчоқнинг гўштини майда тўғраб, хамирни ҳам эринмай майдалаб кулчатой ҳолида еийилса, ана ундан кейин кўк чойдан симирилса... Жўжа қовурдоқ канда қилинмаса. Бедананинг тухумидан наҳорга тўртта-тўртта ютиб турилса. Жигарни сели билан урилса.., қарабсизки, ҳечқанақа қувватдорининг ҳам, оздирадиганнинг ҳам, семиртирадиганнинг ҳам, кулдирворадиган, кишнатворадиганнинг ҳам кераги йўқ. Ишонаверинг, ака мулло. Ўзимизда синаб кўриб айтяпмиз.

Ўнгор АҲМЕДОВ

ЎЙНАДАН ЧИҚАЛАМА

Ортиқбой ЮСУПОВ

КЎҲНА САВДО

Бу минг йиллик
савдодир:
Тенг турмайди тарози.
Бу ғавғо — келин
билан
Қайнона можароси.

Қайга борсанг, шу аҳвол,
Шу гап, шу ғийбат, шу-шу...

Тўйдан олдин ҳаммаси
Фариштадек эди-ку!

Биров билмай гапирар,
Биров қайрар жўрттага.
Ўртада ўғил ҳайрон,
Ўғил сарсон ўртада...

Келинпошша уч кунлик
Ойдай турса қанийди.
Оҳ, буларнинг аксари
Олти ойда «айнийди».

Бу минг йиллик савдодир:
Тенг турмайди тарози.
Бу ғавғо-келин билан
Қайнона можароси.

Айланади чархпалак,
Ҳовли-тўйхона бўлгай.
«Жабрдийда» келинчак
Бир кун қайнона бўлгай...

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ
ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА
O'ZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI
1995 йил

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32.
Қабулхона телефони— 33-52-91,
* * *
«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Бош муҳаррир: Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ
Таҳрир ҳайъати: Мурод АБДУЛЛАЕВ (назм ва наср бўлими мудири), Дадахон ЁҚУБОВ, Одил ЁҚУБОВ, Анвар ЖАББОРОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Ашурали ЖУРАЕВ (санъат бўлими мудири), Маҳмуд САЪДИЙ (танқид ва адабиётшунослик бўлими мудири), Озод ШАРАФИДДИНОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ, Беккул ЭГАМҚУЛОВ (масъул котиб)

Навбатчи муҳаррир —Рустам МУСУРМОНОВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 0341. Ҳажми — 4 босма табоқ. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Индекс 64593. 1 2 3 4 5 6